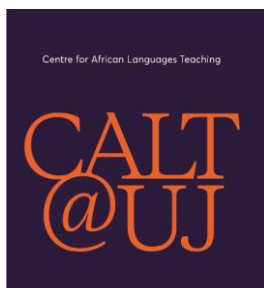

Porojeke ya ho Bala ya Sesotho le isiZulu

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

Dithuto Tataiso tsa Porojeke ya Sesotho le isiZulu ya ho bala

Mojule 1: Tlhaloso ya mareo a puo a motheo a ho ruta ho bala

Thepa e phatlaladitswe ka tlasa laesense ya ‘creative commons 4.0’ e dumellang phihlello ya mahala, poeletso ya tshebediso, morero-botjha, ho ikamahanya le maemo le kabo-botjha EMPA ESENG molemong wa kgwebo.

Dintlha tsa laesense ya matjhaba ya Creative Commons ke tse latelang: Thepa/Disebediswa di ka tlasa laesense ya matjhaba ya Creative Commons Attribution 4.0 ka NCSA <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>. Laesense ena e dumella basebedisi-hape ho aba, ho kopanya-botjha, ho ikamahanya le maemo le ho haha hodima ka mokgwa ofe kapa ofe le sebopeho bakeng sa merero e seng ya kgwebo feela mme ha feela kabo e fuwa mmopi. Haeba o kopanya-botjha, ikamahanya le maemo, kapa o aha hodima thepa, o tshwanetse ho fana ka laesense ya thepa e fetotsweng ka tlasa mareo a tshwanang.

Ntshetsopele ya phatlalatso ena e eteletswephele ke Setsi sa Thuto ya Dipuo tsa Bathobatsho Yunivesithing ya Johannesburg ka tlasa taolo ya Jet Education Services. Phatlalatso ena ha e hlahise maikutlo a mafapha ana.

Kananelo

Projeke ena e ka be e sa kgoneha ntle le tshehetso e matla ya Nedbank Foundation, Maitri Trust, Old Mutual Foundation le Zenex Foundation.

Batho ba fapaneng ba bile le seabo ho ngolweng ha dimojule tse fapaneng. Ho ile ha ba le ditsebi tsa puo ba bileng le seabo ka ho hlophisa le ho fetolela dimojule ho isiZulu le Sesotho le ditsebi tsa thuto le tsa ho bala ba ileng ba ba le seabo ka netefatso ya boleng ba dimojule kaofela. Mabitso a batho bohle ba bileng le seabo ka tsela e itseng dimojuleng tsena ba hlahella lenaneng le ka tlase:

Mabitso a batho ba bileng le seabo ka ho ngola, ho hlophisa le ho fetolela dipuong tse fapa-fapaneng, ho ikamahanya le maemo bakeng sa ho ruta inthaneteng le netefatso ya boleng, a ngotswe lenaneng le ka tlase.

Aitchison, JJW. University of KwaZulu-Natal

Cassiem, A. University of Johannesburg

Cele, RG. University of KwaZulu-Natal

Dawber, AEM, consultant

Hadebe, M. University of Johannesburg

Khasu, N. University of Johannesburg

Khohliso, X. University of Pretoria

Land, S. Durban University of Technology

Lyster, E. Literacy consultant

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

Magwaza, S. University of the Witwatersrand
Mthembu-Ngema, W. University of Zululand
Murray, S. Rhodes University
Ntsala, S. University of the Free State
Phindane, P.A. Central University of Technology
Posthumus, L. University of Johannesburg
Pretorius, E.J. University of South Africa
Ramabenyane, M. University of the Free State
Sibiya, D. University of Johannesburg
Simelane, F.W. University of Johannesburg
Taylor, N. Jet Education Services
Theletsane, T.T. University of the Free State
Vaz, M. University of Johannesburg
Xulu, S.C. University of Zululand

© 2023 Sesotho and IsiZulu Reading Project

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

Selelekela sa dimojule

Na o ne o tseba hore jwalo ka titjhere ya ka moso ya Mokgahlelo wa Motheo, o na le bokgoni ba ho boloka maphelo a bana? Na o ne o tseba hape hore o na le seabo sa bohlokwa sa ho ntshetsapele moruo le setjhaba sa naha ya heno?

Bokgoni ba ho bala hantle ke phihlello ya ho ithuta ya bohlokwahadi, eo ho ithuta hohle sekolong ho itshetlehileng hodima bona. Boleng ba ho ruta ho bala ho Mokgahlelo wa Motheo ho bohlokwa haholo ka tlasa mabaka ana a mabedi a latelang; (i) mabapi le bophelo bo botle ba ka moso ba moithuti e mong le e mong; (ii) mabapi le moruo le ntshetsopele ya setjhaba sa naha.

Lefatsheng la kajeno, bokgoni ba ho bala, jwalo ka ha bo hlahella ho dipetho tsa sekolo le mangolo a tshwanelehileng, bo na le tshusumetso ho moputso oo motho a ka o amohelang hape, maemong a pharaletseng a moruo wa naha. Ho lekgolong la bo 21 la dilemo, ha ho na naha e ka ntshetsang pele moruo wa yona wa ekonomi, empa e le hore baahi ba yona ba na le maemo a tlase a litherasi. Ho thakgola baithuti bohle tseleng e matla ya ho bala, ke a mang a maiteko a matla ao titjhere ya Mokgahlelo wa Motheo a ka a etsang ho thusa bana ho qala maeto a bona a bophelo.

Ha baithuti ba feta Mokgahlelong ona ba ntse ba haellwa ke bokgoni ba ho bala, ho na le kgonahalo ya hore ba tla dula e le babadi ba fokolang dilemong tsohle tsa ho kena sekolo. Sekolo se ka ba le tshusumetso e ntle kapa e mpe hodima menyetla ya mesebetsi eo baithuti ba ka bang le yona nakong e tlang le ho moruo wa naha. Hona ho etswa ke hobane maemo a baithuti a ho bala a tla be a na le tshusumetso mabapi le ho fihlella tsebo, boemo ba bokgoni ba bona, menyetla ya mesebetsi le kgonahalo ya meputso, ha ba qetile sekolong.

Ho latela bohlokwa ba seabo sa hao, jwalo ka ka titjhere ya tla ruta bana ho bala, seo o tshwanetseng ho se phethahatsa mabapi le boiketlo ba baithuti ba hao le ho moruo wa naha, **seo** o se etsang ka phaposing ya thupelo, **mokgwa** oo o se etsang ka ona, le **bokgabane** boo o se etsang ka sona, ho bohlokwa haholo.

Tlhalisoleseding e fumanwang ho dimojule tse supileng e tla o thusa ho etsa tsena.

Mojule 1: Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

Mojule 2: Ntshetsopele ya bokgoni ba puo ya molomo, kgodiso ya tlotlontswe, thotloetso ya ho bala

Mojule 3: Kelohloko ya medumo ya ditlhaku, tsebo ya ditlhaku tsa nteterwane, medumo, ho balla hodimo ka bokgeleke, kelohloko ya mofoloji wa mantswe le methati ya ho bala

Mojule 4: Ho bala ka kutlwisiso

Mojule 5: Dingolwa tsa bana le ho ruta ho bala

Mojule 6: Ho kopanya dikarolo tsa ho bala ka phaposing ya thupelo

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

Mojule 7: Selelekela sa ntshetsopele ya ho bala, mekgwakatamelo ya ho bala le tsebo e hlahang ya litherasi

Dikateng

Kananelo	2
Selelekela sa dimojule	4
Dikateng.....	5
Sepheo sa mojule	8
Diphetho.....	8
Ke maemo afe a boleng ba titjhere ya litherasi a kenyeleditsweng?	8
YUNITI 1: HO HLAHISA MAREO A BOHLOKWA A AMANANG LE HO BALA ..	11
Selelekela	11
Puo le dintlha tse nne tsa bokgoni ba puo.....	15
Dikarolo tsa puo.....	17
IsiZulu: Uneminyaka emingakhi?	17
Dikarolo tsa puo le ho ithuta ho bala	18
Ho reha mabitso ka potlako ka tsela e iketsang	18
Dikarolo tsa boko ho ka mebala ya tsona	19
Qetelo.....	22
YUNITI 2: HO DIKHOUDA LE FONOLOJI.....	23
Selelekela	23
Tsebo le bokgoni bo amehang ho baleng.....	23
Seabo sa ho dikhouda ho baleng ka kutlwisiso.....	26
Fonoloji le kamano ya yona le ho dikhouda	27
Difonimi le difoni	27
Ditumanotshi le ditumammoho.....	28
Dinoko.....	28
Kamano pakeng tsa fonoloji le ho ithuta ho bala.....	31
Kelohloko ya fonoloji le ya difonimi.....	31
Seabo sa kelohloko ya fonoloji le fonimi ho ithuteng ho bala.....	33
Qetelo.....	34

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

Mesebetsi ya boitekolo	34
YUNITI 3: DITLHAKU TSA NTETERWANE, MEDUMO LE HO DIKHOUDA	36
Selelekela	36
Tsebo ya ditlhaku tsa nteterwane	36
Ditlhaku tsa nteterwane.....	36
Dikrafimi.....	37
Kamano pakeng tsa medumo ya puo le ditlhaku	37
Mabitso a ditlhaku le medumo ya ditlhaku.....	38
Thuto ya medumo	39
Qetelo	41
Mesebetsi ya boitekolo	41
YUNITI 4: OTHOKRAFI.....	43
Selelekela	43
Othokrafi e bonaletsang le e sa bonaletseng	43
Ntshetsopele ya diothokrafi tse fapaneng tsa isiZulu le Sesotho ho ipapisitswe le karohano ya mantswe.....	44
Papiso mahareng a othokrafi ya Sesotho le ya isiZulu	45
Qetelo	47
Mesebetsi ya boitekolo	47
YUNITI 5: HO DIKHOUDA MANTSWE LE HO BALLA HODIMO KA BOKGELEKE.....	49
Selelekela	49
Learning to read words / Ho ithuta ho bala mantswe	49
Ho Balla Hodimo ka Bokgeleke	50
Ho bala ho iketsang.....	50
Tekolo ya qalo ya ho bala	52
Ditekanyetso bakeng sa ho bala ka isiZulu le Sesotho ho Mokgahlelo wa Motheo le Mokgahlelo o Mahareng.....	53
Qetelo.....	55
Mesebetsi ya boitekolo	55
UNITI 6: MOFOLOJI, SINTEKESE SEMANTIKES LE TLOTLONTSWE	58

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

Selelekela	58
Mofoloji	58
Sintekese	59
Semantikese	60
Ho aha tlotlontswe	60
Ho ithuta mantswe a matjha.....	61
Qetelo ya Mojule: Ho bona setshwantsho se seholwanyane	62
Mesebetsi ya boitekolo	63
Ditshupiso	65
SEHLOMATHISO	68

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

Sepheo sa mojule

Ho bala ho kenyeletsa puo e ngotsweng. Ho bala ha ho kgonahale ha ho sena puo. Titjhere e hlwahlwa ya ho ruta ho bala, o hloka hore a be le tsebo ya hore puo e sebediswa jwang le hore puo e ngolwa jwang. Sepheo sa mojule ona ke ho ellelliswa baithuti ba kwetlisong ya botitjhere ka mareo a puo a amanang le ho ruta ho bala le ho ngola.

Diphetho

Qetellong ya mojule ona, moithuti o tlamehile a be a kgona ho:

- bontsha phapano pakeng tsa dikarolo tsa puo; jwalo ka difonimi, dimofimi, mantswe, dihlopha tsa mantswe le dipolelo;
- hlalosa ho ya kamoo dipuo tsa Bathobatsho di ikgethang ka teng le bohlokwa ba tsona ho ruteng ho bala le ho ngola.
- sebedisa dintlha tse ikgethang tsa dipuo tsa Bathobatsho ho ruta ho bala ka mokgwa o hlophisehileng le o nepahetseng.
- bontsha phapano pakeng tsa maemo a fapaneng a ho ithuta puo (fonoloji, mofoloji, sintikese le semantikese) ho a utlwisisa le ho utlwisisa seabo sa ona mabapi le ho bala.
- kgetholla mantswe mme o a arole ho ya ka dinoko le difonimi tsa ona mme o laole dikarolo tseno;
- sebedisa tsebo ya puo ho ntlafatsa ho ruta ho bala.

Ke maemo afe a boleng ba titjhere ya litherasi a kenyeleditsweng?

Mojule ona o akaretsa maemo a boleng ba titjhere ya litherasi a tshelatseng (kapa karolo ya ona). Tsebo ena le tshebetso ya boleng e amana le tsebo ya ho ruta litherasi le ho dikhoua, tseo matitjhere a fumaneng mangolo a botitjhere a tshwanetseng ho ba le ona hore ba kgone ho ruta ho bala le ho ngola.

1. Bontsha tsebo ya motheo ya dikarolo tsa bohlokwa tsa puo

- Ho fana ka tlhaloso ya dikarolo tse tshelatseng tsa motheo tsa puo: fonoloji, mofoloji, sebopeho sa puo, sintikese (polelo), semantikese (moelelo) le praktikese (tshebediso ya puo).
- Mareo a puo e bonolo a bohlokwa a ka sebediswa.
- Tsebo ya motheo e bontshang ho tshwana le ho fapana ha dikarolo tsa puo ho phatlalla le dipuo tsohle tsa Aforika Borwa.

2. Kenya tshebetsong mekgwa e fapaneng ya ho ruta mme o hlalobe tshebetso ya ho ruta ho karolo e nngwe le e nngwe ya ho bala le ho ngola

- Kenya tshebetsong tsela e hlophisitsweng, e kopaneng mme e loketseng mokgahlelo oo baithuti ba leng ho ona, mme o hlalobe tshebetso ya ho ruta ho dikarolo tse latelang:

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

- kelohlolo ya fonoloji le ya difonimi
 - kamano pakeng tsa modumo le tlhaku
 - temoho ya mantse
 - bokgeleke
- Mekgwakatamelo e loketseng, le e fapa-fapaneng, e kenyeleditseng eo e ntshetsangpele ho dikhoua, e a sebediswa.
- Dithuto di rutwa ka tatelano e nepahetseng, ka lebelo le loketseng ho etsa hore baithuti ba dule ba sebetsa, mme ba tsepamisitse maikutlo ho mosebetsi oo ba o etsang.
- Matla le mefokolo ya baithuti e a fumanwa molemong wa ho ntshetsapele le ho ikamahanya le diseterateji tsa ho ruta.
- Tshehetso ya ho ruta ho bala le ho ngola e a sebediswa (ho susumetsa, ho bontsha, ho etsa mehlala, ho rorisa, ho hlalosa deseterateji, ho fana ka maikutlo, kapa ho sebedisa mekgwa ya ho ruta e itseng jj).
- Mosebetsi e tsepamisitsweng mme e le e bapisitsweng le bokgoni ba baithuti e a fanwa.
- Tlhokomelo le tekolo e hlophisitsweng le e tswelang pele ya tswelopele ya baithuti e a etswa.

3. Bontsha kutlwisiso ya tlhokeho ya ho ruta dikarolo tsohle tsa ho bala le ho ngola ka tsela e nang le morero, e hlophisehileng, e hlophisitsweng ka tsela e kopaneng

- Moralo o hlophisehileng, o bontshang lenaneo la ho ruta ka mokgwakatamelo o hlophisitsweng, le o kopaneng wa ho ithuta ho bala le ho ngola o a hlaloswa.
- Temoho ya tlhokeho ya ho hlakisetsa baithuti sepheo le mosebetsi ya seo se rutwang e a bontshwa.
- Temoho ya hore mokgwakatamelo o nang le sebopeho, le sepheo, ebile o hlophisitswe hantle, o kenyeletsa monyaka, papadi le monate wa ho ithuta o a bontshwa.
- Mosebetsi ya litherasi ho tloha maemong a lentswe, ho ya ho polelo le ho tema kaofela e na le seabo malebana le ho bala le ngola ka kutlwisiso, e a hlaloswa.
- Ditsela tsa ho theha tikoloho ya phaposi ya thupelo e hatisang ho bala le ho ngola jwalo ka diketsahalo tsa ho bopa moelelo, di a hlaloswa.

4. Ho bontsha kelohlolo ya fonoloji le ya difonimi

- Temoho ya motheo ya medumo ya dipuo e a bontshwa
- Ditlhaloso le dipontsho tsa kelohlolo ya medumo (dinoko, qaleho le raeme ya dinoko eo e leng ya bohlokwa ho puo ya English, empa eseng ho dipuo tse kopaneng) le kelohlolo ya fonimi di a fanwa.
- Tshebediso ya mosebetsi e kang ho qhelela difonimi ka thoko, kgethollo ya tsona,

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

kopanyo ya tsona, tlhakolo ya tsona, phapanyetsano ya tsona le karohano ya tsona e a bontshwa.

- Kutlwisiso ya ntshetsapele e tswelang ya kelohlolo ya fonoloji le bokgoni ba ho sebedisa tsebo ena ho thuto ya ho bala e loketseng kereiti e nngwe le e nngwe le moithuti e mong le e mong, e a bontshwa.

5. Ho bontsha tsebo ya motheo ya medumo jwalo ka tsebo ya sebopeho sa ditlhaku, tsebo ya hore mantswe a ngotsweng a bopjwa ka ditlhaku le dihlopha tsa ditlhaku tse nang le boleng ba medumo ya puo.

- Medumo e a hlaloswa.
- Tshebediso ya medumo le diseterateji tsa ho dikhoua tse loketseng puo e itseng le kereiti, di a tsebahatswa.
- Temoho ya ho tshwana le ho fapana ho diseterateji tsa medumo tse arolang dipuo tse kopaneng e a bontshwa.
- Bohlokwa ba dinoko le dikarolo tse bopang mantswe ho dipuo tsa Bathobatshe bo a tsebahatswa.
- Tlhaloso ya melao-motheo e laolang mekgwakatamelo e itseng ya medumo e a fanwa.
- Tsebo ya disebediswa tse fumanehang ho tshehetsa mekgwakatamelo kapa mananeo a itseng e a bontshwa.

6. Bontsha tsebo ya ho ntshetsa pele ho bala ka bokgeleke ho ya ka diseterateji tse ka sebediswang habonolo

- Kutlwisiso ya seabo sa bokgeleke ho kamano ya tlotlontswe, sintekese (polelo), semantikese (moelelo), pragmatikese (tsebediso ya puo), kutlwisiso le bothata ba tema di a bontshwa.
- Ho nahana ka kamano ya bokgeleke le dikarolo tse ding tsa litherasi le ditema tse fapa-fapaneng tse sebediswang, ditekanyetso tsa bokgeleke ho ya ka kereiti le puo e itseng di a bolelwa.
- Diseterateji tse tla thusa baithuti ho ntshetsapele ho bala ka bokgeleke ho mefuta e fapa-fapaneng ya dingolwa di a hlaloswa.
- Ditema tse loketseng di a kgethwa hore baithuti ba kgone ho di utlwisisa ka boikemelo ka lebaka la hore ha mesebetsi e ya e ntse e thatafala le ho rarahana ho ya ka ditema.

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

YUNITI 1: HO HLAHISA MAREO A BOHLOKWA A AMANANG LE HO BALA

Selelekela

Ho fetolela puo e buuwang ho ba puo e ngolwang ke ketsahalo e sa tswa qapjwa haufinyane historing ya batho dilemong tse ka bang 5,000 tse fetileng. Ho ithuta ho bala ho nkuwa e le mosebetsi o thata ka ho fetisisa oo boko bo ka o etsang. Ho feta moo, papisong le ho ithuta ho mamela le ho bua, ho bala le ho ngola ke dintlha tsa bokgoni ba puo tseo bana ba sa di fihleleng ka tlhaho kapa ka tsela e iketsang. Ho bala le ho ngola di hloka ho rutwa ka ho hlaka le ka tsamaiso e hlophisitsweng hantle. Scarborough (2001), o bapisa ho fihlela boemo ba ho ba mmadi ya hlwahlwa, ho tshwana le ho loha lerapo le nang le dintlha tse pedi (tse nang le maratswana a mangatanyana) leo le tshwanetseng ho loheha hore e be thapo e le nngwe e thata (lerapo le leng le le leng le na le dintlhanyana tse mmalwa). Ho dintlha tsena tse pedi tsa lerapo, e nngwe e amana le **kutlwisiso ya puo** (bokgoni ba puo) ha lerapo la bobedi le amana le ho **temoho ya mantswe (kapa ho dikhouda)**. Maratswana a mang a lerapo lena a kenyeletsa mareo a puo jwalo ka molao-motheo wa ditlhaku tsa nteterwane, moelelo, dipolelo, kelohloko ya medumo ya ditlhaku, dinoko le difonimi jj.

Molemong wa ho ruta ho bala ka katleho, titjhere o tshwanetse a be le kutlwisiso e hlakileng ya mareo a motheo a thehilweng hodima ho ruta ho bala. Ho ruta ho bala ho tshwana le ho ruta thuto e nngwe le e nngwe jwalo ka dipalo, mahlale, kapa histori. Jwalo ka titjhere, o hloka ho ba le tsebo e phahameng ya thuto eo o e rutang le mafapha a yona. Lefapha la tsebo le amanang le le ho bala le hlile le pharetse. Le kenyeletsa, hara tse ding, **tsebo ya puo le tsebo ya ho bala** ka bobedi (mareo a amanang le puo e ngotsweng jwalo ka ho mongolo wa ditlhaku tsa nteterwane, mongolo le mopeleto, othokrafi, kelohloko ya fonoloji, tsebo ya ditlhaku tsa nteterwane, medumo le ho bala ka kutlwisiso). Tsebo ya puo le bokgoni bo hlokahalang ho ba titjhere ya ho bala e hlwahlwa e kenyeletsa **fonoloji** (tsamaiso ya medumo ya puo e itseng), **sintekese** (thuto ya hore mantswe le dipolelwana di kopanngwa jwang ho bopa dipolelo) le **simantikese** (thuto ya moelelo).

Ho na le dintlha tse ngata tse susumetsang ketsahalo ya ho ithuta ho bala, eo matitjhere a rutang ho bala a tshwanetseng ho e tseba. Setshwantsho se ka tlase se bontsha dintlha tsa bohlokwa tse nang le tshusumetso ho ithuteng ho bala. Setshwantsho sena se etsa hore se shebahale se le boima qalong, empa qetellong ya mojule ona o tle be o se o tlwaetse dikarolo le dintlha tse ngata tse amehang ho baleng ha ho balwa mme o tla fumana ho le bonolo ho fumana moelelo wa setshwantsho. Hlokomela hore ho dikhouda, tsebo ya puo le tsebo eo ngwana a nang le yona ke tsona dintlha tsa puo tse amanang le kelello, tse susumetsang ho bala. Tsebo ya motheo ya sebopeho sa puo (melao ya thutapuo) ya Sesotho e a hlokahala bakeng sa ho ithuta ho bala. Kutlwisiso ya sebopeho sa puo le ho ba le bokgoni ba ho dikhouda mantswe ntle le etsa matsapa ke dintho tse hlokahalang bakeng sa ho bala ka kutlwisiso, eleng

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

sepheo sa ho qetela sa ho ithuta ho bala. Dintlha tsa lapeng, setjhabeng le sekolong di ka ba le tshusumetso ho ntshetsopele ya puo ya kelello ya baithuti, tseo ka tsona di susumetsang hore ba bala jwang. Ho dikhouda malebana le ho bala ho bolela bokgoni ba ho nyalanya ditlhaku tse ngotsweng le mantswe le medumo ya puo le ho sebedisa tsebo ya kamano ya tlhaku le modumo le dipaterone tsa ditlhaku ho qapodisa ka nepo mantswe a ngotsweng.

Mareo a motheo a ho ithuta puo a hlophisitswe ka dihlopha mme a hlaloswa mojuleng ona. Mareo a bohlokwa a amanang le ho ithuta puo le bohlokwa ba ona ka ho lokisetsa ho ruta ho bala le ho ngola a tla hlaloswa le ho totobatswa. Mareo ana a kenyeletsa: puo le le dintlha tse nne tsa bokgoni ba puo, dikarolo tsa puo, ho reha mabitso ka tsela e iketsang ka potlako, ho dikhouda, tsebo ya ditlhaku tsa nteterwane, ditlhaku tsa nteterwane (ditumanotshi le ditumammoho) dikrafimi, difoni le difonimi, morethetho o tliswang ke difonimi, kelohloko ya fonoloji le ya difonimi, dinoko, othokrafi, mantswe a pono, le mantswe a sebediswang kgafetsa puong, ho balla hodimo ka bokgeleke, ho bala ho iketsang, medumo, kelohloko ya mofoloji, kgodiso ya tlotlontswe, kelohloko ya dipolelo le ya moelelo. O seke wa sithabetswa ke mareo ana a thekeniki – qetellong ya mojule ona o tla be o na le kutlwisiso e batsi ya mareo ana leetong la hao la ho ba titjhere e hlwahlwa ya ho ruta ho bala.

Sekolong sa mathomo baithuti ba rutwa ka meqoqo e buuwang (e bitswang meqoqo ya molomo). Ho etsa moelelo ho tswa meqoqong ena, le ho e utlwisisa, bana ba hloka bokgoni ba ho mamela, empa tlotlontswe le yona ke ya bohlokwa le hona dilemong tsena. Ha bana ba ithuta mantswe a mangata, ba utlwisisa puo e buuwang habonolo, mme hona hob a thusa ho utlwisisa puo e ngotsweng nakong eo ba tshwanetseng ho ithuta ho bala le ho ngola sekolong. Sekolong sa mathomo bana ba ithuta puo ya motheo, bokgoni ba ho mamela le ba ho bua mme ba bopa setshwantsho sa hore meqoqo e sebetse jwang (ho qoqa pale, batho kapa diphoofolo di a ameha, diketsahalo di a etsahala, hona le qalo, bohare le qetelo). Ba qala ho ela hloko medumo ya puo jwalo ka morethetho, raeme, mantswe le dinoko. Hape ba ka ithuta ditlhaku tsa nteterwane mme ba elellwe hore ditlhaku di emela medumo mantsweng (ntlha ena e bitswa kelohloko ya difonimi) mme ba ithute ho ngola mabitso a bona. Nako ena yohle ba ntse ba ntlafatsa tlotlontswe, mme ebile ba ithuta mantswe a matjha mafapheng a fapaneng (mabitso a dintho le diketsahalo tse etsahalang, dikarolo tsa mmele, dintho tse fumanwang ka malapeng, diphoofolo, dimela, dibaka, dipalangwang, maemo a lehodimo jj.)

Ho Mokgahlelo wa Motheo, baithuti ba ntse ba rutwa ka ditema tsa meqoqo. Ho mokgahlelo ona, baithuti ba tswelapele ho fumana puo e rarahaneng mme tsebo ya ditlhaku tsa nteterwane le temoho ya mantswe e ba dintlha tsa bohlokwa tsa ntshetsopele ya ho bala. Ho bala ka nepo le ka bokgeleke e ba ditshiya ha baithuti ba rutwa ka ditema tseo ba kgonang ho di dikhouda kapa tse boemong ba kereiti ya bona. Kgahlamelo e ntseng e eketseha ya ho bala le ho ngola e bohlokwa haholo. Ho tseba sebopeho sa puo se rarahaneng haholwanyane ke motheo wa bokgoni ba puo. Ha ho rutwa thutapuo le ho tlwaetsa baithuti ditema tse ngotsweng, tsebo ya baithuti ya tsamaiso ya puo e a hola mme le kutlwisiso ya puo e a ntlafala ha ho sebediswa

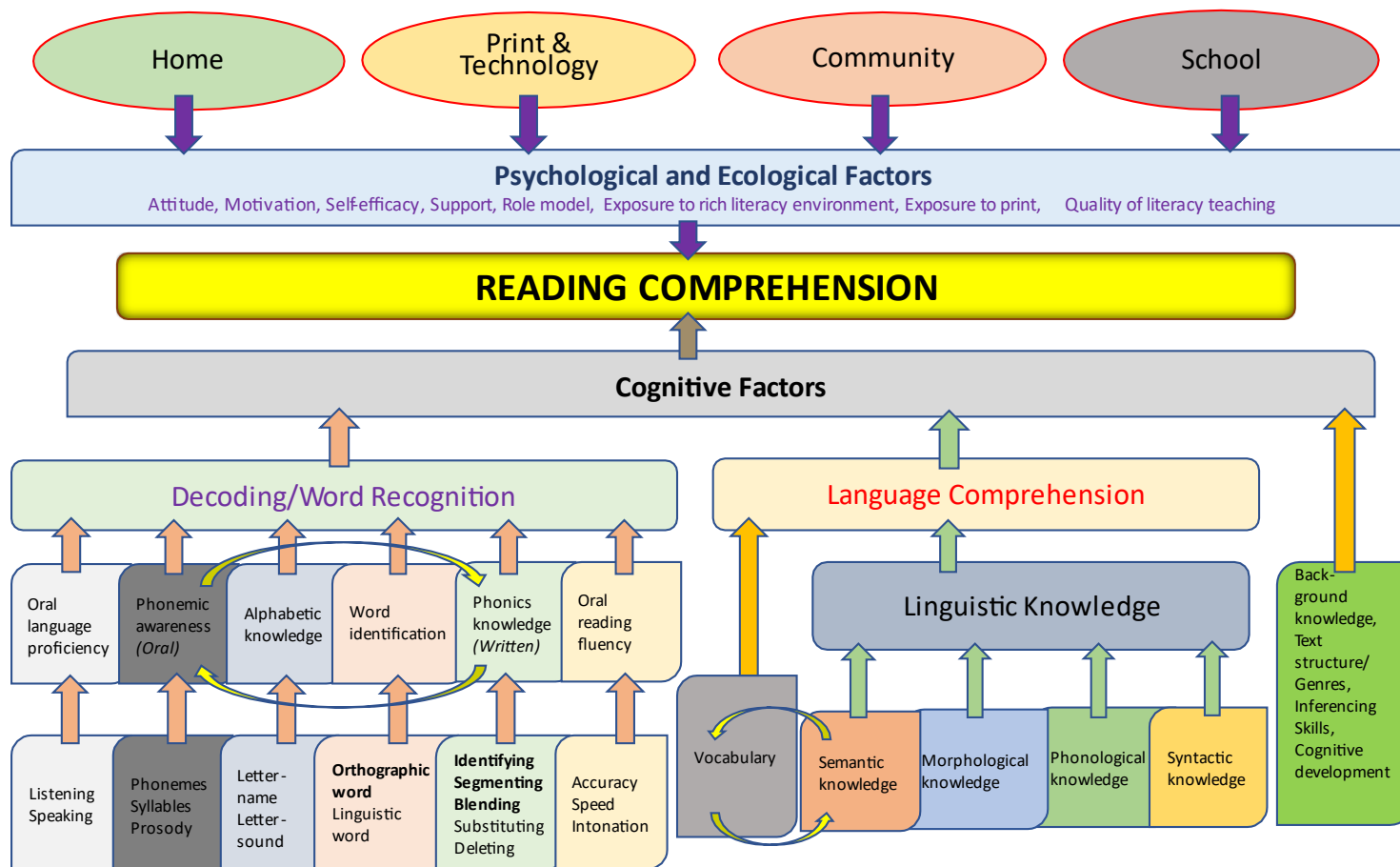
Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

kelohlolo ya difonimi, medumo, disetereji tsa ho iphumanela moelelo wa mantswe a matjha le qapodiso ya ona, le tsa ho fumana moelelo wa mantswe. Tsebo ya baithuti le bokgoni malebana le fonoloji, mofoloji, moelelo le dipolelo, tshebediso ya puo, le puisano (ka moo puo e sebediswang ka teng maamong a fapaneng le ha ho buisanwa) e ba disebediswa tsa bohlokwa ho ntshetsapele bokgoni ba litherasi le ba kelello).

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

Setshwantsho 1:Dintlha tse nang le tshusumetso ho ithuteng ho bala

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

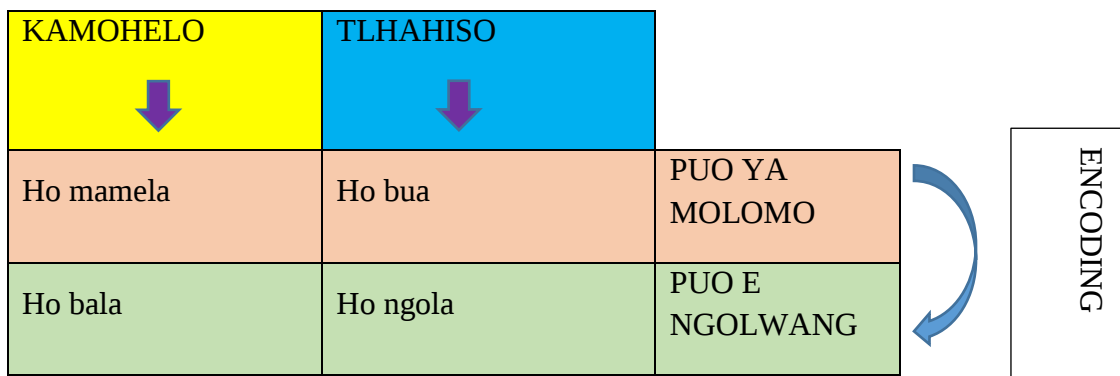
Puo le dintlha tse nne tsa bokgoni ba puo

Puo ke tsamaiso ya puisano. Bokgoni ba ho buisana ke bona bo tlisang phapano pakeng tsa batho le diphoofofo. Re sebedisa dintlha tse nne tsa bokgoni ba puo e leng, ho mamela, ho bua, ho bala le ho ngola. Bokgoni ba puo bo ka arolwa ho ya ka bo puo ya molomo kapa puo e ngolwang, hape ho ya ka bokgoni ba puo bo hlahisang ditholwana le bo amohelang. Dintlha tse pedi tsa pele tsa bokgoni ba puo ke tse amanang le ho mamela le bua, ke tsa *kamohelo ya puo*. Tse ding tse pedi, ke tse amanang le ho bala le ho ngola, ke tsa *tlhahiso ya puo*. Ho bohlokwa ho elellwa hore ho mamela le ho bala, hase feela ho amohela puo ka botlalo, empa e le ho etsa moelelo o motjha ho tswa temeng eo o e mametseng kapa eo o e balang. Ka hoo, ha re a tshwanela ho hlalosa mareo ‘ho hlahisa’ le ‘ho amohela’ e le mareo a ikemetseng ka ho phethahala. Setshwantsho se ka tlase se bontsha ka moo dintlha tse nne tsa bokgoni ba puo di arotsweng ka dihlopha tse pedi e leng ho bua le ho ngola le tlhahiso le kamohelo.

KAMOHELO	TLHAHISO	
Ho mamela	Ho bua	PUO YA MOLOMO
Ho bala	Ho ngola	PUO E NGOLWANG

Setshwantsho 2: Tlhophiso ya dintlha tse nne tsa bokgoni ba puo

Ha o ngola, o **enkhouda** puo. Lebaka la ho ngola ke ho boloka mehopolo e hlahiswang e le puo hore rona kapa batho ba bang ba tle ba bale se ngotsweng ha re se qetile ho ngola. Ho enkhouda ke ho fetolela puo e buuwang ho ba puo e ngolwang jwalo ka ha ho bontshitswe ho Setshwantsho 3 se ka tlase.

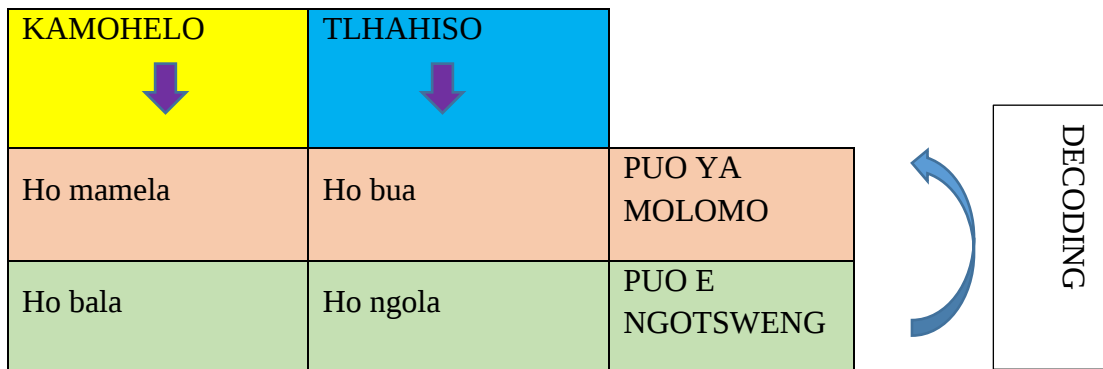

Setshwantsho 3: Ho enkhouda- ke ketsahalo ya ho fetolela puo e buuwang ho ba puo e ngolwang.

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

Ho dikhouda ho fapane le ho enkhouda. Ho bala ke ketsahalo eo mmadi a bopang moelelo ho puo e ngotsweng, ka ho fetolela puo e ngotsweng (mongolo) ho ba puo e buuwang hore molaetsa o tswang ho tema eo mmadi a e balang o hlake mme o utlwisisehe. Hore re utlwisise molaetsa o fuperweng ka hara puo e ngotsweng, re tshwanetse ho bala puo eo e ngotsweng. Hona jwale, ha o ntse o bala tema ena, o dikhouda tema e ngotsweng kgale kwana. Ketsahalo ya ho dikhouda e bontshitswe ho Setshwantsho 4 ka tlase

Setshwantsho 4: Ho dikhouda – ketsahalo ya ho fetolela puo e ngotsweng ho ba puo e ngolwang

Ho bohlokwa haholo hore bana ba ntshetsepele bokgoni ba puo e buuwang le ba puo e ngolwang ka bobedi. Ha ntshetsopele ya bokgoni ba puo e buuwang bo etsahala haholo ka ho mamela ha batho ba bang ba bua, bokgoni ba ho ngola bo tshwanetse ho rutwa. Bofokodi ba bokgoni ba puo e buuwang, bo hlalisa mathata ba ho ithuta ho bala. Hona ho etsahala ka hobane puo e ngotsweng e itshetlehile hodima puo e buuwang ho ya ka tlhaloso ya ho dikhouda le ho enkhouda e hlalositsweng ka hodimo. Ka hona, ho bohlokwa hore batswadi, bahlokomedi le matitjhere ba ntshetsepele bokgoni ba ho mamela le ba ho bua bo dikolong tsa bana ba banyenyane le ho Kereiti K (Kamohelo), pele ba rutwa ho bala Kereiti ya K. Hona ho ka etswa ka ho ba fa kgahlamelo ho puo e lefi ka mokgwa wa ho ba balla dipale le ho buisana le bona ka diketsahalo tsa letsatsi ka leng, le ho ba ruta mantswe a matjha a dintho tse fumanwang lefatsheng le ba pota-potileng. Leha ho le jwalo, ntshetsopele ya bokgoni ba ho mamela le ho bua, bo tshwanetse bo nne bo tjhoriswe ho tloha ho Mokgahlelo wa Motheo wa thuto ho ya ho mekgahlelo e meng e ka pele. (Ntshetsopele ya bokgoni ba puo ka diphaposing tsa Mokgahlelo wa Motheo ho ya ka moo e hlalositsweng ka teng ho Mojule 2).

Ho bala ke mosebetsi o rarahaneng, o susumetswang ke mabaka a mangata a kang thahasello/tjheseho ya mmadi, boikutlo ba mmadi mabapi dibuka le ho bala, tsebo eo mmadi a nang le yona, mabaka a amanang le boiphihlelo tshebeletsanong le setjhaba le moruo wa setjhaba, ho ba le kgahlamelo ya puo e ngotsweng kapa mongolo wa dijitala, bohlale ba kellelo ya mmadi le tshebediso ya puo ka kakaretso, tjheseho le boitshwaro ya setjhaba le matitjhere mabapi le ho bala, boteng kapa ho fumaneha ha dibuka, tshusumetso e kantle ya ho bala le ho

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

ruta ho bala ka katleho (Bala Pretorius & Murray. 2019).

Dikarolo tsa puo

Puo e ka arolwa ka dikarolo tsa boholo bo fapaneng. Re ka bontsha phapano pakeng tsa dipolelo, dikapolelo le mantswe e le dikarolo tsa puo tse nang le moelelo o ikemetseng. Phapano mahareng a dikarolo tsena e ka lemohuwa hantle ho puo e ngotsweng ho feta ho puo e buuwang hobane ho puo e buuwang ke ya nakwana, ha puo e ngolwang e sa fele. Puo e ngolwang e sebedisa ditlhaku tse fapaneng, matshwao a puo, le ho siya dibaka pakeng tsa mantswe ho supa dikarolo tsa puo ka ho hlaka le hore ditlhaku tseo di bonahale hantle.

Polelo e na le hore e be le lentswe le le leng feela, hape e ka ba le mantswe a mangata. Ha re etse mohlala ona;

- “O fihlile neng?” Karabo e ka ba “Maobane”

Mohlala o mong e ka ba taelo, “Matha!”

Hlokomela phapano pakeng tsa polelo e nang le lentswe le le leng le polelo e nang le mantswe a mangata; Mohlala;

- “Bashemane bana ba bone matata a mane a sesa letamong le pela polasi ya ha Ntuli”

Polelo ena e ka hodimo e ka arolwa ka dihlopha tsa mantswe tse fapaneng, tseo di ka arolwang ka mantswe ho ya ka tshebediso ya mantswe ano polelong. Ho lekane ho supa hore lentswe /bana/ le etsa sehlopha se le seng le lentswe /bashemane/.

- /Bashemane *bana*/ (ho kgetholla bashemane ho ba bang)

Ka ho tshwana lentswe /ba bane/ le kgetholla lentswe /matata/ mme mantswe a mabedi ano a etsa sehlopha sa mantswe se fapaneng.

Ho bonahala ho le bobebe ho ka hlwaya mantswe a ngotsweng temeng hobane ke tlwaelo ho puo e sebedisang ditlhaku tsa nteterwane hore mantswe a arolwe ka ho siya sebaka pakeng tsa ona. Le ha ho le jwalo, ha re bapisa polelo ya Sesotho e bonolo le polelo ya isiZulu e tshwanang le yona, ebe re nka qeto ya hore mantswe a dipuo tsena tse pedi ha a tshwane. Nahana ka mohlala o latelang o bontshang phapano pakeng tsa tlwaelo ya karolo ya mantswe mongolong wa Sesotho le wa isiZulu. Polelo ya Sesotho e na le mantswe a tshela ha ya isiZulu e na le mantswe a mabedi. Sesotho ke puo e nang le mongolo o sa kopanang, ha isiZulu sona se na le mongolo o kopananeng.

Sesotho: O na le dilemo tse kae?

IsiZulu: Uneminyaka emingakhi?

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

Dikarolo tsa puo le ho ithuta ho bala

Ho hlakile ho tswa ho mehlala e mmedi a ka hodimo hore, leha dikarolo tsa puo jwalo ka mantswa le dipolelo di hlahella dipuong tsohle, empa palo ya tsona e a fapana ho ya ka mongolo le mopeleto wa dipuo ka ho fapana. Hona ho bolela hore dipuo di fapana ho ya ka palohare ya botelele ba mantswa (hona ho bolela palohare ya medumo le ditlhaku tse ikgethang ka hara mantswa). Bonnete ke hore phapano e teng pakeng tsa mongolo wa Sesotho le wa isiZulu, e tla ba le tshusumetso ho ntshetsopele ya ho bala ka bokgeleke le hore bana ba tla bala mantswa ka potlako jwang dipuong tsena tse pedi. Jwale hee, ha o le titjhere e rutang ho bala, o tshwanela ho elellwa moo ntshetsopele ya ho bala e tshwanang kapa e fapanang ho ya ka dipuo tse fapaneng. Leha bana ba ntshetsapele bokgoni ba ho bala ka tsela e batlang e tshwana dipuong tse sebedisang mongolo wa ditlhaku tsa nteterwane, ba fapana ka tsela e ka lebellwang ka lebaka la phapano ya puo kapa mongolo e teng pakeng tsa dipuo tseno. Dintlha tsena di tla tshohlwa hape hamorao ho mojule ona (Yuniti 5) ha re hlalosa ditekanyetso tsa ho bala ka Sesotho le ka isiZulu tseo matitjhere ohle a rutang ho Mokgahlelo wa Motheo a tshwanetseng ho di tseba.

Ho reha mabitso ka potlako ka tsela e iketsang

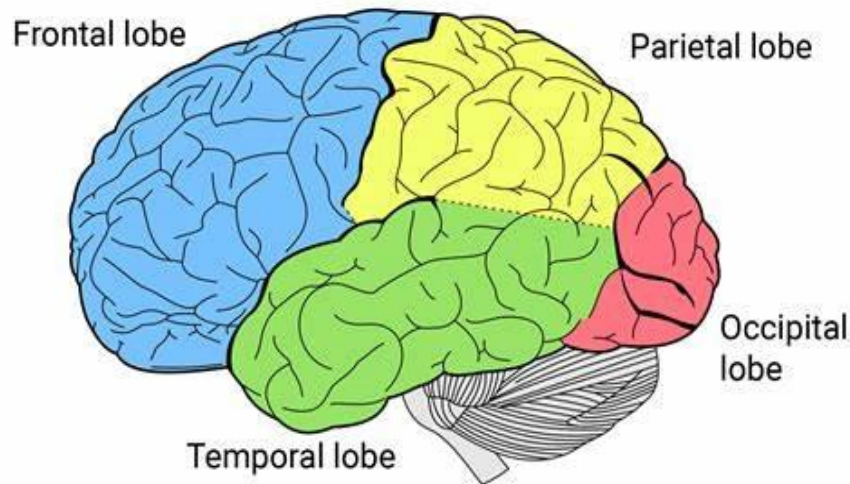
Bana bohle ka bophara ba lefatshe, ho sa tsotellehe puo eo ba e buwang, setso sa bona kapa tikoloho ya bona, ba na le boko bo batlang bo tshwana ho ya ka moo ba sebetsang puo ka tsela e batlang e tshwana. Dilemong tse mashome tse fetileng, theknoloji e ntjha jwalo ka diskene tsa PET, metjhini ya MRI le metjhini e latedisang mahlo, e thusitse bafuputsi hore ba bone hore ho etsahalang eng ka bokong ha re bua, re mamela, re bala kapa re ngola le ho etsa qeto ka hore ke karolo efe ya boko e sebediswang le hore melaetsa ya methapo e tsamaya ka potlako e kae ha re sebedisa puo. Tsebo ena e ntjha ya ka moo boko bo sebetsang, e re thusitse hore re be le kutlwisiso ya hore bana ba ithuta ho bala jwang le hore ke hobaneng ha bana ba bang ba thatafallwa ke ho bala ho feta ba bang bao ba leng dilemong tsa bona. Ho ba le kutlwisiso ya hore boko bo sebetsana jwang le puo e buuwigang le e ngolwang, titjhere e rutang ho bala ho lekgolong la bo21 la dilemo, o tshwanetse ho tseba tlhahisoleseding ya motheo ka boko ba motho.

Boko bo na le dikarolo tse nne tse etsang mesebetsi e fapaneng. Dintho tseo re di bonang ka mahlo a rona di sebetswa karolong ya boko ya pono (e bitswang occipital, e bontshitsweng ka bokgubedu ho Setshwantsho 5), ha puo yona e sebetswa karolong e ka pele le eo e leng ya nakwana (ho mmala o motala ba lehodimo le o motala jwalo ka ha ho bontshitswe ho Setshwatsho 5). Leha ho na le dikarolo tse nne tse nang le mesebetsi e ikgethileng, dikarolo tsa boko di hokahane haholo ka lebaka la ditsela tsa methapo ya kutlo. Ditsela tsa methapo ya kutlo ka bokong ba rona di fumana melaetsa ho tswa ho ditho tsa rona tsa kutlo (jwalo ka ditsebe le mahlo) mme di romela melaetsa ena ho boko ba rona ho ya sebetswa mono. Melaetsa ya methapo ya kutlo e tsamaya ka potlako e ka balwang ka metsotswana e milione. Ha re bona dintho tse fapaneng ka mahlo a rona (dintho, batho, ditlhaku, le dinomoro)

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

melaetsa ya pono e feta ho tswa ho karolo ya boko ya pono ho ya ho karolo ya boko ya puo hore re kgone ho neha dintho tseo re di bonang mabitso. Ketsahalo ena e bitswa **tshebetso ya medumo ya puo**. Lebelo leo re ka sebetsang tlhahisoleseding ena e amahanngwa le bothata kapa bonolo ba ho ithuta ho bala. Setshwantsho 5 se bontsha dikarolo tse nne tsa boko.

Setshwantsho 5: Dikarolo tse nne tsa boko

Dikarolo tsa boko ho ka mebala ya tsona

- Karolo e mmala o botala ba lehodimo e bitswa foranthale (e ka pele)
- Karolo e mmala o mosehla e bitswa phariethale (e ka morao)
- Karolo e mmala o mofubedu e bitswa okhipithale
- Karolo e mmala o motala e bitswa themporale

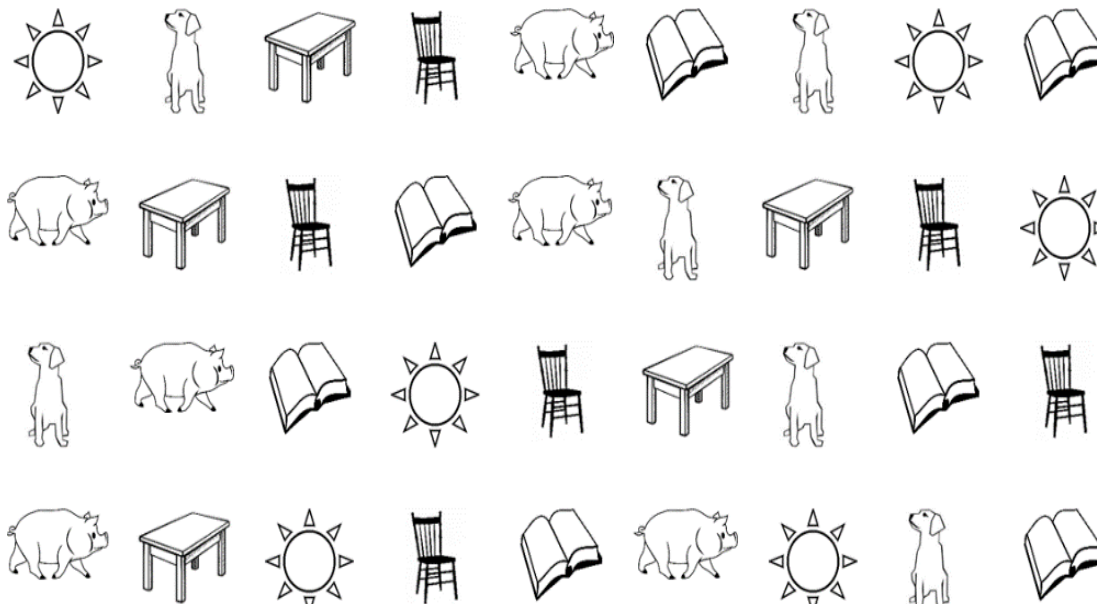
Ho reha mabitso ka potlako ka tsela e iketsang ho bolela bokgoni ba ho sebetsa tlhahisoleseding ka potlako ho tswa ho dintho tseo re di bonang (ka hara karolo e kgubedi ya boko) le ho di hokahanya, ho ya ka ditsela tsa methapo ya kutlo, ho ya ho tlhahisoleseding ya medumo ya puo e lokelang. Diphuputso di utulotse hore mosebetsi ona wa boko o amana haholo le ho bala.

Ho reha mabitso ka potlako ka tsela e iketsang ho ka lekanngwa ka ho bontsha ngwana disebediswa tseo a di tlwaetseng empa di hlophisitswe ka tatelano e sa rerwang hodima tafole, leqephe kapa phoustara. Ebe ngwana o botswa hore a bolele mabitso a disebediswa tseo ka potlako, ka tatelano ya tsona ho tloha ka letsohong le letshehadi ho ya ho le letona. Ho ka sebediswa disebediswa tse phelang (tse mahlakore a mararo) kapa setshwantsho kapa

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

ditshwantsho tse takilweng pampiring (mahlakore a mabedi). Setshwantsho 6 se bontsha mohlala wa ho bolela mabitso a disebediswa ka potlako ka tsela e iketsang, moo ngwana a bontshwang disebediswa tse tshelela ka tatelano (jwalo ka letsatsi, ntja, tafole, setulo, fariki, buka). Ngwana o botswa hore a bolele lebitso la sesebediswa se seng le se seng, a ntse a buela hodimo (ho etsa bonnete ba hore ngwana o tseba disebediswa le mabitso a tsona). Kamora moo, ngwana o bontshwa tjhate moo disebediswa tse tshelela di kopakopantsweng ka tatelano e sa rerwang, ebe ngwana o botswa hore a bolele mabitso a tsona ka tatelano ho ya ka moo a ka kgonang ka teng. Mosebetsi ona o behelwa nako e itseng (jwalo ka motsotso kapa metsotswana e 30). Dikarabo tsa ngwana ka nako di lekanngwa ho ya ka palo ya disebediswa tseo a bolelang mabitso a tsona ka nepo. Hona ke sesupo sa hore ketsahalo ya tshebetso ya medumo e etsahala ka potlako hakae. Bana ba bolelang mabitso a disebediswa butle, mme ba sa qete mosebetsi, ho reha mabitso ka potlako ka tsela e iketsang ho a fokola ha ho bapiswa le hwa bana ba kgonang ho bolela mabitso ka potlako ka nako e behilweng.

Setshwantsho 6: Hlakiso e kenyeletsang ho bolela mabitso a disebediswa (EGRS II Raporo to ya Lefapha la Thuto ya Motheo, (DBE), 2018.)

Diphuputso di bontsha hore bana ba teanang le mathata ka ho **reha mabitso ka potlako ka tsela e iketsang**, hangata ba teana le mathata ha ba bala. Bothata ka ho reha mabitso ka potlako ka tsela e iketsang bo supa hore ho na le bofokodi ka ho hopola dintho (ho nahana ho sa sitising le boitaolo, ho etsahala karolong e ka pele ya boko e mmala o motala ba lehodimo). Hape bothata bona bo na le tshusumetso ho nako ya ho ela hloko, ho etsa meralo le ho hlophisa, ho dula o tsepamisitse maikutlo, ho boloka tlaleho ya mesebetsi le ho laola maikutlo.

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

Hlokomela hore ha se mathata kaofela a ho bala a amanang le ho reha mabitso ka potlako ka tsela e iketsang. Ho na le mabaka a mangata a etsang hore bana ba thatafallwe ke ho bala – boleng bo fatshe ba ho ruta ho bala ka phaposing ya thupelo ke ntho e tlwaelehileng e bakang hore bana ba sokole ho bala! Leha ho le jwalo, maamong a mang, bana ba sokolang ho ithuta ho bala ho ka etsahala hore ba na le bothata ba ho sebetsa medumo ya puo ka dikelellong tsa bona. Dikgakanyo di a fapana (ho qala ho 5 – 15%) empa di supa palo e nnyane ya baithuti ba ka bang le diphepetso tsa mofuta ona. Hangata baithuti bana ba fumanwa ba na le bothata ba dislekshia (batho ba sokolang ho bala, leha ba le bohlale ka tlhaho) (Wolf, 2008). Diphuputso ha di fane ka ntlha e tsitsitseng mabapi le hore baithuti ba sokolang ho reha mabitso ka potlako ka tsela iketsang ba ka kgona ho ntlafatsa tshebetso ya medumo ya puo. Diphuputso tse ding di bontshitse dipheetho tse ntle, ha tse ding tsona di tlaleha hore ha ho na dipheetho tsa bohlokwa tse fumanweng. Bana ba sokolang ho reha mabitso ka potlako ka tsela e iketsang ba ka bontsha ntlafalo, empa e sa fihlelle moo ba ka sebetsang boemong bo le bong le ba dithaka tsa bona. Leha ho le jwalo, diphuputso di boela di supa hore ho elellwa bothata e sa le nako le ho ruta medumo ya puo ka tsela e hlakileng ho ka thusa baithuti ho ithuta ho bala, ho sa tsotellehe diphepetso tse amanang le tshebetso ya medumo ya puo.

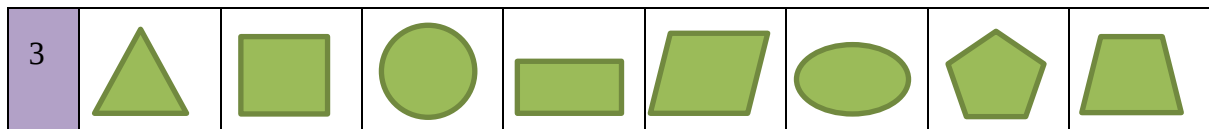
Ha titjhere a bona eka ngwana ka phaposing ya thupelo o sokola ho ithuta, ho sa tsotellehe tokiso eo a e fumantshwang, ngwana eo o tshwanetse ho fetisetswa pele bakeng sa tlhahlobo e eketsehileng ke matitjhere a rupeletsweng ho ka sebetsa le baithuti ba ditlhoko tse kgethehileng kapa setsebi sa thuto ya kelello. Tlhahlobo ya ho reha mabitso ka potlako e iketsang feela e ka sebediswa ho tsebahatsa bana bao e ka bang ba kotsing ya ho ithuta ho bala.

Haeba hona le bana ba sokolang ho dula ka kgutso mme ba tsepamise maikutlo, ditlhakiso tsa ho reha mabitso ka potlako ka tsela e iketsang di ka ba thusa ho ntshetsa pele mesebetsi ya tsamaiso le ho ntlafatsa nako ya ho ela hloko le kelello ya bona mme hona ho tla ntlafatsa ho ithuta ho bala ha bona. Tsena e ka ba ditlhakiso tse ka etswang ho Kereiti K kapa qalong ya Kereiti 1 mme di kenyeletsa disebediswa tse fapaneng jwalo ka tsa mebala kapa dibopeho, jwalo ka ha ho bontshitswe ho Setshwantsho 7 ka tlase.

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

Setshwantsho 7: Dihlakiso tsa ho reha mabitso ka potlako ka tsela e iketsang

Titjhere a ka bontsha ngwana disebediswa a be a mmotsa hore a bolele mabitso a tsona ho ya tatelano ya tsona habedi kapa hararo, a ntse a sebedisa monwana ho supa le bo bolela mabitso ka potlako. Ka tsela e nngwe, titjhere a ka bontsha ngwana disebediswa tse ngatanyana tse behilweng hodima terei (jk. Setshwantsho 8), a be a ba botsa hore ke eng moo, ebe o kwala disebediswa ka lesela mme a botse ngwana ho hopola disebediswa tsohle tse patilweng ka tlasa lesela.

Setshwantsho 8: Ho hopola disebediswa ho tswa kelellong

Hlokomela hore ditlhakiso tsena ha se diteko tsa ho reha mabitso ka potlako ka tsela e iketsang. Ke dihlakiso tse kadimmeng mehopolo ho thusa bana ho tsepamisa maikutlo le ho ntlafatsa ho hopola ha bona ka tsela e thabisang. Di thusa ngwana ho bala ho tloha letsohong le letshehadi ho ya le letona (jwalo ka ha e le tlwaelo ho dipuo tse ngata tse sebedisang mongolo wa ditlhaku tsa nteterwane). Di ka thusa hape ka ho ntlafatsa tlotlontswe ha titjhere a kenyeletsa disebediswa tseo baithuti ba sa di tsebeng hantle ho hlakiso ya ho hopola disebediswa.

Qetelo

Yuniti ena e o tsebisitse mareo a matjha a amanang le puo, litherasi le ho bala, a bontshang tsebo e hlokwang ke matitjhere hore ba kgone ho ruta ho bala hantle. Dintlha tse nne tsa bokgoni ba puo tsa ho mamela, ho bua, ho bala le ho ngola di hlalositswe mme tsa hlophiswa ho ya ka bokgoni ba kamohelo/tlhahiso kapa puo e buuwang/ngolwang. Hape ho hlakisitswe le mareo ho dikhouda le ho enkhouda. Dintlha tse fapaneng tsa bokgoni bo amehang ho ithuteng ho bala le dintlha tse fumanwang tikolohong e ka ntle ya ngwana tse ka amang bokgoni ba ho bala le tsona di tsebahaditswe. Yuniti ena e qetella ka tlhaloso e kgutshwane

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

ya ho reha mabitso ka potlako ka tsela e iketsang le bohlokwa ba tshebetso ya medumo ya puo ho ithuteng ho bala.

YUNITI 2: HO DIKHOUDA LE FONOLOJI

Sehlooho sena se tshohluwe ka botebo ho Mojule 3 Ho dikhouda: Kelohloko ya medumo ya puo, tsebo ya ditlhaku tsa nteterwane, medumo, kelohloko ya mofoloji le methati ya ho bala)

Selelekela

Jwale re fetela ho karolo ya motheo ya ho bala, eleng ho dikhouda, eo re buileng ka yona ho Yuniti 1. Mojuleng ona, le dimojuleng tse ding kaofela, re sebedisa lereo 'ho dikhouda' e le ketsahalo ya ho fetolela tema e ngotsweng ho ba puo e buuwang. (Hopola hore ho ngola ke ketsahalo ya ho fetolela puo e buuwang ho ba puo e ngolwang, ho bolelang ho enkhouda, ha ho bala e le ketsahalo ya ho kgutlela morao, eo eleng ho fetolela puo e ngotsweng ho ba puo e buuwang, eleng ho dikhouda. Ho dikhouda ho itshetlehile hodima dintlha tse ngatanyana tsa bokgoni tse nkilweng ho mehlodi e fapaneng jwalo ka bokgoni ba puo e buuwang, kelohloko ya fonoloji le ya fonimi, tsebo ya ditlhaku tsa nteterwane, medumo le ho balla hodimo ka bokgeleke. Ke dintlha tsena tse fapaneng tsa ho dikhouda tseo e bang motheo, oo yuniti ena e tsepamisitsweng maikutlo hodima yona.

Tsebo le bokgoni bo amehang ho baleng

Ho bala le ho ngola di kenyeletsa bokgoni le tsebo ya puo tse akaretsang le e ikgethileng. Tsebo le bokgoni bo hlokehang ho baleng ka kutlwisiso ho kenyeletsa, hara tse ding, tsebo e amanang le puo (bokgoni ba puo e buuwang, tlotlontswe, kutlwisiso ya puo), tsebo ya tsamaiso ya mongolo (tsebo ya ditlhaku tsa nteterwane) le bokgoni ba ho sebetsa ditlhaku ka potlako hore e be mantswe a buuwang, ho bolelang ho dikhouda kapa ho bala mantswe. Bokgoni ba ho bala mantswe ka potlako le ka bokgeleke/thello ka hara dipolelo bo bitswa ho bala ka bokgeleke. Bokgoni ba ho utlwisisa seo re se balang bo itshetlehile ka disete tsena tsa bokgoni le ka tsebo e akaretsang ya kekelo le bokgoni (jwalo ka tsebo eo moithuti a nang le yona, le qeto e ka nkwang hodima bopaki bo itseng, tshebetso ya memori). Setshwantsho 9 se ka tlasese bontsha tsebo le bokgoni bo fapaneng bo amehang ketsahalong ya ho dikhouda. Ha tsebo eo motho a nang le yona, tsebo ya ditlhaku tsa nteterwane, bokgoni ba puo e buuwang e le ditlhoko tse akaretsang ho ithuteng ho bala ka puo efe kapa efe, dintlha tsa sebele tsa puo tse amanang le ho dikhouda, le tse amanang le kelohloko ya fonoloji, mofoloji le sintekese le tlotlontswe, di ikgethile ho ya ka puo e itseng le mongolo wa yona. Hona ho bolela hore, ha tsebo le bokgoni bo itseng di hlokeha ho ithuteng ho bala ho puo e itseng, di ka fetisetswa ho puo e nngwe. Motho ya ithutang ho bala ka puo e itseng, o tlameha a be le tsebo le bokgoni ba motheo tse amanang le sebopeho sa fonoloji, mofoloji, sintekese, othokrafi le tlotlontswe ya puo eo a ithutang ho bala ka yona

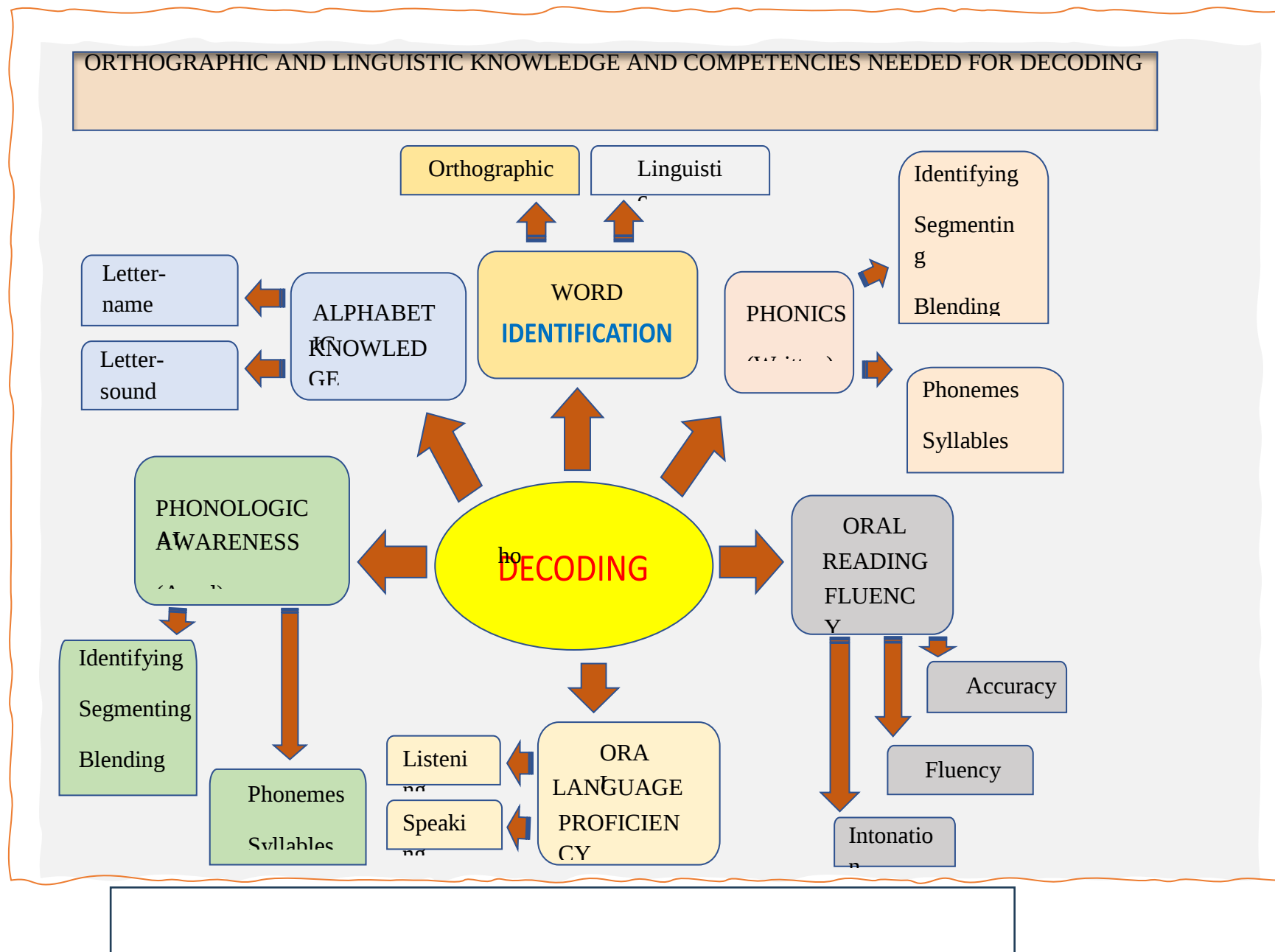
Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

Puo e ngolwang ke khoutu e sebedisang matshwao a emelang puo e buuwang. Ho momgolo wa ditlhaku tsa nteterwane, matshwao ao ke ditlhaku tse emelang medumo ya puo. Ho dikhoua ho amana le ho ithuta khoutu (ditlhaku tsohle tsa nteterwane) le hore e sebetsa jwang (hore ditlhaku di kopana jwang ho bopa mantswe). Ho dikhoua ho ke ke ha kgonahala ntle le tsebo ya qalo ya tlhaku le modumo le hore ditlhaku di kopana jwang ho bopa mantswe (Adams 1994; Share 2008). Bokgoni ba ho dikhoua mantswe ka potlako le ka nepo bo bohlokwa haholo bakeng sa ho ba mmadi ya hlwahlwa. Ho bala ka katleho le ka kutlwisiso ho itshetlehile ho bokgoni ba ho dikhoua tema ka potlako le ka nepo mm eke ka hoo ho leng ho bohlokwa ho ntshetsopele ya ya ho bala ka bokgeleke. Qetellong, baithuti ba tshwanetse ho hlwaya dipateron tsa ditlhaku tse hlahang puong ya bona ho ipapisitswe le tlhahisoleseding e amanang le mongolo, fonoloji, mofoloji, sintetekese, semantikese e tse amehang ho dikarolo tse nyenyana kapa tse kgolwanyana tsa mantswe (Castles le ba bang, 2018; Ehri 2005; Share 2008). Ha baithuti ba qalong ba teana le mantswe kgafetsa, mantswe ana a qetella a tlwaelehile a tsebahala, mme ba kgetholla dikotwana tsa mantswe (jwalo ka ho mantswe ruta, rutila, rutang, rutehile ebe baithuti ba elellwa hore ditlhaku le medumo e tshwanang kapa sebopeho sa krafimi ke /-rut-/). Ka hona, baithuti ba kgona ho ntshetsapele tsebo ya mantswe a ikgethang, a potlakisang ketsahalo ya ho bala moo mantswe a nang le paterone ya krafime /-rut-/ ebe a lokolla tshebetso ya memori ho baleng ka kutlwisiso ho ena le ho tsepamisa maikutlo ho tlhaku-ka-tlhaku nakong ya ho dikhoua mantswe.

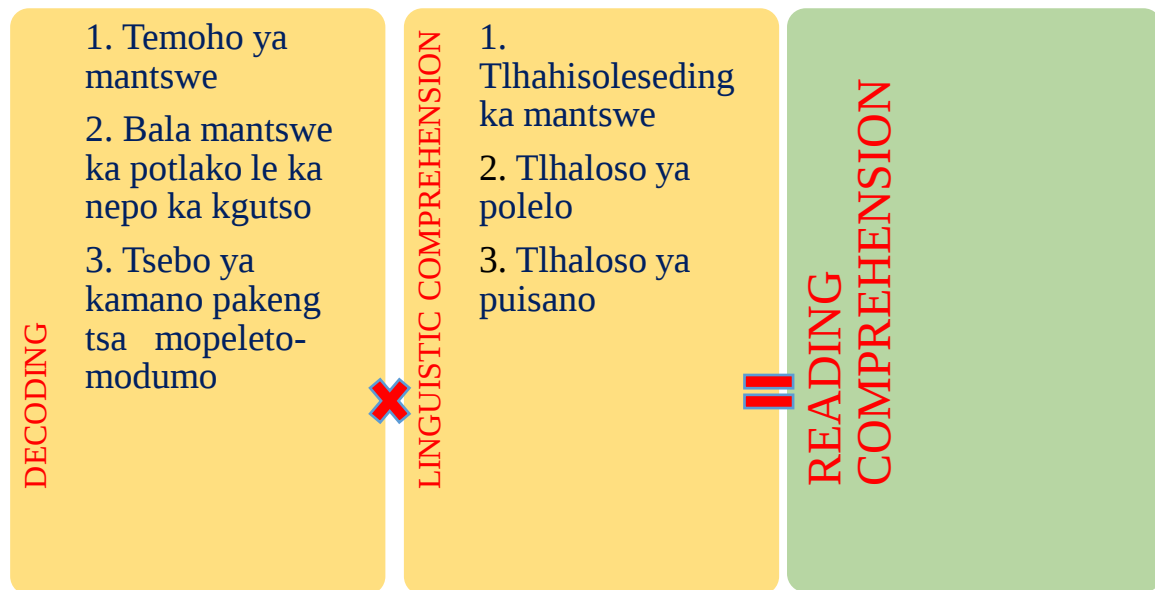
Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

Seabo sa ho dikhoua ho baleng ka kutlwisiso

Ho ile ha hlahella dithiori kapa dimotlolo tse fapaneng tsa ho bala ho theosa le dilemo, tse ding di utlwahala ho feta tse ding ebile di tsheheditse ke bopaki ba diphuputso tse mahlahlaha. Mohlala wa motlolo ke o bitswang Tjhebo e Bonolo ya ho Bala (TBB). Motlolo o hlalisitse qalong ke Gough le Tunmer ka selemo sa 1986 mme le jwale esale ona motlolo wa ho bala o tsheheditse. Ho ya ka motlolo ona, ho balla kutlwisiso (BK) ke sehlahiswa sa ho dikhoua (D) le kutlwisiso ya puo (KP) jwalo: $D \times KP = BK$, jwalo ka ha ho bontshitswe ho Setshwantsho 10 ka tlase.

Setshwantsho 10: Tjhebo e Bonolo ya ho Bala

Ho balla kutlwisiso ke sehlahiswa sa ho Dikhoua (D) le Kutlwisiso ya Puo (KP) ho ena le kakaretso ya dintlha tsea tse pedi, hobane haeba e le nngwe ya dintlha tsena e le ha ho letho, ebe ho balla kutlwisiso le hona ke ha ho letho. Ka mantswe a mang, ho dikhoua le kutlwisiso ya puo (tse bitswang bokgoni ba puo), di a hlokahala bakeng sa ho balla kutlwisiso. Leha baithuti ba ka ba le kutlwisiso e ntle ya puo, empa ba sa kgone ho dikhoua tema hantle, ba tla ba le mathata a ho balla kutlwisiso. Ka lehlakoreng le leng, ha baithuti ba kgona ho dikhoua tema (ba tseba hore ditlhaku di emetse medumo efe ya puo) empa kutlwisiso ya bona ya puo e fokola, le tsebo ya tlotlontse e fokola, ba tla le bothata ba ho balla kutlwisiso. Ho balla kutlwisiso ho ka fihlellwa haele hore baithuti ba na le bokgoni ba puo bo lekaneng mme ba kgona ho dikhoua mantswe ka puo eo ho lebisitsweng ho yona. Gough le Tunmer (1986) ba hlalosa hore hang feela ha lentswe le se le dikhouduwe, le se le le ka tlasa taelo e nang le kutlwisiso ya puo, ho kenyeleditseng ho fumana moelelo wa tlhahisoleseding la lentswe ho ya ka moo le sebedisitsweng polelong le ka hara tlhahisoleseding ya tema. Qalong ya ho ithuta ho bala, baithuti ba fumanang bothata ba ho dikhoua puo e ngotsweng, ba tla ba le bothata ba ho utlwisisa seo ba se balang, leha ba ka ba le bokgoni ba puo.

Ho tsa mahlale, dimotlolo kapa dithiori tse sa tshehetswang ke bopaki ka mokgwa o

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

tsitsitseng, di atisa ho nyahlatswa kapa di se be le thuso hobane tseo di se bolelang ha se a tshehetswa ke dithuto tsa dipatlisiso tse fapaneng, ho ya ka dipuo tse fapaneng, ho phatlalla le lefatshe lohle e le ho fana ka bopaki bo tshehetsang Tjhebo e Bonolo ya ho Bala (TBB). Ha baithuti ba na le bothata ka ho dikhoua, ha ba na ho kgona ho bala hantle, hobane kutlwisiso ya bona e tla fokodiswa ke bothata ba ho dikhoua.

Fonoloji le kamano ya yona le ho dikhoua

Jwale re hlahloba ka leihlo le tjhatsi dikarolo tse ding tsa puo tse amanang le fonoloji, tseo e leng motheo wa ho bala le ho dikhoua ka ho qolleha. Ho utlwisisa fonoloji hantle, re tshwanetse ho sebedisa tsebo ya dipuo le mareo a teng, ka ha hona, e le motheo wa bohlokwa wa tsebo e hlokwang ke titjhere ya rutang ho bala.

Difonimi le difoni

Ho na le kgokahano e matla pakeng tsa dipuo, melao-motheo ya tsamaiso ya mongolo (othokrafi) le mahlale a ho bala. Lebaka ke hore, tsamaiso ya mongolo wa ditlhaku tsa nteterwane e emetse medumo ya puo boemong ba difonimi. Ka hona, ha ho makatse hore mareo a dipuo a kang mantswe, dinoko le difonimi ke a bohlokwa mabapi le ho utlwisisa le ho hlalosa mengolo e fapaneng le mabapi le ho ruta ho bala.

Re tla qala ka karolo ya modumo e nyenyane ka ho fetisisa. Lereo lena ‘fonimi’ le bolela karolo e nyenyane ka ho fetisisa ya modumo e kgonang ho bontsha phapano ya mantswe ho tloha ho lentswe le leng ho ya ho le leng. **Teko ya bonyane ba para** ke mokgwa o mong o sebediswang ho bontsha difonimi tsa puo. Teko ena e kenyeletsa ho bapisa mantswe a mabedi a nang le palo e lekanang ya medumo, moo modumo o le mong feela ho lentswe le leng o fapanang le modumo o le mong o hlahellang ho sebaka se tshwanang le wa lentswe le leng. Haeba phapano ena ya modumo e tlisa phapano ya moelelo kapa lentswe le leng le hloka moelelo ka lebaka la modumo ono, ho bolela hore medumo e mmedi e fapanang ka bonyane ba para e tlisa phapano ya moelelo, ka hona e theha difonimi tse fapaneng. Nahana ka mehlala ena /bala/ le /sala/. Hobane mantswe ana a mabedi a tshwana ka sebopeho, ntle le medumo [b] le [s]. Haeba ho fapanyetsana ka medumo eno ho fetola moelelo, ka hona medumo eno e theha difonimi tse pedi tse fapaneng. Puo e nngwe le e nngwe e na le sete ya difonimi, tseo e reng ha di kopangwa ka ditsela tse itseng, di bopa mantswe. Mohlala English e na le difonimi tse 44, tsa Sesotho di 37, mme tsa isiZulu di 48 (Bala Sehlomathiso sa A le sa C ho Mojule 3 mabapi le lenane la difonimi tsa Sesotho le isiZulu). Fonimi ke yona motheo wa tsamaiso ya mongolo wa ditlhaku tsa nteterwane, ebile ke ka hona e nang le seabo se seholo ho ithuteng ho bala. Re tla boela re tshohla kamano pakeng tsa difonimi le ditlhaku tsa nteterwane ho yuniti e latelang.

Lereo **foni** le sebediswa ho thuto ya difonetiki. Foni e emetse fonimi ho puo e buuwang. Ka tlhaloso ya mantswe a fonetiki, foni e shejwa e le modumo wa puo hobane e hlahiswa ka molomong mme e ikarabella bakeng sa ho kgeloha ho ho nyenyane ho tswa ho medumo e

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

meng ya puo. Medumo e meng ya puo kaofela e bontshwa ka ho sebedisa letshwao ho tswa ho sete ya matshwao e tsejwang ka hore ke **Didihaku tsa nteterwane tsa mongolo wa Sefonetiki tsa Matjhaba** (International Phonetic Alphabet, IPA). Ha re tea mohlala, modumo o emetsweng ke ditlhaku /sh/ ho lentswe *shapa* le ngolwa tjena ka sefonetiki [ʃ] ha modumo o emetsweng ke ditlhaku /ny/ ho lentswe *nyopa* le ngolwa ka mongolo wa sefonetiki [ɲ]. Matshwao a sefonetiki a IPA a sebediswa bakeng sa difonimi le difoni, ka phapano e bontshwang ke matshwao a tshekalletseng / / kapa masakana a sekwere []. Matshwao a sefonetiki a lenaneng la IPA a sebediswa ho emela phapano e nyenyane pakeng tsa medumo.

Ho fapana le sebopeho sa difoni, fonimi ke mohopolo o bontshang medumo ya puo e ikgethang boemong bo sa bonahaleng – boemo bo ka hodimo ho dintlha tse nyenyane tsa qapodiso. E kenyeletsa ka moo basebedisi ba puo ba bonang modumo o ikgethile ho medumo e meng, ho ya ka moo modumo ono o bontshang phapano ho lentswe le itseng ho tswa ho mantswe a mang puong ya bona. Difonimi di ikgetha ha bonolo ka tshebediso ya *teko ya bonyane ba para*. E hloka setsebi sa puo se kwetlisitsweng ho lemoha phapano e nyenyane qapodisong ya medumo le ho nka qeto hore difonimi ke dife le hore ke difonimi dife tseo e leng mefuta e fapaneng ya ka moo modumo o qapodiswang ho ya ka maemo ao modumo o sebedisitsweng ka teng lentsweng. Hangata, le babui ba puo ya letswele, ha ba hlokomele phapano tsena tsa sefonetiki, leha ba bua puo eno letsatsi le leng le le leng. Mohlala, ha lentswe lena *mona* [mona] le ka qapodiswa le bolela leemedi la sebaka hape le ka qapodiswa le bolela lebitso le sa tshwareheng [mɔna]. Foni [m] mehlaleng ena e mmedi e qapodiswa ka ho fapana ka lebaka la bophahamo ba tumanotshi e latelang [m] ho mantswe ao a mabedi. Ka hona, qapodiso ya fonimi [m] e tlisa moelelo o fapaneng, leha mantswe a ngolwa ka ho tshwana.

Ditumanotshi le ditumammoho

Medumo ya puo e arotswe ka dihlopha tse pedi, eleng ditumanotshi le ditumammoho. Ditumanotshi ke medumo e qapodiswang ka ho lokolla moya o tswang matshwafong; mme o thothometsa kodu, o bile o itswela pholletsi ka lehanong. Ho na le ditlhaku tse emetseng ditumanotshi tse hlano tsa sethatho. Medumo e meng kaofela ke ditumammoho. Ditumammoho tse emetsweng ke ditlhaku /y/ le /w/ di bitswa seka-tumanotshi hobane di na le dintlha tse batlang di tshwana le tsa ditumanotshi.

Bakeng sa ho ruta ho bala, ho tsepamiswa maikutlo ho fonoloji ho feta medumo.

Dinoko

Jwale re fetela ho karolo ya puo e kgolwanyane ya fonoloji, eleng senoko. Senoko se seholwanyane ho feta fonimi. Senoko ke kgefutso ka hara lentswe ha mmui a qapodisa lentswe leo butle. Dipuo tsa Bathobatsho di na le sebopeho sa senoko se bulehileng, ho bolelang hore senoko se qetella ka tumanotshi, mme di tsejwa e le dipuo tsa senoko. Sebopeho sa senoko se bonahala mehlaleng ena:

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

Sesotho: /ba/ /a/ /tsa/ma/ya/, /ba/ /a/ /qo/qa/, /le/di/mo/ jwalojwalo

Senoko se ka etswa ke tumanotshi feela, eleng /TN/, mehlala /u/ ho lentswe utlwa= /u/, /tlwa/ / TNTMTM/TM/TN/

Senoko se ka ba le sebopeho /TMTN/ ho bolelang hore fonimi ya tumammoho e latelwa ke tumanotshi /bo/ in /bo/na/ or /qa/ in /qa/la/

Jwalo ka ha ho hlalositswe ka hodimo, hopola hore didaekraf le traekraf di emetse modumo o le mong wa tumammoho /TM/. Difonimi tse emetsweng ke ditlhaku tse pedi (k.h.r daekraf) le ditlhaku tse tharo (traekraf) ka sefonetiki ke modumo o le mong jwalo ka /TM/ jwalo ka;

- *thaba* /th/ (tumammoho ya fonimi) [th] (modumo)= /tha/+ /ba/
- *tsela* /ts/ (tumammoho ya fonimi) [ts] (modumo) = /tse/ + /la/

Difonii tsa ditumammoho /th/ le /ts/ di emetswe ke ditlhaku tse pedi mme di etsa daekraf e emetseng modumo o le mong wa tumammoho.

Modumo wa tumammoho [t_h] ho lentswe *tjhaba* le na le ditlhaku tse tharo, eleng /t/, /j/ le /h/. Leha ho le jwalo, ditlhaku tsena tse tharo di etsa fonimi [t_h] e bitswang traekraf. E emetse senoko se le seng /tjh/.

Hape senoko se ka ba le sebopeho sa /TMTMTN/. Mehlala ya dinoko tse tse nang le difonimi tsa ditumammoho tse pedi di latelwa ke tumanotshi jwaloka;

- *mpone* /m/ +/p/ +/o/ =/mpo/ +/ne/
- *ntome* /n/ + /t/ +/o/= /nto/+ /me/

Senoko se ka ba le sebopeho sa ditumammoho tse tharo tse latelanang, se bitswang senoko se rarahaneng jwaloka;

- /n/t/w/a/ ho senoko /ntwa/ ho lentswe *ntwa*

Ho dula ho na le kgefutso kamora tumanotshi mantsweng a Sesotho le a isiZulu. Dipuo tsa Bathobatshe di na le sebopeho sa dinoko se bulehileng. Mitara (eleng boleng ba morethetho ho mola kapa mela thothokisong) wa dipuo tsa Bathobatshe o bonahala ka sebopeho sa senoko le botelele hodima ditumanotshi tsa mantswa. Ho feta moo, hangata ho ba le botelele hodima senoko se ka pele ho se qetelang (penultimate). Matshwao ana a eketsa morethetho o matla wa mitara dipuong tsena. Ka mongolo wa sefonetiki, re bontsha botelele ka ho sebedisa letshwao la kolone: kamora tumanotshi.

Mehlodi e meng ya kgale e ne e ela hloko fonimi /n/ e hlahang ka pele ho ditumamoho tse itseng, e le fonimi ha e le sebakeng se le seng le tumammoho kapa ditumammoho, mme e theha fonimi e le nngwe le tumammoho eo e atamelaneng le yona, empa ntlha ena e qheletswe

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

ka thoko. Jwale /n/ ena e se e le fonimi e ikemetseng ho mantswe a kang ntho ho /n/, /t/, /h/, /o/.

Ha modumo wa tumanko /n/ o hlaha ka pele ho tumammoho /g/, /k/ /y/, tumanko e qapodiswa karolong e le nngwe ya molomo le tumammoho e e latelang. Tumanko /n/ e ngolwa ka sefonetiki e le [ŋ] ha e latelwa ke /k/ jwalo ka ho lentswe *nko*. Tumanko /n/ e ngolwa ka sefonetiki e le [n] ha e latelwa ke /y/ jwalo ka ho lentswe *nyala*.

Sekatumanotshi /w/ hangata se hlaha kamora ditumammoho tse itseng tsa Sesotho jwalo ka /tsh/ + /w/. Boemong bona, sekatumanotshi sena /w/ ha se kopane le tumammoho eo e tlang kamora yona ho bopa fonimi e le nngwe, empa e dula e le fonimi e ka thoko. Sekatumanotshi sena /w/ se dula e le fonimi e ka thoko ha e eteletswe pele ke ditumammoho tse ding, jwalo ka ho lentswe *boitshwaro* /bo/ /i/ /tsh/ /w/ /r/ /o/. Leha ho le jwalo, e na le tshusumetso ya sefonetiki ho tumammoho e tlang ka pele ho yona ka ho pota molomo ho tse ding tsa ditumammoho.

Porosodi / Dipaterone tsa morethetho le tsa modumo

Dintlha tse ding tsa fonoloji ke tse etsahalang ho porosodi. Porosodi e amana le ditshiya tsa puo tse behwang hodima difonimi, mantswe le dipolelo tse kang sehlo, botelele le morethetho. Porosodi e e amana le modumo wa lentswe, botelele, bophahamo le botebo ba modumo, morethetho le kgateello. Kgateello ha e hlahelle ka matla dipuong tsa Bathobatsho hobane dinoko kaofela tse bopang lentswe di hatellwa ka ho tshwana le ka ho lekana.

- Modumo polelong

Ho puo e buuwang sehlo/modumo wa polelo ke ona feela o bontshang phapano pakeng tsa polelo ya pehelo le polelo ya potso dipuong tsa Bathobatsho. Nahana ka modumo o phahamang qetellong ya polelo e botsang potso ho mehlala e ka tlase. Ho puo e buuwang polelo ya potso e fapana le polelo ya pehelo ka ho phahamisa modumo wa lentswe qetellong ya polelo.

- O ngola teko. (Pehelo) Na o ngola teko? (Potso)
- Botelele ba ditumanotshi

Ka nako e nngwe ditumanotshi di ka lelefatswa lentsweng ho supa mosebetsi wa thutapuo. Elellwa phapano ho botelele ba dumanotshi /a/ ho ya ka moo e qapodiswang ka teng dipolelong ka teng ho fetola moelelo wa ketso. Dumanotshi e ngotsweng ka mongolo o motenya /a/ polelong ya pele e kgutshwane ha ya bobedi e ntseng e ngotswe ka mongolo o motenya polelong ya bobedi e qapodiswa ka modumo o motelele. Phapano ho botelele e bontsha hore leetsi la polelo ya pele ketso e etsahala hona jwale (lekgahe lejwale). Ha polelo ya bobedi e bontsha hore ketso e etsahatse kgale (lekgahe lefetile).

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

- Bana ba hlwa thaba. (Lekgathe lelwale)
- Bana ba hlwa thaba. (Lekgathe Lefetile)

Botelele le bophahamo ba modumo wa lentswe bo ka utlwahala hodima ditumanotshi. Ditumanotshi di ka ba le modumo o hodimo, o tlase, o phahamang kapa o welang ebile di ka ba kgutshwane, mme tsa qapodiswa ka botelele.

- Modumo lentsweng

Tshebediso ya modumo ho qapodiseng lentswe e supa phapano ya moelelo. Ho mongolo wa sefonetiki, matshwao a daekritiki, a welang kapa a phahamang, '...' a supa modumo o tlase/welang kapa o hodimo/phahamang qapodisong ya mantswe. Nahana ka mohlala ona;

O sebetsa mona. Hona ho etsahala ha ele hore mofimi wa /o-/ o qapodiswa ka modumo o tlase, jwalo ka *O sebetsa mona*? Mofimi wa boetsi /o-/ o qapodiswa ka modumo o phahameng.

Ho yuniti e latelang re tla nahana ka moo ditlhaku tsa nteterwane di ka sebediswang ho emela dikarolo tsa fonoloji tse fapaneng puong e ngolwang. Porosodi kapa dipaterone tsa morethetho le tsa modumo e ka baka diphepetso jwang ho othokrafi, jwalo ka ha re tla tshohla taba ena ho Yuniti 3.

Kamano pakeng tsa fonoloji le ho ithuta ho bala

Jwalo ka ha ho boletswe pejana, karolo ya puo e buuwang e ka arolwa ka dikarolwana tse kang dipolelo, dipolelwana, mantswe, dinoko le medumo ya puo kapa difonimi. Tsamaiso ya mongolo wa ditlhaku tsa nteterwane e sebedisa matshwao (ditlhaku) ho emela puo e buuwang boemong ba difonimi kapa medumo ya puo. Ditlhaku tsa nteterwane, ka hona, di emela difonimi tse ikgethang, tseo ha di kopanngwa, di bopang lentswe.

Molemong wa ho ithuta ho bala ka ditlhaku tsa nteterwane, ho bohlokwa haholo hore bana ba hlokomele dikotwana tsa medumo ho puo e buuwang ka ha temoho e tla ba thusa ho utlwisisa hore khoudu ya mantswe e sebetsa jwang, Temoho ena ya medumo ya puo e bitswa **kelohloko ya fonoloji le kelohloko ya difonimi**.

Kelohloko ya fonoloji le ya difonimi

Kelohloko ya fonoloji ke lereo le akaretsang, le bolelang kgethollo le taolo ya dikarolo tsa puo e buuwang. E kenyetsa temoho ya mantswe, dinoko, diraeme, phetaphetho ya mantswe/medumo le medumo ya puo e buuwang. Ha o mamela puo e buuwang, e utlwahala jwalo ka tatelano ya medumo e sa sitisweng ke letho, leha ho le jwalo, ho puo e ngolwang, phallo ena kapa tswelopele ena ya medumo e arolwa ke ditlhaku tse emetseng medumo ka bonngwe kapa difonimi tse bopang mantswe. Ho a utlwahala he, hore molemong wa ho bala, ngwana o tshwanetse ho ithuta hore ditlhaku di emetse eng molemong wa ho etsa kelello ka mongolo. Ho ba bonolo haholo hore bana ba ithute tsamaiso ya mongolo ha ba kgona ho arola

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

phallo ya medumo ya puo. Hona ho ka bonahala eka ke ntho e ka etsahalang ha bonolo, empa dipatlisiso di bontsha hore batho ba baholo ba sa tsebeng ho bala le ho ngola le bana ba so kang ba tseba ho bala le ho ngola, ba ka fumana mosebetsi ona o hlile o fana ka bothata.

Kelohloko ya fonoloji e amana le tsebo le bokgoni tse amanang le kutlwisiso ya hore puo e buuwang e na le dikarolo tse fapaneng le bokgoni ba ho laola dikarolo tsena tsa medumo. Kelohloko ya fonoloji e kenyeletsa temoho ya dinoko le ya difonimi (le raeme, eo e amanang le English). Ho fumana temoho ya mofuta ona ho thusa babadi ba qalong ho ntshetsapele bokgoni ba ho dikhoua ha bonolo leetong la bona la qalo ya ho bala.

Mamela puisano e kgutshwane ya kelohloko ya difonimi ka Deslea Konza ateseng ena:
<https://www.youtube.com/watch?v=Q2YbNTrZ9EI/>

Phetapheto ke ketsahalo ya ho boeletsa mantswe, dipolelwana kapa dipolelo dikarolong tse fapaneng tsa tema. Ho hokahanya hona ho amana le ho boeletsa mantswe kapa dipolelwana dibakeng tse fapaneng ho dipolelo kapa ho mela e latelanang. Poeletso hape ke ketsahalo ya ho pheta hape dikarolo tsa mantswe kapa dimofimi (mohlala *a tshehatsheha kapa a otseotsela*). Poeletso, hape e batla e na le tshebediso e thibetsweng, hobane e fetola moelelo wa lentswe. Dipuong tsena, ho hokahanya, phetapheto le poeletso hape di a sebediswa ho feta morethetho wa dikarolo jwalo ka disebediswa tsa ho hlophisa kapa dithekeniki tsa ho hopola. (Bala Mojule 3 mabapi le tlhahisoleseding e batsi).

Raeme (haholo raeme e qetelang) e sebediswa dipuong tse ngata jwalo ka thekeniki ya thothokiso ho elelliswa baithuti ka dipaterone tsa medumo ya puo le mokgwa wa ho hlophisa ka moo ho ka hopolang dithothokiso. E thusa le ho elelliswa baithuti dipaterone tsa medumo mme ka tsela e jwalo ba ntlafatse kelohloko ya fonoloji. Nahana mohlala ona; (*pono* le *poko* le *hodimo* le *lehodimo*). Leha ho le jwalo, ka lebaka la sebopeho sa fonoloji le sa mofoloji sa dipuo tsa Bathobatshe, raeme ha e sebediswa haholo jwalo ka sesebediswa sa ho hlophisa puo papisong le dipuo tse kang English le Afrikaans. Ho dipuo tsa Aforika (Bathobatshe) phetapheto, ho hokahanya le poeletso hape di sebediswa e le disebediswa tsa ho hlophisa puo.

Kelohloko ya difonimi e bolela ka ho toba bokgoni ba ho utlwa (ho kgetholla le ho hlokomela) medumo ya puo/difonimi tse fapaneng ka hara mantswe le ho di laola. Mohlala, ho utlwa medumo e arohaneng ho *molemi* jk. / m/, /o/, /l/, /e/, /m/ le /i/ mme o hlokomela hore ha o ka tlosa modumo o le mong, moelelo wa lentswe o ka fetoha jk. ho tlosa /i/ ebe o kenya /o/, ho hlaha lentswe le letjha *molemo*.

Dintlha tse hlano tsa tshebetso ya medumo tse ka sebediswang ho kelohloko ya fonoloji le medumo ke tse latelang;

1. ho kgetholla le ho nyalanya (kgetholla kapa ho hlokomela dinoko tse tshwanang le tse fapaneng kapa medumo ya ditlhaku ka hahra mantswe);

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

1. ho kopanya (ho kopanya dinoko tse fapaneng kapa medumo ya ditlhaku ho bopa mantswe);
2. ho arola (ho arola dinoko tse fapaneng kapa medumo ya ditlhaku ka hara mantswe);
3. ho tlosa (ho tlosa senoko kapa modumo wa tlhaku);
4. ho fapanyetsana (ho tlosa senoko kapa modumo wa tlhaku o be o kenya osele).

Seabo sa kelohlolo ya fonoloji le fonimi ho ithuteng ho bala

Kelohlolo ya fonoloji le ya difonimi di fumanwe e le bokgoni ba bohlokwa ba ntshetsopele ya ho dikhouda. Ho utlwisisa lebaka la bohloka bona, matitjhere a rutang ho bala a hloka tsebo ya fonoloji ya puo (tsamaiso ya medumo) ya puo eo ba rutang ho bala ka yona, hore tshebetso ya tsamaiso ya mongolo wa nteterwane e jwang, le hore diphuputso di utulotse eng malebana le ka moo bana ba ntshetsang pele bokgoni ba ho bala.

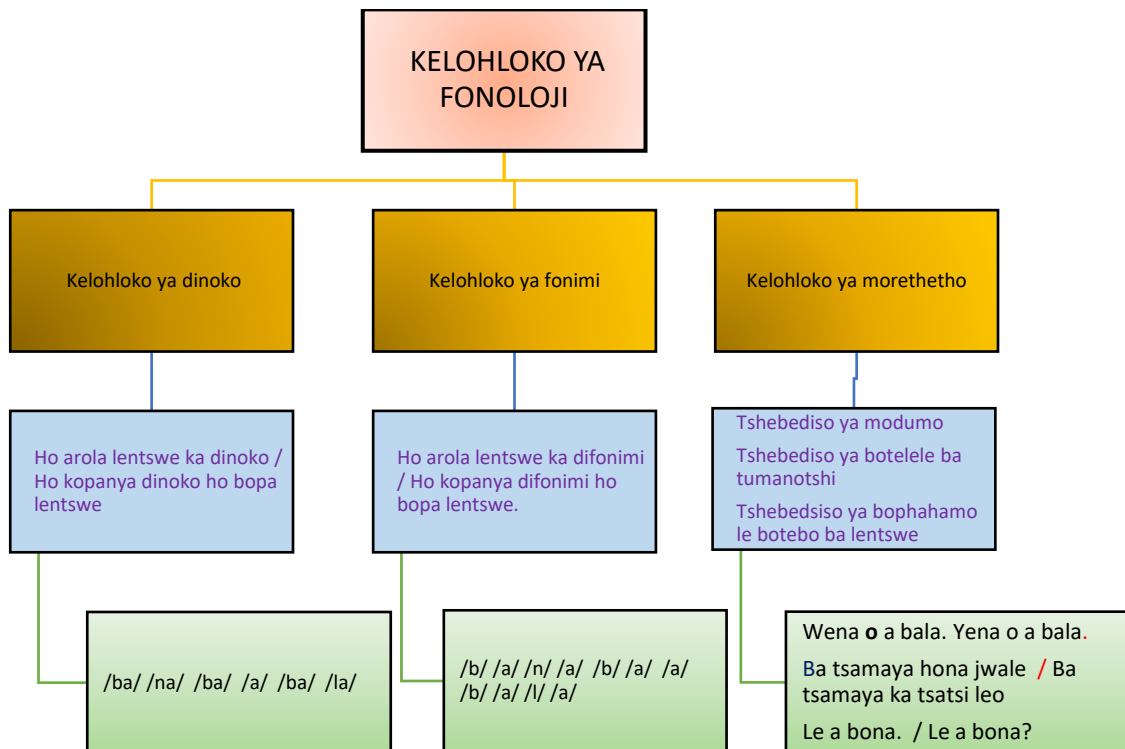
Ho bohlokwa ho hlokomela hore bana ba ntshetsapele jwang temoho ya dikoto tsa medumo ya puo tse kang mantswe, mantswe a raemang le dinoko pele ba hlokomela medumo ka bomong. Ka tsela e jwalo, moithuti o kgona ho kgetholla dinoko tse tharo ho lentswe *mosadi* ka ho opa diatla nakong eo a bitsang lentswe /mo/sa/di/. Moithuti o kgona ho lemoha dinoko pele ho ba bonolo ho lemoha dikarolwana tsa medumo (difonimi) ka hara dinoko. Ka tsela e jwalo, ha ba botswa hore ke medumo efe e bopang senoko /sa/, ba ka araba ka hore ke /sa/. Karabo ena e bontsha hore baithuti ha ba so ka ba hlokomela hore senoko /sa/ se ka arolwa ka dikarolo tsa medumo tse pedi, eleng /s/ + /a/. Ka mantswe a mang, ba na le kelohlolo ya fonoloji, empa ba sa haellwa ke kelohlolo ya difonimi.

Jwalo ka ha re boletse pejana, ho dipuo tsa Bathobatsho, dinoko di bopjwa ka tumanotshi /TN/ kapa ka tumammoho le tumanotshi /TMTN/. Paterone ena ya /TMTN/ e bopa morethetho o hlakileng dipuong tsena ka ha senoko se seng le se seng se fumana toboketso/kgatello e tshwanang. Kelohlolo ya fonoloji e amanang le dinoko e ka thusa bana ho dikhouda mantswe ha ba ithuta ho bala ka dipuo tsa Bathobatsho, haholo ha mantswe a le matelele. Leha ho le jwalo, leha kelohlolo ya fonoloji e amanang le dinoko e le bohlokwa haholo ho ithuteng ho bala, hase senotlolo se bulang ho bala. Ho ena le hoo, kelohlolo ya difonimi ke yona senotlolo sa ho bala. Diphuputso, ho phatlalla le dipuo tse sebedisang ditlhaku tsa nteterwane, di bontsha ka mokgwa o tsitsitseng hore kelohlolo ya difonimi ke yona e supang, esale pele, hore moithuti o tla kgona ho bala, mme baithuti ba sa kgoneng ho ntshetsapele kelohlolo ya difonimi ba tla sokola ho dikhouda. Hona ha ho makatse hobane ke ka moo tsamaiso ya mongolo wa nteterwane e sebetsang ka teng – ditlhaku di emetse medumo ka bomong puong e ngotsweng, eseng dinoko. Sena ke sehlooho se lekolwang ho yuniti e latelang.

Setshwantsho 11 se fana ka kakaretso ya moralo wa dikarolo tsa kelohlolo ya fonoloji, ka tshupiso e kgethehileng ho dipuo tsa Bathobatsho

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

Setshwantsho 11: Kakaretso ya kelohloko ya fonoloji

Qetelo

Yuniti ena e hlalosa ho dikhouda le seabo sa teng ho ithuteng ho bala, mabapi le Tjhebo e Bonolo ya ho Bala (TBB). Ona ke motlolo o tshehetswang ke bopaki ba diphuputso tse matla ho phatlalla le dipuo tse fapaneng tsa mongolo wa ditlhaku tsa nteterwane. Ho dipuo tse sebedisang mongolo wa ditlhaku tsa nteterwane, tsamaiso ya tshebetso ya modumo wa puo (fonoloji) e amana haufi-ufi le tsebo le bokgoni bo kenyeletsang ho dikhouda. Ka hona, yuniti ena e boela e hlalosa dikarolo tse fapaneng tsa kelohloko ya fonoloji le ya difonimi le hore hobaneng e le mareo a bohlokwa ho methati e qalong ya ho ithuta ho bala.

Mesebetsi ya boitekolo

Ena ke mesebetsi ya boitekolo ya kapele ho lekola hore o utlwisisitse mareo a hlalositsweng yuniting ena le hore o kgona ho bona hore a bolela eng mabapi le thuto ha ho rutwa ho bala.

Ela hloko: Senotlolo sa mesebetsi ena ya boitekolo se fumanwa ho Sehloamathiso se hlahang qetellong ya mojule ona. Haeba o ka fumana matshwao a 6/8 (75%) ha o araba dipotso, o eletswa hore o boele o bala hape yuniti ena ho ntlafatsa tsebo ya mojule ona le ho e ruta.

- 1 Ho polelo e nngwe le e nngwe e ngotsweng ka tlase, fana ka lentswe (mantswe) a loketseng a siilweng. (6)

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

- a)le ke ditlhoko tse akaretsang tsa ho ithuta ho bala puong efe kapa efe. b) (2)
- c) Tsebo ya ditlhaku tsa nteterwane e kenyeletsa tsebo ya le ya d) (2)
- e) Ho ya ka TBB, ho bala ka kutlwisiso ke sephetho sa le f) (2)

2 Bontsha hore ke polelo efe ho tse latelang **e fosahetseng**. (1)

- a) Karolo e nyenyane ya modumo e bontshang phapano pakeng tsa mantswe e bitswa fonimi.
- b) Foni ke motheo wa tsamaiso ya mongolo wa ditlhaku tsa nteterwane.
- c) Sesotho se na le sebopeho sa dinoko se bulehileng.
- d) Polelo ya Sesotho, mabapi le modumo, e tshwauwa ka ho lelefatsa senoko se ka pele ho se qetellang ho lentswe polelong.

3 Bontsha hore ke polelo efe ho tse latelang **e nepahetseng**. (1)

- a) Sebopeho sa senoko sa lentswe mosebetsi ke /mo/ /se/ /be/ /tsi/.
- b) Boleng ba morethetho wa botelele le modumo o etsahala hodima seka-tumanotshi le tumammoho.
- c) Medumo e tshwanetse ho rutwa pele bana ba fumana kelohloko ya fonoloji.
- d) Ho arola le ho kopanya ke tshebetso tsa fonoloji tse pedi tsa bohlokwa mabapi le ho ruta ho bala.

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

YUNITI 3: DITLHAKU TSA NTETERWANE, MEDUMO LE HO DIKHOUDA

Selelekela

Ho bohlokwa ho kgona ho kgetholla mantswe ha o bala serapa sa tema, molemong wa hore baithuti ba kgone ho tsepamisa maikutlo ho ditlhaku tse bopang mantswe le ho utlwisisa hore di hokela jwang ho medumo ya puo eo ba e buang. Yuniti ena e tsepamisa maikutlo ho ditlhaku tsa nteterwane le hore di hokela medumo ho ditlhaku jwang. Kamano ena ya ho hokela ke karolo ya bohlokwa ya ho ithuta ho dikhouda tsamaiso ya tshebetso ya mongolo.

Tsebo ya ditlhaku tsa nteterwane

Molemong wa ho ithuta ho bala, baithuti ba tshwanetse ho fumana tsebo ya ditlhaku tsa nteterwane hobane ditlhaku tseo ke tsona khoutu ya puo e ngolwang. Ho na le mantswe a fapaneng, a sebediswang ho bolela dikarolo tse fapaneng tsa tsebo ya ditlhaku tsa nteterwane.

Ditlhaku tsa nteterwane

Mona Aforika Borwa, dipuo tsa rona kaofela di sebedisa alfabeta ya Sermedumo jwang oma (Selatine) ha re ngola, e nang le ditlhaku tse 26. Lereo '**ditlhaku**' kapa **ditlhaku tsa alfabeta/nteterwane** le bolela e nngwe ya ditlhaku tse 26 tse etsang alfabeta ya Seroma. Qalong ya ho ruta ho bala le ho ngola, ho tsepamiswa maikutlo ho ruteng bana hore ditlhaku di emela medumo kapa difonimi jwang ho puo e ngolwang –medumo ya puo e ikgethang mme e bontsha phapano pakeng tsa mantswe le hore e emela jwang ka ho ngolwa ka ditlhaku le dikrafimi.

Bothata ke hore dipuo tse ngata di na le difonimi tse fetang ditlhaku tsa nteterwane tse 26. Mohlala, English e na le difonimi tse 44, Sesotho tse 37 mme isiZulu e na le tse 46. Ho sebediswa disetereji tse pedi tse ka sehloohong ho rarolla bothata bona: ditlhaku tse ding di a kopana ho emela medumo, kapa ho sebediswa matshwao a diakritiki ho supa difonimi tse itseng. Nahana tlhaloso eo ho fanweng ka yona ka tlase.

Modumo o itseng (fonimi) o ka emelwa ke tlhaku jk. /m/ le /e/, o ka emelwa hape ke ditlhaku tse pedi (di bitswa **daekraf**) jk. /th/, /sh/, /qh/ kapa ke ditlhaku tse tharo (di bitswa **traekraf**) jk. /tsh/. Hodima moo, letshwao la daekritiki le ka sebediswa ho emela fonimi e itseng, jk. /š/ ho Sesotho sa Leboya, ho mantswe a kang *mpša*. Ka Tshivenda, letshwao le bitswang 'circumflex' le kang katiba, le behwa ka tlasa tlhaku e itseng ho bontsha phapano pakeng tsa medumo e qapodiswang ka mokgwa oo leleme le paqameng menong a bokahodimo ba molomo jk. /ǀ/ le /ǁ/ le medumo e qapodiswang ka mokgwa oo ntlha ya leleme e kgitlang bokahodimo ba molomo pela meno a ka hodimo jk. /d/ le /t/.

Dipuo di ka sebedisa ditlhaku tse fapaneng ho emela medumo e batlang e tshwana ho phatlalla

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

le dipuo. Nahana ka mohlala wa modumo [ʔ] o hlahang ho dipuo tse ngata. Ka English o ngolwa ka daekraf /**ch**/ ho lentswe *much* kapa ka traekraf /**tch**/ ho lentswe *watch*. Modumo ona o emetswe ke traekraf /**tsh**/ ho lentswe la isiZulu *siyatshala* le bolelang hore ‘we are planting’. Ka Sesotho le emelwa ke lentswe *letshoho*.

Dikrafimi

Lereo **krafimi** le batla le tshwana, ka dintlha tse itseng, le lentswe *tlhaku* empa lona le sebetsa jwalo ka lereo le akaretsang ho bolela boemedi ba fonimi e itseng ka ho e ngola. Ka mantswe a mang, e bolela tlhaku e le nngwe, daekraf le traekraf. Krafimi /t/ ka Sesotho le ka isiZulu e emela modumo [t] ho lentswe la Sesotho le kang *setebele* la isiNdebele le la isiZulu *ikati*. Ka lehlakoreng le leng, krafimi /th/ e emela modumo [tʰ] ka Sesotho ho lentswe *letho* le lentswe la isiZulu *uthuli* le bolelang lerole. Medumo [t] le [tʰ], ka tsela e jwalo, e metswe ke dikrafimi tse pedi tse sa tshwaneng ka Sesotho le ka isiZulu, eleng /t/ le /th/ ka ho latellana. Ka ho tshwana, modumo wa fonimi [ɬ] ka isiZulu le ka Sesotho o emetswe ke krafimi /hl/ ha e ngolwa. Nahana ka mantswe *ihlathi* le *hlathe* ka ho latelana. (Bala Mojule 3 bakeng sa dintlha tse batsi).

Kamano pakeng tsa medumo ya puo le ditlhaku

Kamano pakeng tsa medumo ya puo le ditlhaku e emelang medumo eo, e ka bitswa **kamano ya tlhaku le modumo** kapa ho sebedisa lereo le nepahetseng le ka ho feta, kamano ya krafimi le fonimi.

Mokgwa wa ho ruta ho dikhoua, o rutang bana ka ho hlaka kamano pakeng tsa medumo (difonimi) le ditlhaku tse emelang medumo eo, o bitswa thuto ya medumo. Lemoha hore thuto ya medumo ha e bolele ho ruta ho bala ka kakaretso. E bolela ka ho toba taba, ho ruta ho dikhoua, eo e leng karolo ya ho ruta e le nngwe feela ya ho bala. Ka lebaka la hore dipuo di fapana ho ya ka fonoloji ya tsona, le ka moo ditlhaku tsa nteterwane di hokelang ho medumo ya puo, bophara le tatelano ba mananeo a thuto ya medumo a tla fapana ho ya ka kgokelo e ikgethang ya krafimi le fonimi puong e nngwe le e nngwe.

E nngwe ya dintlha tse etsang hore ho ithuta ho bala e be phepetso e kgolo ke ya hore dipuo tse ngata di na le medumo ya puo (fonimi) tse ngata haholo ho feta ditlhaku tsa Seroma tsa alfabeta tse 26 tse emelang medumo eo. Ke ka hoo dipuo tsena di sebedisang didaekraf le ditreakraf mongolong wa tsona. Leha hona le mehlala moo tlhaku e emelang modumo, ha ho na kamano ka botlalo ya nngwe le nngwe pakeng tsa difonimi le dikrafimi tse di emelang ho puo e ngolwang. Tshebediso ya tsamaiso ya mongolo (ka mefokolo ya teng) e isa ho dintlha tse latelang:

- tlhaku e le nngwe e emela modumo o le mong;
- tlhaku e le nngwe e ka emela medumo e fapaneng;
- ditlhaku tse rarahaneng di ka emela modumo o le mong (daekraf le traekraf) kapa;

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

- ditlhaku tse fapaneng di ka emela modumo o tshwanang (Bala Mojule 3 mabapi le tlhaloso e eketsehileng le mehlala).

Phepetso e nngwe hape e ka etsang hore ho ithuta ho dikhouda e be bothata ke hore porosodi (e amanang le ditshiya tsa puo tse behwang hodima difonimi, mantswe le dipolelo tse kang sehalo, botelele le morethetho) kapa dikarolo tsa fonoloji tse amanang le qapodiso, ha se hangata di bontshuwang puong e ngolwang. Matshwao a daekritiki a sebediswa ho mengolo e meng ho tshwaya qapodiso ya mantswe le ya polelo. Leha ho le jwalo, Sesotho le isiZulu ha di sebedise matshwao a daekritiki mongolong wa dipuo tseno, mme hona ho ka baka bothata ho baithuti ba ithutang ho bala. Jwalo ka ha ho hlalositswe ho Yuniti 2, botelele ba tumanotshi kapa tshebediso ya modumo wa lentswe o hodimo kapa o tebileng, ke yona e feela e bontshang phapano ya moelelo pakeng tsa mantswe a mabedi kapa dipolelo ho puo e buuwang, empa ho puo e ngolwang ntlha ena e tshwanetse ho akaretswa ho tswa ho moelelo wa taba. Mohlala, ha potso ena e ngotswe, *O sebetsa mona?* ha e a hlaka hantle. Haeba mofimi wa boetsi /o-/ o qapodiswa ka lentswe le tlase, jwalo ka *O sebetsa mona?* e le ha mmui (motho wa pele) a lebisitse potso ho mmuiswa (motho wa bobedi). Haeba mofimi wa boetsi /o-/ o qapodiswa ka lentswe le hodimo, mmui (motho wa pele), o botsa ka mmuiswa (motho wa bobedi) hore mmuuwa (motho wa boraro) o sebetsa mono. Modumo o nepahetseng o tswa ho latela moelelo wa taba. Leha ho le jwalo, ho puo e buuwang, phapano ya moelelo e hlakile.

Ka lebaka la hore matshwao a daekritiki ha a sebediswe mongolong wa Sesotho le wa isiZulu ho supa bophahamo kapa botebo ba lentswe, ho ba siyo ha matshwao ana ho hlahisa phepetso ho baithuti ba qalong ya ho bala. Mmadi ke yena ya tshwanetseng ho nahana paterone ya modumo o nepahetseng hore a kgone ho dikhouda moelelo o nepahetseng ho tswa ho tema eo a e balang. Maamong a jwalo, dintlha/matshwao a tshupisi a ka hlahella dipolelong tse latelang ka hara tema e balwang mme hona ho thatafatsa ketsahalo ya ho bala. Matitjhere a tshwanetse ho hlokomela diphepetso tsena mme ba thuse babadi ba qalong ho utlwisisa tshebediso ya modumo wa lentswe le hore ba o sebedise jwang ha ba bua. Ba tshwanetse ho tataisa babadi ba qalong ho batla dintlha/matshwao a tshupisi ho tema e tlang pele kapa kamorao ho tema eo ba ntseng ba e bala, e le hore ba fumane moelelo o nepahetseng.

Mabitso a ditlhaku le medumo ya ditlhaku

Tsebo ya ditlhaku tsa nteterwane e kenyeletsa dintlha tse pedi, eleng tsebo ya lebitso la tlhaku le tsebo ya tlhaku le modumo. **Tsebo ya lebitso la tlhaku** ke tsebo e amanang le lebitso le rehilweng tlhaku e nngwe le enngwe ya dialfabeta ho puo eo ho lebisitsweng ho yona. E kenyeletsa ho tseba mabitso a ditlhaku tsa nteterwane, ho kgetholla sebopeho sa ditlhaku ha di ngotswe ka tlhaku e kgolo le e nnyane le ho kopanya sebopeho sa tlhaku le lebitso la yona. Tsebo ya lebitso la tlhaku ha e a rarahana jwalo ka ya tsebo ya tlhaku le modumo, e batlang e rarahane le ho feta, hobane ho na le ditlhaku tse 26 tsa dialfabeta tse Seroma mme tlhaku e nngwe le e nngwe e na le lebitso la yona le ikgethang. Ka nako eo, ho tsebo ya tlhaku le modumo, ho na le kgokanyo e ngata ya tlhaku le modumo eo baithuti ba tshwanelang ho ithuta

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

yona.

Leha ho le jwalo, ho kgona ho bua lebitso la ditlhaku ha ho thuse hakaalo mabapi le ho ithuta ho bala. Bana ba lokela ho utlwisisa hore ke modumo ofe o emelwang ke tlhaku kapa krafimi efe. Hona ho bitswa tsebo ya tlhaku le modumo (kapa ka nepo le ho feta tsebo ya krafimi-lefonimi). E ameha le tsebo ya ditlhaku tse ngotsweng le modumo wa puo o emetseng tlhaku eno. Tsebo ya tlhaku le modumo e itshetlehile hodima kelohloko ya difonimi. Bokgoni ba ho bala mantswe bo itshetlehile ka tsebo ya ditlhaku tse bopang mantswe le tsebo ya medumo e emetsweng ke ditlhaku tseno. Ho fumana boqhetseke ba tsebo ya tlhaku le modumo ho fa baithuti matla le boitshepo ba ho qala leeto le atlehileng la ho ho bala. Ho ruta bana ka ditlhaku le medumo ka ho hlaka, hore di kopanngwa jwang ho bopa mantswe, le ho ba kwetlisa ho hlokomela le ho ngola ditlhaku le ho di qapodisa, ke dintlha tsa bohlokwa tsa lenaneo la thuto ya medumo le le letle. (Dintlha tsa lenaneo le letle la thuto ya medumo le tshohlwa ka botebo ho Mojule 3)

Diphuputso, ka bophara ba lefatshe, di bontsha ka makgetlo hore tsamaisong ya mongolo wa ditlhaku tsa nteterwane, bana ba kgonang ho bala mantswe, ke bana ba tsebang ditlhaku le medumo ya tsona (Dehaene 2009; Castles le ba bang, 2018). Dipatlisiso tse entsweng Aforika Borwa pakeng tsa dilemo tsa 2020 le 2023 di fumane hore ke baithuti feela ba neng ba kgona ho bitsa medumo e 40 kapa ho feta ka motsotso, ke bona ba neng ba kgona ho bala mantswe. Baithuti ba neng ba tseba ka tlase ho mono, ba ne ba sokola ho bala mantswe a bonolo kapa dipolelo tse bonolo tse kgutshwane – mme ba ile ba tswela pele ho sokola le ha ba se ba le ho Mokgahlelo o Mahareng. Dipatlisiso tsena di entswe ke Lefapha la Thuto ya Motheo mme di kenyeditse dintlha tse bokeleditsweng ka nako e telele ho tswa ho baithuti ba fetang 60 000 (sete e kgolo ya dintlha tse bokeleditsweng Aforika) ho tloha ho Kereiti 1 ho fihla ho Kereiti 7 ho phatlalla ka dipuo tsohle tse semolao/semmuso (Ardington le ba bang, 2020; Wills le ba bang, 2022). Ke ka hoo Lefapha la Thuto ya Motheo le hlahisitseng ditekanyetso tsa alfabeta tseo moithuti a tshwanetseng ho bitsa medumo ya ditlhaku e 40 ka motsotso qetellong ya Kereiti 1 dipuong kaofela. Se kgahlisang ka ditekanyetso tsa alfabeta ke hore di sebediswa ka ho tshwana ho phatlalla le dipuo tse sebedisang ditlhaku tsa nteterwane. Ho tseba medumo ya ditlhaku ke motheo wa bohlokwa wa ho bala mantswe.

Thuto ya medumo

Jwalo ka ha ho bontshitswe, thuto ya medumo e bolela mokgwathupelo wa ho ruta kamano pakeng tsa tlhaku le modumo qalong ya ho ruta ho bala ka ho hlaka. Thuto ya medumo e ameha mabapi le kutlwisiso ya tsamaiso ya mongolo – othokrafi ya puo – le ketsahalo ya ho hokela medumo ya puo ho dikrafimi tse emetseng medumo eo ho puo e ngolwang. Ka hoo, ke mokgwathupelo o rutang baithuti hore khoutu e sebetsa jwang le hore ba dikhouda jwang tema e ngotsweng ha ba bala kapa ho enkhouda puo e buuwang ha ba ngola.

Hopola hore ho dikhouda ke ketsahalo ya ho fetola ditlhaku tse ngotsweng pampiring ho ba

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

medumo ya puo, ebe jwale ho kopanngwa medumo eo ho bopa mantswe le ho fumana moelelo. Moithuti o tla qala ka ho qapodisa lentswe butle le ka hloko, mohlomong a etsa diphoso, empa ha a ntse a ikwetlisa, temoho ya mantswe e etsahala ka nepo le ka potlako. Tabeng ya babadi ba nang le bokgoni, ketsahalo e qetella e iketsa (ntle le ho tsepamisa maikutlo). Ho bala ka bokgeleke le ka thello ho bohlokwa haholo ebile ke tlhokeho ya ho eketsa lebelo la ho bala. Diphuputso di fumane hore ke ha feela ho bala ka bokgeleke bo se bo le boemong bo ka bang 95% ebe e le hona baithuti ba ka eketsang lebelo la ho bala ho ba boemong ba kereiti eo ba leng ho yona kapa dilemong tsa bona tsa ho bala.

Nako e nngwe matitjhere ha a utlwisise phapano mahareng a kelohloko ya fonoloji le ya thuto ya medumo. Leha di amana, tsela e bonolo ya ho utlwisisa phapano ena ke ho hopola hore kelohloko ya fonoloji le ya difonimi di amana le puo e buuwang, ha thuto ya medumo e amana le puo e ngolwang le ka moo medumo ya puo e hokelang ho ditlhaku tsa nteterwane.

Phapano mahareng a kelohloko ya fonoloji le thuto ya medumo e akareditswe ho Setshwantsho 12

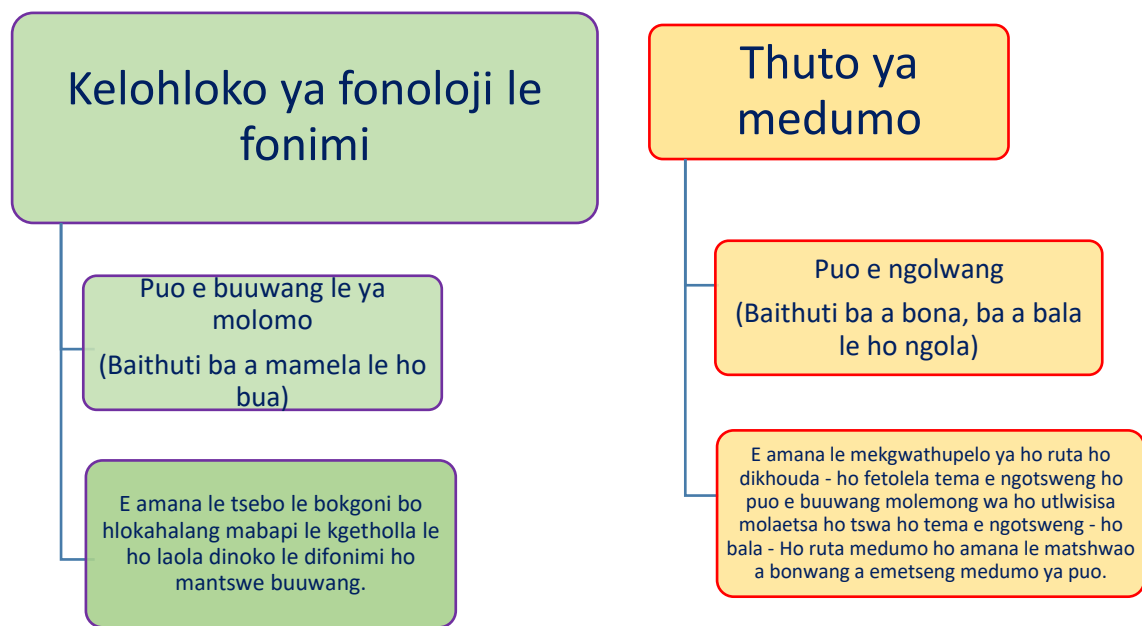

Figure 12: Phapano mahareng a kelohloko ya fonoloji le thuto ya medumo

Leha kelohloko ya fonoloji le thuto ya medumo e se tsona feela dintlha tsa bohlokwa mabapi le qalo ya ho ruta ho bala, ke tsa motheo. Ntle le bokgoni ba ho dikhouda mantswe, moithuti o tla hloleha ho manolla tema ho utlwisisa seo tema eo e se bolelang. Ho dikhouda ho hloka hore moithuti a be le kutlwisiso ya othokrafi (tsamaiso ya mongolo) le ka mokgwa oo e amanang le tsamaiso ya medumo (fonoloji) le dikarolo tse nyenyane ka ho fetisa tse nang le moelelo (mofimi) ya puo eo ho ithutwang ho bala ka yona. Ke ka hona ho leng bohlokwa hore

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

dikarolo tsena di be karolo ya bohlokwa ya qalo ya thuto ya ho bala le ho ngola.

Qetelo

Yuniti ena ho nahanwa ka ntlha ya ditlhaku tsa nteterwane mme e hlalosa hore ditlhaku tsa alfabete di hokela jwang ho medumo ya puo e ngotsweng. Hape e supa hore porosodi, e sa emelwang ho puo e ngotsweng hore e ka baka mathata a makae bakeng sa baithuti ba qalong. Phapano e mahareng a tsebo ya lebitso la tlhaku le modumo wa tlhaku e a hlaloswa le seabo sa tsona ho ithuteng.

Mesebetsi ya boitekolo

Ena ke mesebetsi ya boitekolo ya kapele e lekolang kutlwisiso ya hao ya mareo a bohlokwa a hlalositsweng mojule ona le hore o kgona ho bona hore a bolela eng mabapi le thuto ha ho rutwa ho bala.

Hlokomela: Senotlolo sa mesebetsi ena ya boitekolo sa fumanwa ho Sehlomathiso se fumanwang qetellong ya mojule ona. Haeba o fumana matshwao a ka tlase ho 6/8 (75%) ha o araba dipotso tsena, o eletswa hore o boele o bale mojule ona hape ho ntlafatsa kutlwisiso ya tsebo ya mojule ona le ho e ruta.

1. Ho polelo e nngwe le e nngwe e ngotsweng ka tlase fana ka lentswe le loketseng le (kapa mantswe) a siilweng. (6)
 - a) Tsamaiso ya mongolo e sebediswang dipuong tse kang isiZulu, Sesotho, English le Afrikaans e bitswa. (1)
 - b) Lereole sebediswa ho bolela tlhaku, lentswe le nang le letshwao la daekritiki kapa ditlhaku tse rarahaneng tse emetseng modumo wa puo o le mong. (1)
 - c) Ho dikhouda ke ketsahalo ya ho hokelaho (2)
 - d) Ho ya ka ditekanyetso mabapi le baithuti ba Kereiti 1, ba tshwanetse ba kgone ho qapodisa/bitsa ditlhaku tsekapa ho feta ka motsotso qetellong ya kereiti. (1)
 - e) Baithuti ba tshwanetse ho fihlela boemo ba ho bala ka bokgeleke bo ka bang% pele lebelo la ho bala ka bokgeleke hantle le ka eketseha ho thusa ho balla kutlwisiso. (1)
2. Bontsha hore ke polelo efe ho tse latelang e fosahetseng. (1)

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

- a) Le leng la mabaka a maholo hore ebe dipuo tsa sehlopha sa Nguni di sebedisa othokrafi e kopaneng ke ka lebaka la diphetoho tse etsahalang ha ditumanotshi tse pedi di ngotswe ka ho latellana.
- b) Othokrafi ya puo e felletseng ka ho bonaletsa ke mohlala o motle wa moo kamano ya fonimi-le-krafimi e leng 100%.
- c) Lebaka leo mopelete o leng boima ka English ke hobane e na le othokrafi e sa bonaletseng.
- d) Qetellong ya Kereiti 2 baiothuti ba Sesotho ba bala mantswe a mangata ho feta baithuti ba isiZulu ba Kereiti 2 hobane ba kgona ho bala ka potlako.

3. Bontsha hore ke polelo efe ho tse latelang **e nepahetseng**. **(1)**

- a) Sebopeho sa senoko sa lentswe mosebetsi ke /mo/ /se/ /be/ /tsi/.
- b) Boleng ba morethetho wa botelele le modumo o etsahala hodima seka-tumanotshi le tumammoho.
- c) Medumo e tshwanetse ho rutwa pele bana ba fumana kelohlolo ya fonoloji.
- d) Ho arola le ho kopanya ke tshebetso tsa fonoloji tse pedi tsa bohlokwa mabapi le ho ruta ho bala.

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

YUNITI 4: OTHOKRAFI

Selelekela

Lereo othokrafi le bolela ‘melao ya ho ngola’ ya puo. E kenyeletsa tsela eo medumo ya puo e emelwang ke dikrafimi, le tsela eo karolo ya mantswe e sebediswang puong le melaong ya mopeleto. Ho na le mefuta e mmedi ya othokrafi ho dipuo tse sebedisang ditlhaku tsa nteterwane, e leng o bonaletsang le o sa bonaletseng. Diphetho tse etsahalang ho puo kamorao ho nako e itseng (haholoholo diphetho tsa medumo) di ka susumetsa tsela eo othokrafi ya puo e ntshetswang pele. Yuniti ena e tsepamisa maikutlo ho othokrafi, tshusumetso ya yona qalong ya ho bala mme e hlahloba ho tshwana le ho fapana ho diothokrafi tsa Sesotho le isiZulu.

Othokrafi e bonaletsang le e sa bonaletseng

(Bala Mojule 3 mabapi le tlhahisoleseding e batsi ka sehlooho sena)

Dipuo di fapana ka hore di na le othokrafi e bonaletsang (e sa tebang) kapa e sa bonaletseng (e tebileng). Ha puo e ngotsweng e tshwauwa ke diketsahalo tse ngata tsa nngwe-ho-nngwe ho bontsha kamano mahareng a krafimi le fonimi, ho thwe puo eo e na le othokrafi e bonaletsang (e sa tebang), empa ha ho na le diketsahalo tse ngata tsa kgokahanyo ya bongata-ho-nngwe kapa nngwe-ho-bongata pakeng tsa difonimi le dikrafimi, ho thwe puo eo e na le othokrafi e sa bonaletseng (kapa e tebileng). Othokrafi e bonaletsang ka botlalo, e ba le tsamaiso ya mongolo, moo ho nang le kamano ya nngwe-ho-nngwe e feletseng pakeng tsa medumo ya puo le dikrafimi tse emetseng medumo eno. Othokrafi e batlang e atametse tsamaiso ena e nepahetseng e bitswa othokrafi e bonaletsang. Dipuo tse arotsweng ho ya ka othokrafi e bonaletsang ke Spanish, Finnish, Italian, Turkish, Welsh, German, Afrikaans, Sesotho le isiZulu (le dipuo tse ding tsa Bathobatsho ka kakaretso).

Othokrafi, eo ho nang le modumo wa puo o le mong o emetseng dikrafimi tse fapaneng, kapa medumo e fapaneng, e emetswe ke krafimi e tshwanang, e bitswa othokrafi e sa bonaletsang. English le French ke mehlala ya dipuo tse nang le othokrafi e sa bonaletseng. Mohlala, ka English modumo [f] o ka emelwa ke dikrafimi /f/, /ph/, kapa /-gh/ ho mantswe a kang *for*, *phone* le *rough*. Ho Sesotho le isiZulu, modumo [f] o emelwa ke krafimi /f/ ka dinako tsohle.

Diphuputso di bontshitse hore, ha re qhelela ka thoko matshwao a mang a puo, ho bonolo ho fihlela boqhetseke ka ho dikhoua ho puo e nang le othokrafi e bonaletsang kgahlanong le puo e nang le othokrafi e sa bonaletseng jwalo ka English. Diphetho tse bontshang phapano e teng mahareng a ho fihlela boqhetseke ho puo e nang le othokrafi e bonaletsang le e sa bonaletseng dilemong tse qalong, di hlaloswa ka botebo ho dipatlisiso tse dipuo tse fapaneng tse entsweng ke Aro le Wimmer (2003) le Seymour, Aro le Erskine (2003) mabapi le babadi ba thahasellang ho ba le tsebo e batsi ka ntlha ena.

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

Ntshetsopele ya diothokrafi tse fapaneng tsa isiZulu le Sesotho ho ipapisitswe le karohano ya mantswe

Leha Sesotho le isiZulu di na le othokrafi tse bonaletsang mme di amana ka hore di hlaha ho dipuo tsa sehlopha sa Bantu, othokrafi ya tsona e a fapana, ka ho kgetheha mabapi le karohano ya mantswe. Mantswe a ngotsweng a batla a le makgutshwane ka Sesotho papisong le mantswe a tshwanang le ano ha a ngotswe ka isiZulu. Tsamaiso ya mongolo e sebediswang ho puo ya Sesotho e bitswa **othokrafi e arohaneng** ha e sebediswang ho puo ya isiZulu e bitswa **othokrafi e kopaneng**. Phapano mahareng a ditsamaiso tsena tse pedi e bonahala ka moo mantswe a arolwang kateng dipuong tsena tse pedi, tseo ka yona e amanang le histori ya ntshetsopele ya tsamaiso ya mongolo wa dipuo tsena tse pedi.

E nngwe ya dintlha tse phethelang, e lebisitse ho tshebediso ya othokrafi e kopaneng mabapi le dipuo tsa Nguni, eleng diphetoho tse etsahalang ha ditumanotshi tse pedi di ngotswe di bapile lentsweng. Ho ngola ditumanotshi di bapile ka isiZulu ho ka lebisa ho tlohelo ya tumanotshi e nngwe, ho hokela seka-tumanotshi (/w/ kapa /j/ e hokelwa pakeng tsa ditmanotshi tse pedi) ho fapanyetsa tumanotshi ka seka-tumanotshi (/w/ kapa /j/) kapa kopano ya ditumanotshi ho bopa tumanotshi e ntjha (/a/ + /i/ > /e/ kapa /a/ + /u/ > /ɔ/). Nahana ka mehlala ena e ngotsweng ka tlase:

Tlohelo ya tumanotshi ke ketsahalo ya ho tlohela tumanotshi e le nngwe moo ditumanotshi tse pedi di ngotsweng di latellana ho lentswe jwalo ka ho bontshitswe mehlaleng ena;

Sesothong mehlala e tjena e bonahala moo mabitso a mang a botjwang ka motso wa lebitso le lekgethi kapa leamanyi jwalo ka mehlaleng e latelang:

Ntatemoholo (ntate + e moholo), Ntlokgoro (ntlo + e kgolo), Tselakgopo (tsela + e kgopo)

- **Kgokelo ya seka-tumanotshi** ena ke ketsahalo moo seka-tumanotshi /y/ kapa /w/ e hokelwang pakeng tsa ditumanotshi tse pedi tse latelanang ho lentswe. Seka-tumanotshi /y/ se hokelwa pele ho ditumanotshi tse qapodiswang ho bopele ba lehano, jwalo ka [i] and [e], ha seka-tumanotshi /w/ se hokelwa pele ho ditumanotshi tse ka bomorao, jwalo ka [o] le [u]. Sheba mehlala ena;

Mehlala ya Sesotho e ka fumanwa ha sehlongwapele sa mabitso se ngolwa ha mmoho le motso wa sona jwalo ka mehlaleng e latelang:

Motho yena (e+ena)

Motse wona (o+ona)

Nku yona (e+ona)

- **Phapanyetso ya tumanotshi ka seka-tumanotshi** e ka etsahala moo ditumanotshi tse

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

pedi di ngotsweng ka ho latelana lentsweng. Ketsahalo ena e nka sebaka moo tumanotshi e qalang e le e qapodiswang ka modumo o hodimo ho feta tumanotshi ya bobedi tjhateng ya ditumanotshi. Tumanotshi /y/ e sebediswa e le seka-tumanotshi ho fapanyetsana le ditumanotshi tse qapodiswang bopeleng ba lehano [i] le [e]. Seka-tumanotshi /w/ se sebediswa hammoho le ditumanotshi tse ka bomorao ba lehano, [o] le [u]. Nahana ke mehlala ena e latelang;

Kopanyo ya ditumanotshi ho ketsahalo ena, ditumanotshi tse pedi tse latelanang di a kopana ho bopa tumanotshi e ntjha. Ditumanotshi /a/ + /i/ di kopana ho bopa dumanotshi /e/ ha ditumanotshi tsena /a/ + /u/ tsona di kopana ho bopa /o/. Nahana ka mehlala ena e latelang.

- Bana ba sekolo ba a tsamaya (a+e) tsamaile. Ha o hokela mofimi wa lekgathe lephethi /-il-/, mofimi /a/ le /i/ ho bopa /e/ ho *tsamaile*

Mehlala e ngotsweng ka tlase e bontsha phapano e teng mahareng a othokrafi ya Sesotho le ya isiZulu. Polelo ya Sesotho e na le mantswe a tshela ha ya isiZulu e na le mantswe a mabedi:

Sesotho: O na le dimelo tse kae?

Papiso mahareng a othokrafi ya Sesotho le ya isiZulu

Ka Sesotho (le ka dipuo tsa sehlopha tsa Sotho ka kakaretso) mantswe a makgutshwane papisong le a isiZulu (sehlopha sa dipuo sa Nguni). Jwalo ka ha ho se hlalositse, hona ho etsahala ka lebaka la othokrafi e sa kopanang, e sebediswang ho dipuo tsa sehlopha sa Sotho kgahlanong le othokrafi e kopaneng e sebediswang ho isiZulu. Sebopeho sa puo seo e leng dimofimi (tseo eseng mantswe empa e le dikarolo tsa mantswe) dingolwa ka ho arolwa, e le mantswe, Sesothong. Hona ha ho bolele hore othokrafi ya dipuo tsa sehlopha sa Sotho di fosahetse, mme tsa Nguni tsona di nepahetse kapa ka ho fapanyetsana. Hape hona ha ho bolele hore othokrafi e nngwe e betere ho feta e nngwe. Ho Sesotho le isiZulu ho na le bohlaswa bo itseng

Ho hloka tumellano mahareng a lentswe le ngotsweng ho ya ka othokrafi le le ngotsweng e le puo, ho lebisitse ho phapano kapa kgethollo mahareng a mantswe a ngotsweng e le othokrafi le a ngotsweng e le puo. Jwale re hloka ho elellwa hore ka Sesotho, ho na le sebopeho sa puo sa mantswe a ngotsweng empa e se puo (ka ho kgetheha dimofimi tse hlahang pele ho motso wa leetsi) jwalo ka mohlala ona mofimi /ha-/ le /sa/ le mofimi o bontshang boetsi le boetsuwa, le dimofimi tsa lekgathe lekwale /-a-/ mofimi wa kgonahalo /-ka-/ le mofimi wa tswelopelo ya ponahalo /-sa/.

Polelo ya Sesotho *Sello o sa e hlatswa (koloi)* e na le mantswe a mahlano a othokrafi, leha ho le jwalo, dikarolo /-o-/, /-sa-/ le /-e-/ ke dimofimi tsa thutapuo ha /hlatswa/ ha se lentswe la

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

puo, empa e le kutu ya ketso e bopjwang ke dimofimi /hlats-/ -w-/ /-a/. Dikarolo tsena tse nne tse ngotsweng ka bonngwe, ho ya ka othokrafi ya Sesotho, ha di kopane hammoho di bopa lentswe la puo, e leng ketso *o sa e hlatswa*.

Ho ne ho ka ba hantle ho lokisa diothokrafi tsa dipuo tsena ho fihlela moo karolo ya mantswe e fosahetseng teng, empa tshebediso ya ditlwaelo tsa diothokrafi tsena ka dilemo tse ngata, ho fana ka phephetso e kgolo ho ka fetola ditlwaelo tsena tsa othokrafi mothating ona. Hopola hore ho se dumellane ha diothokrafi ho etsahala dipuong kaofela, re hloka ho amohela ho se dumellane hona ho teng tsamaisong ya diothokrafi dipuong tsena tse pedi. Sesotho le isiZulu ka hoo ha di a ikgetha/ha se mekgelo tabeng ena.

Ho nepahala ha puo ho karohano ya mantswe, jwalo ka ha ho bonahetse ho othokrafi, ke ntlha e nang le tshusumetso ho boemo ba thatafalo ba ho utlwisisa othokrafi e itseng. Sesotho le isiZulu di hlahisa bothata ntlheng ena ka lebaka la hore mantswe a othokrafi ha a dumellane le mantswe a puo ka dinako tsohle.

Sesothong, ha ho balwa le ha ho ngolwa, ho tsepamiswa maikutlo hodima mantswe a ngotsweng ka hara tema. Leha ho le jwalo, molemong wa ho ruta ho bala, lentswe le ka arolwa hararo, eleng (i) dinoko, (ii) difonimi, le (iii) dimofimi, jwalo ka ha ho bontshitswe mehlaleng e ka tlase:

	Leetsi	Lebitso
(i) Dinoko	/ke/sa/re/ki/sa/	/le/sha/no/
(ii) Difonimi	/k/e/s/a/r/e/k/i/s/a/	/l/e/sh/a/n/o/
(iii) Dimofimi	ke-sa-rek-is-a	le-shano

Ho arola mantswe ka dinoko le difonimi le ho laola dikarolo tsena tsa kelohlolo ya fonoloji le medumo ke dintlha tsa bohlokwa tsa ho ruta ho bala.

Ka lehlakoreng le leng, mofoloji o amana le kelohlolo ya mofoloji mme ke karolo ya bohlokwa ya ho ruta ho bala, haholo ho dipuo tse kgomarelang ho ya ka mofoloji wa tlhahiso (jwalo ka Sesotho le isiZulu). Ho dipuo tse kgomarelang, mantswe a ba matelele mme a be le mofoloji o rarahaneng. Moelelo wa mantswe o ka fetolwa kapa wa lelefatswa ka ho hokela dimofimi ho mantswe. Dipuo tsa sehlopha sa Nguni (isiZulu ka ho ikgetha) di na le mantswe a matelele ha a ngolwa ka lebaka la othokrafi e kopaneng. Mofoloji o tsejwa o na le tshusumetso e matla kahong ya tlotlontswa le ho fumana moelelo ho tswa ho tema e balwang.

Ha dinoko le difonimi, ka botsona di sa etse moelelo, dimofimi di fetisa karolo ya moelelo. Leha ho le jwalo, hlokomela hore dimofimi ha di na moelelo o ikemetseng, empa e le feela moelelo wa thutapuo.

Othokrafi ya Sesotho e sa kopaneng le ya isiZulu e kopaneng di na le ditlhahiso mabapi le

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

ntshetsopele ya ho balla hodimo ka bokgeleke dipuong tsena tse pedi. Jwalo ka ha ho hlalositswe ho Yuniti 6, lebelo la ho bala mabapi le palo ya mantswe e balwang ka motsotso, le a fapana dipuong tsena tse pedi, jwalo ka ha ho hlalositswe ho ditekenyetso tsa ho balla hodimo ka bokgeleke ho baithuti ba Kereiti 2 le 3. Mohlala, qetellong ya Kereiti 2, bonyane moithuti o tshwanetse a be a fihleletse bonyane ditekenyetso tse 40 tsa ho balla hodimo ka bokgeleke (BHB) mantswe a 40 ka motsotso ha moithuti wa isiZulu e le mantswe a 20 ka motsotso. Ho ya ka tjebahalo, ekare moithuti wa isiZulu wa Kereiti 2 ba bala butle papisong le ba Sesotho, haele hantle, ba sebetsa ka kelellong ditlhaku tse ngata ka motsotso hobane mantswe a isiZulu ka bohareng a matelele ho feta mantswe a Sesotho.

Qetelo

Yuniting ena ho tsepamisitswe maikutlo hodima tsamaiso ya mongolo wa ditlhaku tsa nteterwane (o bitswang othokrafi) le phapano mahareng a ditlhaku tsa dialfabeta tsa Seroma le hore di hokelwa jwang ho difonimi tsa dipuo tse fapaneng. Phapano mahareng a othokrafi e sa kopaneng ya Sesotho le e kopaneng ya isiZulu le yona e hlalositswe, ho ipapisitswe ka karohano ya mantswe.

Mesebetsi ya boitekolo

Ena ke mesebetsi ya boitekolo ya kapele ho lekola hore o utlwisitsitse mareo a hlalositsweng yuniting ena le hore o kgona ho bona hore a bolela eng mabapi le thuto ha ho rutwa ho bala.

Ela hloko: Senotlolo sa mesebetsi ena ya boitekolo se fumanwa ho Sehlomathiso se hlahang qetellong ya mojule ona. Haeba o ka fumana matshwao a 6/8 (75%) ha o araba dipotso, o eletswa hore o boele o bala hape yuniti ena ho ntlafatsa tsebo ya mojule ona le ho e ruta.

1. Ho polelo e nngwe le e nngwe e ngotsweng ka tlase, fana ka lentswe le loketseng (kapa mantswe) a siilweng. (6)
 - a) Diothokrafi di arotswe e lele ka lebaka la kamano pakeng tsa difonimi le dikrafimi tse emetseng difonimi tseno mongolong. (2)
 - b) Lereole bolela melao ya ho ngola ya puo e itseng. (1)
 - c) Ha ho itshetlehilwe hodima phapano mabapi le ho arola mantswe ka isiZulu le Sesotho, diothokrafi tsa dipuo tsena tse pedi di bitswa.....le.....ka tatelano. (2)
 - d) Ho balake tlhoko mabapi le ho ntshetsapele lebelo la ha bala. (1)

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

2. Bontsha hore ke polelo efe ho tse latelang **e fosahetseng**. (1)
- a) Le leng la mabaka a maholo hore ebe dipuo tsa sehlopha sa Nguni di sebedisa othokrafi e kopaneng ke ka lebaka la diphetoho tse etsahalang ha ditumanotshi tse pedi di ngotswe ka ho latellana.
 - b) Othokrafi ya puo e felletseng ka ho bonaletsa ke mohlala o motle wa moo kamano ya fonimi-le-krafimi e leng 100%.
 - c) Lebaka leo mopelete o leng boima ka English ke hobane e na le othokrafi e sa bonaletseng.
 - d) Qetellong ya Kereiti 2 baiothuti ba Sesotho ba bala mantswa a mangata ho feta baithuti ba isiZulu ba Kereiti 2 hobane ba kgona ho bala ka potlako.
3. Bontsha hore ke polelo efe ho tse latelang **e nepahetseng**. (1)
- a) Ketso *ke rekisa* e bopilwe ka dimofimi tsena /ke-/, /-rek-/, /-is-/ le /-a/.
 - b) Tsebo ya mofoloji ha se ya bohlokwa papisong le tsebo ya sintekese mabapi le ho hodisa tlotlontswa.
 - c) Difonimi di na le moelelo.
 - d) Ho bonolo ho ithuta ho bala ka puo e nang le othokrafi e kopaneng hobane ho na le mantswa a seng makae a tshwanetseng ho dikhouduwa.

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

YUNITI 5: HO DIKHOUDA MANTSWE LE HO BALLA HODIMO KA BOKGELEKE

Selelekela

(Bala Mojule 3 mabapi le tlhahisoleseding e batsi ka ho balla hodimo ka bokgeleke ka ho dikhouda)

Yuniti ena e qala ka ho sheba ho dikhouda mantswe qalong ya ho bala ebe e hatela pele ho ntlafatsa ho dikhouda ho bitswang ho balla hodimo ka bokgeleke (BHB) le ho balla kutlwisiso. E hlakisa dikarolo tsa ho bala ka bokgeleke mme e hlalosa kamano pakeng tsa ho balla hodimo ka bokgeleke le ho balla kutlwisiso kapa ho bala ka kutlwisiso. E phethela ka tlhaloso ya ditekanyetso mabapi le ho bala le bohlokwa ba tsona bakeng sa ho beha leihlo ntshetsopele ya ho bala ya bana.

Learning to read words / Ho ithuta ho bala mantswe

Ha bana ba ithuta medumo ya ditlhaku, ba ka sebedisa tsebo eno ho kopanya ditlhaku ho bopa mantswe. Modumo wa tlhaku e nngwe le e nngwe oo bana ba ithutang ona, ba kgona ho ithuta mantswe a mang a mangata, ka hoo ba eketsa le atolosa bokgoni ba ho dikhouda. Ha ba ntse ba ikwetlisa, ba ithuta ho kgetholla mantswe ka potlako mme ba qala ho hlokomela dipaterone tsa medumo ka hara mantswe (jwalo ka ho /s/ le /a/ ba kgona ho bona /sa/, ho tswa ho /ng/ le /w/ ba kgona ho bona /ngw/ kapa ho tswa ho /n/ le /tl/ ba kgona ho hlokomela /ntlw/). Hona ho ba thusa ho sebetsa ka kelellong ditlhaku le dikotwana tsa ditlhaku ho ba dinoko le mantswe, hona ho potlakisa ho bala mantswe.

Lereo ‘antswe a pono’ le sebediswa ha ho balwa ho bolela mantswe ao bana ba ithutang ho a bala ka ho habanya mahlo, empa lereo lena le ka sebediswa ka tsela tse pedi. Ka kakaretso le sebediswa mabapi le puo e nang le othokrafi e sa bonaletseng (tebileng), ho bolela mantswe a sa kgoneng ho dikhouduwa ka potlako ho ya ka melao ya othokrafi ya puo. Mantswe ana, ka nako e nngwe, a bitswa mantswe a sa tlwaelehang mme mehlala ya mantswe ana a fumanwa haholo puong ya English. Bana ba ithuta mantswe a pono ebile ba ithuta ho kopanya sebopeho sa ona ha se ngotswe le ho ya ka moo se qapodiswang kateng. Dipuo tsa Bathobatshe ha di hlile ha di na mantswe a pono hobane othokrafi ya tsona e a bonaletsa – seo o se bonang ke seo o se utlwang.

Tsela ya bobedi eo lereo ‘antswe a pono’ le sebediswang ke ka ho amahanngwa le makgetlo ao mantswe a hlahang kgafetsa le ka moo a ithutwang puong e buuwang. Boemong bona, mantswe a pono a bolela ketsahalo ya ho ithuta ho elellwa ditlhaku ho ya ka moo di sebedisitsweng ka teng lentsweng le hore di qapodiswa jwang le hore lentse le ka balwa ka potlako jwang ntle le ho bitsa dinoko le difonimi ka bonngwe. Ana ke ona mantswe a hlahang kgafetsa, mantswe a sebediswang kgafetsa puong e itseng. Ka ho ikwetlisa, bana ba qala ho

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

kgetholla mantswe ana ka potlako ntle le ho bitsa tlhaku e nngwe le e nngwe hobane ba qala ho elellwa paterone ya ditlhaku tsena.

Ho bohlokwa ho bontsha phapano pakeng tsa mantswe a pono le mantswe a hlahang kgafetsa puong. Boemong ba dipuo tsa Bathobatshe, ha ho na mantse a pono (ka lebaka la othokrafi e bonaletsang ya dipuo tsena) empa ho na le mantswe a hlahang kgafetsa puong a ka hopolwang ka hlooho ho potlakisa ketsahalo ya ho bala. Ditsebi tsa ho bala di eletsa matitjhere ho thusa babadi ba qalong ho ithuta sebopeho sa mantswe a makgutshwane, a hlahang kgafetsa hobane hona ho tla potlakisa lebelo la ho bala, mme hona ho tla thusa ho balla kutlwisiso. Baithuti ba eletswa ho ithuta mantswe a hlahang kgafetsa puong ya Sesotho jwalo ka *ha, jwale, na, nna, wena, rona, lona*. Leha ho le jwalo, ho bohlokwa ho baithuti ho tseba medumo ya ditlhaku e dumellanang le mantswe ano, ho seng jwalo, baithuti ba tla ithuta mantswe ao jwalo ka ditshwantsho ntle le ho utlwisisa molao-motheo wa ditlhaku tsa nteterwane.

Ho Balla Hodimo ka Bokgeleke

Ho Balla Hodimo ka Bokgeleke (BHB) ke bokgoni ba ho bala ka nepo, ka potlako le ka morethetho o loketseng (Rasinki, 2003), ho sebediswa modumo wa lentswe, sehlo ka tsela e tshwanang le ha motho a bua.

Molemong wa ho utlwisisa seo ba se balang, baithuti ba tshwanetse ho bala ka nepo, ka thello le ka lebelo la kereiti eo ba leng ho yona. Lebelo la ho bala le itshetlehile hodima dilemo kapa boemo ba ho bala boo ngwana a leng ho bona hammoho le puo e itseng le othokrafi ya yona. Ke ho BHB moo ho bonahalang phapano mahareng a othokrafi e sa bonaletseng kapa e sa kopaneng/e kopaneng. Qalong baithuti ba ka bala butle ka ho nka matsapa/ka boiteko, ba etsa diphoso ha ba ntse ba bala mme hangata ba bala eka ba tlola mantswe a mang ka tsela e sa tlwaelehang. Ka ho itlwaetsa/ikwetlisa, ba qala ho hlokomela sebopeho sa ditlhaku mme ba kgona ho di kopanya hammoho ho bopa mantswe, ho bala ka nepo ho a ntlafala (diphoso di a fokotseha), ba bala ka thello le lebelo le a eketseha.

Phihlrello ya ho bala ka bokgeleke ho ya ka kereiti e loketseng, moo ho ballwang hodimo kapa ho balwang ka kgutso, ho bohlokwa. Pusanong ena, tsepamiso ya maikutlo e hodima ho balla hodimo ka bokgeleke ho ena le ho bala ka kgutso hobane ho bonolo ho hlokomela le ho lekola ho balla hodimo ka bokgeleke. Ho feta moo, ho fetohela ho baleng ka kgutso, hoo hangata ho qalang ho Kereiti 3. Ereka ha ho bala ka bokgeleke ho le bohlokwa mabapi le ho bala ka kutlwisiso, ho bohlokwa ho hlokomela ntlha ena ya ho bala. Ha moithuti a sokola ho bala, ke moo memori e sebetsang e tshwerweng ke ho dikhoua ho ena le hore e be maemong a ho balla kutlwisiso. Ka hona, ho bohlokwa hore baithuti ba be le bokgoni ba ho bala ho ya ka bokgeleke bo loketseng kereiti eo ba leng ho yona maemong ohle.

Ho bala ho iketsang

Ha baithuti ba kopana le mantswe kgafetsa, mantswe ao a qetella a tlwaelehile mme ba kgona

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

ho hlokomela dikotwana tsa mantswe (jwalo ka *re robetse, re ile ra robala, re a robala*). Ka hona, ba ntshetsepele tsebo e nepahetseng ya mantswe a ikgethang, e potlakisang ketsahalo ya ho bala bakeng sa ho balla kutlwisiso ho ena le ho dikhoua lentswe ho ya ka tlhaku e nngwe le e nngwe.

Mothati o qalong wa ho bala ka nepo o etellwa pele ke lebelo. Hang ha baithuti ba qala ho bala mantswe ka nepo, ke moo lebelo la ho bala le eketsehang. Ho itlwaetsa ho bala ho bohlokwa haholo – ha bana ba bala le ho feta, ho bala ha bona ho nepahala le ho feta mme ho a iketsa. Dehaene (2009:204) o bolela hore ketsahalo ena e sebetsa e bapile le ho dikhoua. O hatella hore moithuti o fumana bokgoni moo dikgokahanyo tsa methapo di etsahalang ka nako e le nngwe pakeng tsa dikarolo tse fapaneng tsa boko, moo moelelo le qapodiso di etsahalang. Ketsahalo ena e etsahala ka potlako hona hoo batho ba nahanang, ka phoso, hore ke ketsahalo e potlakang ya ho hlokomela lentswe, empa ha e le hantle, ke tshebetso e potlakileng ya ho dikhoua. Ho sa tsotellehe hore ntshetsopele ya ho bala ho iketsang e etsahala jwang, seo e leng sa bohlokwa ke ho utlwisisa hore e a etsahala ka ho bala kgafetsa hore tsepamiso ya maikutlo e be ho balla kutlwisiso eseng ho dikhoua.

Batshehetsi ba mokgwakatamelo wa lentswe ka kakaretso wa ho bala ba bolela kgafetsa hore ho bala ke ‘papadi ya ho nahana’ empa diphuputso di bontsha ka mokgwa o tsitsitseng hore taba eno ha se nnete. Ho bala ke tshebetso ya sebele ya boko e nepahetseng le ditshwantsho ho tswa ho MRI theknoloji le metjhini ya mahlo e latedisang, e bontsha taba ena ka ho hlaka. Babadi ba hlwahlwa ba kgona ho hlahloba ditlhaku kaofela tse bopang lentswe, leha sena ba se etsa ka potlako e kgolo, ka metsotswana e balwang ka milione. Ke babadi ba fokolang ba nahanang hore mantswe a bolela eng ha ba ntse ba bala hobane ba hloka tsebo e lekaneng ya medumo ya ditlhaku le bokgoni ba ho dikhoua mantswe.

Diphuputso di bontsha ka mokgwa o tsitsitseng hore ho na le kamano e matla pakeng tsa matshwao a ho BHB le ho balla kutlwisiso. Bana ba utlwisisang seo ba se balang, ke bana ba balang ka bokgeleke. Bana ba sa baleng ka nepo, ebile ba bala butle, ke bana ba sokolang ho balla kutlwisiso.

Sena ha se bolele hore matitjhere a rute baithuti ho bala ka potlako. Ho eketsa lebelo la ho bala ho etsahala ha ele tlwaelo ya kamehla. Ha baithuti ba bala ho le ho feta, ba etsa diphoso tse fokolang mme ba ntlafatsa ho bala mantswe le ho feta, e leng se ba nolofalletsang ho bala ka potlako le ho feta. Ka hona, matitjhere a tshwanetse ho netefatsa hore baithuti ba fumana kwetliso bakeng sa ho balla mantswe hodimo le dipalenyana kapa diqotso tsa ditema ka bonngwe kapa ka bobedi. Ka tsela ena, matitjhere a tshehetsa baithuti ho kgona ho dikhoua le ho feta. Ho fa baithuti ba Kereiti 1 le 2 mosebetsi wa ho bala hae letsatsi le le leng le le leng moo ba ballang hodimo ba mametswe ke baholwane ba bona kapa ke bahlokomedi ba bona le yona ke tsela ya bohlokwa ya ho ikwetlisa le ho ntshetsapele bokghoni ba ho dikhoua ka ntle ho phaposi ya thupelo. Haeba titjhere a se na dibuka tse nnyane tsa Sesotho ka phaposing ya

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

thupelo, tseo e leng disebediswa, titjhere a ka ba le boqapi mme a etsa lenane la mantswe a 10 a hlahang kgafetsa puong ya Sesotho, a nang le ditlhaku tsa medumo tseo a seng a di rutile kapa ditema tse kgutshwane tse nang le dipolelo tse ka bang 3 ho isa ho 4 serapeng mme di hatisitswe jwalo ka dipapetla tse lamineitlweng.

Diphuputso di bontsha hore baithuti ba sokolang ka ho dikhoua ba salla morao mabapi le ntshetsopele ya ho bala ho Mokgahlelong wa Motheo, ebe ho hlaha sekgeo mahareng a bona le dithaka tsa bona tse fumanang bokgoni ba ho dikhoua. Ketsahalo ena e qetella e bitswa 'Phello ya Matheu'. Lereo lena la 'Phello ya Matheu' le hlalisitswe ke Keith Stanovich (1986) ho bolela phello e eketsehang ya tshebetso ya baithuti. Babadi ba banyenyane, ba balang hantle, ke ba balang ho feta mme ba fetoha ho ba babadi ba balang ka feta. Ka lehlareng le leng, babadi ba fokolang, ba bala hanyane, ba salla morao le ho feta dithaka tsa bona tse sebetsang hantle. Bokgoni ba ho dikhoua bo fokolang ba babadi ba fokolang, bo ama dikarolo tse ding tsa ho ithuta jwalo ka ho aha tlotlontse le ho balla kutlwisiso. Qetellong e ama boithompho le thotloetso ya ho bala. Baithuti ba bangata ba sa fihlelleng ho ba babadi ba hlwahlwa dilemong tsa Mokgahlelo wa Motheo, ba tswela pele ho sokola ka ho bala mme bongata ba bona ha ba qete sekolong. Thuto ya ho bala e fokolang e na le ditlamorao tse fihlang hole mabapi le boemo ba thotloetso, bo amanang le kelello le boitshwaro ba ho bala le ho ithuta. Ka hona, ho bohlokwa hore matitjhere a rutang ho bala a behe ntshetsopele ya baithuti leihlo, a hlwaye mathata a ho bala esale qalong, mme a thuse baithuti ho rarolla mathata ano.

Tekolo ya qalo ya ho bala

Ho dikhoua ho ka lekolwa boemong ba tlhaku kapa krafimi hape le boemong ba lentswe. Jwalo ka ha ho se hlalositse ho Yuniti 3, qetellong ya Kereiti 1, ho lebeleitse hore baithuti ba be ba kgona ho qapodisa bonyane ditlhaku tse 40 ka nepo ka motsotso.

Baithuti ba ka lekolwa boemong ba lentswe ho Kereiti 1 le 2 ka ho fuwa manane a mantswe a 40 kapa ho feta, a ngotsweng tjhateng, hore ba a bale ho tloha letsohong le letshehadi ho ya ho le letona. Lenane le tjena le ka qala ka mantswe a bonolo, a tlwaelehleng mme a makgutshwane, empa mantswe a be matelele tjhateng ha nako e ntse e ya. Mosebetsi ona o ka behelwa nako, baithuti ba fuwe motsotso wa ho bala mantswe, le ho bona hore ba ka bala mantswe ano. Ha bokgoni ba ho dikhoua bo le matla ho feta, ke mantswe a mangata le ho feta ao baithuti ba tla a bala ka nepo ho ya ka nako eo ba e fuweng.

Ha baithuti ba lekolwa boemong ba lentswe, ho molemo ho kenyeletsa mantswe a hlokanang kelello (a potang). Lentswe le se nang kelello (le ka bitswa hape e le lentswe le se nang thuso kapa le qhekellang) le na le medumo e latellanang ka nepahalo, hape le na le sebopeho sa mofoloji se nepahahetseng, empa ha le na moelelo. Mohlala wa mantswe ana Sesothong ke a kang ana; *mokodopotlo*, *setlemolo*, *hamatapole*. Ho ya ka sebopeho le medumo ya mantswe ana, ke mantswe a Sesotho, empa ha a na kelello. Mantswe a se nang kelello a supa hore ke

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

baithuti bafe ba kgonang ho dikhoua le ba sa kgoneng. Tshebediso ya mantswe a se nang kelello a thusa titjhere ho lekola bokgoni ba baithuti ba ho dikhoua mantswe ho ya ka medumo ya ditlhaku tsa yona.

Mantswe a se nang kelello a ka sebediswa ka tsela e qabolang ho tjhorisa ntshetsopele le tswelopele ya baithuti ya ho bala. Bangodi ba dithothokiso ka nako e nngwe ba sebedisa mantswe a se nang moelelo ho etsa metlae le ho qabola ka hara dithothokiso.

Ho BHB ho lekolwa ho tloha ho Kereiti 2 ho ya hodimo, hang feela ha baithuti ba se ba ntsheditse pele bokgoni ba motheo ba ho dikhoua puong ya Sesotho. Tsela e tlwaelehileng ya ho lekola ho bala ka bokgeleke ke ho fa baithuti serapa se boemong ba kereiti ya bona mme ba kopuwe ho se balla hodimo ka motsotso o le mong. Diphoso tsohle tse entsweng di elwa hloko ke titjhere ho tswa ho serapa se neng se balwa. Ha motsotso o se o fedile, titjhere o kopa moithuti ho qeta ho bala, a mo lebohe mme a mo dumelle ho kgutlela setulong sa hae. Kamora moo, mantswe kaofela a badilweng ka motsotso a elwa hloko mme palo ya diphoso tse entsweng ho mantswe a badilweng e tloswa ho palo ya mantswe kaofela a badilweng ka nepo. Palo ya mantswe a setseng, a badilweng ka nepo ka motsotso, ke ona a bontshang matshwao a moithuti a ho BHB.

Matshwao a ho BHB a balwa ho tswa ho mantswe a othokrafi (a ngotsweng ho ya ka melao ya mongolo wa puo e itseng) eseng a puo.

Matshwao a ho balla hodimo ka bokgeleke (BHB) ikgetha ho ya ka puo e itseng hobane ho ya ka ho rarahana ha othorafi, botelele ba lentswe le tharahano ya mofoloji e fapana pakeng tsa dipuo mme matshwao ano a na le tshusumetso ho baleng ka bokgeleke ha mmadi ya qalong. Ho dipuo tsa Bathobatsho, tse nang le othokrafi e bonaletsang haholo, di nolofatsa ho dikhoua le ho bala ka bokgeleke dintlheng tse ding, mantswe a matelele le a nang le sebopelo sa mantswe se nang le dimofimi tse ngata tsa dipuo tsena, di hlahisa diphepetso ho mmadi ya qalong. Leha ho le jwalo, le ho dipuo tse nang le othokrafi e bonaletsang, matshwao a ho BHB a fapana. Jwale, wena o le titjhere, o tshwanetse o elellwe hore matshwao a ditekanyetso a ho BHB a fapana haholo ho Sesotho le isiZulu.

Ditekanyetso bakeng sa ho bala ka isiZulu le Sesotho ho Mokgahlelo wa Motheo le Mokgahlelo o Mahareng

Ditekanyetso ke matshwao a sebediswang ho lekola tswelopele ya bana mabapi le ho bala. Dintlha tse bokeleditsweng ho tswa diphuputsong tse entsweng ka hore bana ba fapana jwang ka bokgeleke, lebelo la ho bala le ho balla kutlwisiso ho phatlalla le dikereiti, ho ka thusa ho etsa diqeto ka ditekanyetso. Boholo ba palo ya baithuti bo lekotsweng, bo tlisa ditekanyetso tse ka tshejwang ho tswa ho dintlha tse bokeleditsweng. Dintlha tse kang tsena, tse bokeleditsweng ho tswa diphuputsong, di thusa bohle ba amehang ka ho ruta bana ho ba le setshwantsho se feletseng ha tlathlombo ya dintlha e ka bontsha hore ke mang ya ka utlwisisang

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

tema kapa tjhe, le hore tsebo ya bona e amanang le ditlhaku tsa nteterwane kapa matshwao a ho BHB ke afe.

Melemo ya ho ba le ditekanyetso tsamaisong ya thuto e kgutsufaditswe ka mokgwa o tjena ho raporoto *Benchmarks Report: Sesotho-Setswana Early Grade Reading* (Wills le ba bang. 2022):

Ditekanyetso le methati ya ho kena thutong e ka tsebisa pono e arolelanwang ya hore ho bala ka katleho ke ketsahalo e jwang ho ya ka dikereiti tse ikgethang. Di fana ka boemo ba boleng kgahlanong le ka moo matitjhere a ka lekolang bokgoni bo tlatsetso ba baithuti le ho tsebahatsa nako esale teng hore ke baithuti bafe ba leng kotsing ya ho se kgone ho ithuta ho bala ka kutlwisiso ha ba le dilemong tse 10. Hona, ka lehlakoreng le leng, ho tshehetsa tokiso nako e sa le teng. Di thusa jwalo ka mofuta wa taolo ya boleng ka hara tsamaiso ya thuto hore dipalo tse kgolo tsa baithuti ba se wele mapatsong.

Ho balla hodimo ka bokgeleke (BHB), ke motheo ntshetsopeleng ya ho balla kutlwisiso. Ka hoo, e bohlokwa mabapi le ho lekola kgafetsa ho BHB ho baithuti ba Mokgahlelo wa Motheo e le ho netefatsa mokgwa o batlwang wa ntshetsopele. Ditekanyetso mabapi le ho BHB ka dipuo tsa Nguni di ka fumanwa ho raporoto *Summary Report: Benchmarking early reading skills in Nguni languages* ka Ardington le ba bang (2020), ha ditekanyetso tse amanag le dipuo tsa sehlopha sa Sotho, di fumanwa raporotong ya *Benchmarks Report: Sesotho-Setswana Early Grade Reading* ka Wills le ba bang (2022). Diraporoto tsena di ka fumaneha atereseng ena: <https://www.education.gov.za/Resources/Reports.aspx>

Jwalo ka ha ho boletswe, tekanyetso ya modumo wa tlhaku qetellong ya Kereiti 1, e a tshwana ho dipuo tsohle tsa Aforika Borwa, eleng mantswe a 40 ka motsotso. Lebaka ke hobane dipuo tsena di sebedisa dialfabeta tsa Seroma tse tshwanang. Leha ho le jwalo, bonyane ba methati ya ho kena thutong le ditekanyetso mabapi le baithuti ba Kereiti 2 le 3, di fapana mahareng a dihlopha tsa puo ya Nguni le ya Sotho. Papiso pakeng tsa palo ya mantswe a tshwanang ho ditima tsa Sesotho le tsa isiZulu e bontsha hore ditima tsa Sesotho di na le hoo e ka bang 55% ho feta palo ya mantswe a othokrafi ya isiZulu. Ka lebaka lena, ho BHB ha baithuti ba Sesotho ho hodimonyana ho feta ho ya isiZulu.

Tafole 1 e kgutsufatsa ditekanyetso tsa dipuo tse pedi. Tsena ke bonyane ba maemo a methati ya ho kena thutong eo baithuti ba tshwanetseng ho e fihlela qetellong ya dikereiti tse fapaneng. Hona ho bolela hore ha moithuti a hloleha ho fihlelamaemo ana, o tla fetela pele ka bofokodi ho ya dikeriting tse ka pele.

Tafole 1: Ditekanyetso tsa ho bala mabapi le isiZulu le Sesotho

MOKGAHLELO WA MOTHEO

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

KEREITI 1		
Puo	IsiZulu	Sesotho
Ditlhaku tse balwang ka nepo ka motsotso qetellong ya Kereiti 1 (lcpm)	40	40
KEREITI 2		
Puo:	IsiZulu	Sesotho
Mantswe a ka hara serapa a ka balwang ka nepo ka motsotso qetellong ya Kereiti 2 (wcpm)	20	40
KEREITI 3		
Puo:	IsiZulu	Sesotho
Mantswe a ka hara serapa a ka balwang ka nepo ka motsotso qetellong ya Kereiti 3 (wcpm)	35	60

Qetelo

Yuniti ena e ne e tshohla ntshetsopele ya ho dikhoua le ka moo e fetohang ho tswa ho tsebo ya ditlhaku tsa nteterwane le ho kopanya medumo ya ditlhaku ho fetela ho ithuteng ho bala mantswe ho ya ka moelelo wa taba. Yuniti ena e hlalosa ho balla hodimo ka bokgeleke le bohlokwa ba kamano ya yona le ho balla hodimo ka bokgeleke ebile e hlalosa hore bokgoni ba BHB bo ka lekolwa jwang. Hape Yuniti ena e toboketsa bohlokwa ba ditekolo tsa ka mehla mabapi le ho beha ntshetsopele ya ho dikhoua leihlo methating ya motheo ya ho ithuta ho bala. Hona ho etswa molemong wa hore baithuti ba sokolang ho bala ba tle ba tsebahatswe e sa le nako mme ho lokiswe moo bothata bo leng teng. Yuniti e qetela ka ho tshohla ditekanyetso tsa morao tjena tsa ho bala tse thehilweng mabapi le babadi ba Sesotho le isiZulu.

Mesebetsi ya boitekolo

Ena ke mesebetsi ya boitekolo ya kapele ho lekola hore o utlwisisitse mareo a hlalositsweng yuniting ena le hore o kgona ho bona hore a bolela eng mabapi le thuto ha ho rutwa ho bala.

Ela hloko: Senotlolo sa mesebetsi ena ya boitekolo se fumanwa ho Sehlomathiso se hlahang

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

qetellong ya mojule ona. Haeba o ka fumana matshwao a 6/8 (75%) ha o araba dipotso, o eletswa hore o boele o bala hape yuniti ena ho ntlafatsa tsebo ya mojule ona le ho e ruta.

1. Ho polelo e nngwe le e nngwe e ngotsweng ka tlase, fana ka lentswe le loketseng (kapa mantswe) a siilweng. (6)
 - a) Dikarolo tse tharo tsa ho bala ka bokgeleke ke,, le (3)
 - b) Lereole sebediswa ho bolela lentswe le sa kgoneng ho dikhouduwa ka botlalo ho latela melao ya puo ya krafimi le fonimi. (1)
 - c) Babadi ba fihlela boemo bakamora ho kopana kgafetsa le mantswe a tshwanang, moo mantswe ao a seng a tlwaelehile ebile ba kgona ho a hlokomela ka potlako. (1)
 - d) Batshehetsi ba.....mokgwakatamelo wa ho bala hangata ba nka ho bala jwalo ka ka papadi ya nahana, leha diphuputso di sa tshehetse ntlha-pono ena.. (1)
2. Bontsha hore ke polelo efe e **fosahetseng** ho tse latelang (1)
 - a) Mmadi ya qalong, ya balang mantswe a se nang kelello ka nepo, o bontsha titjhere ka botshepehi hore o na le bokgoni ba ho dikhouda bo botle..
 - b) Ho balla hodimo ka bokgeleke ho lekolwa ka palo ya mantswe a puo a balwang ka nepo ka motsotso o le mong.
 - c) Ditekanyetso tsa ho balla hodimo ka bokgeleke le maemo a methati ya ho kena thutong e fapana ho tloha ho puo e nngwe ho ya ho e nngwe.
 - d) Ditekanyetso tsa ho bala le maemo a methati ya ho kena thutong di fana ka boemo ba boleng kgahlanong le ka moo matitjhere a ka lekolang bokgoni ba baithuti ba ho bala le ba tlatsetso.
3. Bontsha hore ke polelo efe ho tse latelang e **nepahetseng**. (1)
 - a) Ketso *ke rekisa* e bopilwe ka dimofimi tsena /ke-/ , /-rek-/ , /-is-/ le /-a/.
 - b) Tsebo ya mofoloji ha se ya bohlokwa papisong le tsebo ya sintekese mabapi le ho hodisa tlotlontswe.
 - c) Difonimi di na le moelelo.

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

- d) Ho bonolo ho ithuta ho bala ka puo e nang le othokrafi e kopaneng hobane ho na le mantswe a seng makae a tshwanetseng ho dikhouduwa.

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

UNITI 6: MOFOLOJI, SINTEKESE SEMANTIKESE LE TLOTLONTSWE

Selelekela

Ka lebaka la hore tsamaiso ya mongolo wa ditlhaku tsa nteterwane e emela puo e buuwang boemong ba fonimi (k.h.r. medumo ka bonngwe ka hara mantswe), boholo ba dipatlisiso ho qalo ya ntshetsopele ya ho bala, e ne e tsapamisitse maikutlo ho tshebetso ya fonoloji le seabo sa kelohlolo ya dofonimi ho ithuteng ho bala. Leha ho le jwalo, hang feela ha baithuti ba se ba na le bokgoni ba ho dikhouda, ebe tse ding tsa dikarolo tsa tsebo ya puo le dikarolo tsa puo tse kgolwanyane ho medumo, le tsona e ba tsa bohlokwa ho ba mmadi ya hlwahlwa. Yuniti ena e tsepamisa maikutlo ho dimofimi, sintekese (dipolelo), semantikese (moelelo wa mantswe le tsebo ya ona) le seabo sa tsona ho baleng.

Mofoloji

(Bala Mojule 3 mabapi le tlhaloso e batsi le mehlala ya mofoloji)

Mofoloji ke lekala la mahlale a dipuo le boithuto ba dikarolo tse nnyane tsa moelelo ka hara mantswe. Dimofimi ke dikarolo tse nnyane ka ho fetisisa tsa lentswe tse fupereng moelelo kapa tse nang le mosebetsi wa thutapuo. Ho fapana le dipolelo le mantswe, dimofimi ha di na moelelo o ikemetseng. Moelelo wa mofimi o fumanwa ka hara moelelo wa taba, ka hobane moelelo wa teng o hlaha feela ha mofimi o ngotswe/qapodiswa sebakeng se itseng ka hara lentswe le itseng, e le ha moelelo wa lentswe o hlaka.

Kelohlolo ya dimofimi e bolela tsebo le bokgoni bo amanang le ho arola mantswe ka dikarolo tse nnyane tsa moelelo jwalo ka dikutu, metso le dimofimi. Mofoloji o hlahlile e le motlatsi/mothusi ho baleng mantswe, kutlwisiso ya puo, kutlwisiso ya ho bala le kgodiso ya tlotlontswe. Berninger le ba bang (2002) ba sisinya hore tsebo ya mofoloji e hlokolosi ntshetsopeleng ya ho bala mantswe ka bokgeleke/thello.

Leha dimofimi di se na moelelo o ikemetseng, di na le seabo ho moelelo wa lentswe ka kakaretso. Sena se bolela hore dimofimi di ka hlalajwa ka hara moelelo wa lentswe. Mohlala, ho thata ho araba potso ena; *Ke mofimi ofe oo /ba-/ e leng ona?* Hona ho etswa ke hobane ho na le dimofimi tse mmalwa tse nang le sebopeho sa /ba-/, /-ba-/ jwalo ka ha ho bontshitswe mehlaleng e ka tlase.

- /Ba-/ e ka ba mofimi o hlahang ka pele ho ketso mme o bitswa **mofimi wa boetsi** hobane e bontsha hore ketso e etswa ke moetsi, ho mohlala ona. *Bana **ba** a bapala.*
- Hape /ba-/ e ka ba mofimi wa boetsuwa ho polelo.
- /Ba-/ e ka boela ya ba sehlongwapele sa lebitso la sehlopha sa bobedi ho mohlala ona *batswadi* le ho bontsha bongata.

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

- Mofimi /-ba/ e ka ba **kutu ya leetsi**, *Palesa o ba motle*.

Mabapi le mehlala ya dipolelo tse pedi tse qalang, re etsa qeto ya hore mofimi wa boetsi ke mofimi o qalang ho leetsi, ha mofimi wa boetsuwa o hlaha pele ho motso wa leetsi. Ela hloko hore ho hlakile ho tswa ho mehlala e ka hodimo hore dimofimi di na le sebaka se tsitsitseng ho sebopeho sa lentswe.

Bana ba ithutang ho bala ka dipuo tsa Bathobatsho (tse kgomarelang/tse kopaneng) ba lokela ho tsepamisa maikutlo ho dikarolo tsa dimofimi tse nnyane ka hara mantswe le dipolelo hobane di ka fetola moelelo wa se balwang. Matitjhere a rutang ho bala ba tshwanetse ba be le tsebo e batsi ya mofoloji wa puo eo ba e rutang bana ho bala ka yona ka ha tsebo ena e le yona e tataising hore ba rute bana jwang.

Sintekese

Sintekese ke thuto itshetlehileng ka hore mantswe a kopana jwang polelong le hore a latelana jwang ho fana ka moelelo. E ne e tsejwa e le thutapuo kgale, eo e neng e kenyeletsa dintlha tsa melao ya puo kaofela. Hape e ne e kenyeletsa dintlha tse kang makgathe (lejewale, lefetile le letlang). Sintekese hape e ne e bontsha hore dipolelo di bontsha kgonahalo kapa maemo a boikgopolelo. Ka hoo, sintekese e ne e amana haholo le mofoloji. Leha ho le jwalo, lereo sintekese le se le sebediswa dipuong ho bolela tlhophiso ya mantswe le dipolelwana ho bopa dipolelo. Kelohloko ya sintekese e hlahoswa e le bokgoni ba ho thuisa ka matshwao a dipolelo puong e sebediswang le ho laola sepheo sa tshebediso ya sona (Gombert, 1992).

Dipuo di fapana ho ya ka tatelano ya mantswe. Tatelano ya mantswe e amohelehileng puong e nngwe, ha e bolele hore e amohelehile puong e nngwe. Ho latela tlhophiso ya Greenberg's (1963), sebopeho sa dipuo tsa Bathobatsho se latela Moetsi Leetsi le Moetsuwa (MLM) jwalo ka ha ho bonahala polelong ena; *Bana ba nwa metsi*. Hona ha ho bolele hore tatelano ena ya mantswe polelong e tsitsitse ka botlalo, empa e bolela hore tatalano e tlwaelehileng ya mantswe polelong ke MLM.

Qalo ya polelo ke yona eo ho tsepamiswang maikutlo ho yona mme mmui kapa mongodi a ka fetola tatelano ya mantswe haeba a batla ho toboketsa ntlha e itseng. Haeba tatelano ya mantswe ho polelo e ka hodimo e fetolelwa ho; *Ba nwa metsi bana*. Leetsi *ba nwa* ke lona le toboketswang. Empa ha polelo e ka qala ka moetsuwa jwalo ka *Metsi a nowa ke bana*, ho a utlwahala hore moetsuwa (metsi) ke lona lentswe le toboketswang. Hlokomela hore ho polelo e qetellang lebitso leo e leng moetsuwa le tlohile boemong ba lona ba kamehla, moo le tlwaetseng ho hlaha kamora leetsi.

Ho utlwisisa sintekese, ho bohlokwa ho tseba dikarolo tsa mantswe tse fapaneng. Ha ho rutwa baithuti ba Mokgahlelo wa Motheo le ba Mokgahlelo o Mahareng, ho ka tsepamiswa maikutlo ho mabitso, maemedi le maetsi, hobane ke tsona dikarolo tsa mantswe tse sebediswang

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

kgafetsa mme di boletswe ho SLKT.

Semantikese

Semantikese ke thuto ya moelelo le tsela eo mantswe a nang le dikamano tsa meelelo e fapaneng. Mohlala, mantswe a ka ba le moelelo wa sebele le wa mokgabo-puo, meelelo e metle kapa e mebe, a ka ba karolo ya ntho e kgolo (lekala ke karolo ya semela e ka tlase) mme semela ke lereo le akaretsang/le kahodimo, a ka ba le moelelo o tshwanang (sinonimi) kapa a sa tshwaneng (malatodi), kapa a ka bontsha boleng (ntho e kgolo kapa e nnyane). Semantikese ke karolo ya bohlokwa ya tlotlontswe.

Bana ba tlamehile ho tseba moelelo wa mantswe a hlahang kgafetsa ho puo e buuwang le eo e ba e utlwang dipuisanong. Ba tshwanetse ho rutwa moelelo wa mantswe a hlahang ho disebediswa tsa ho ithuta le ka dibuka tseo ba di balang, tse hlahang kgafetsa ho puo e ngolwang, ho dithuto tsa tsebo e itseng le ho lefatshe la tsa mahlale, empa eseng ho dipuisano tsa kamehla. Ba tshwanetse ba lemohe mantswe a lelapa, ke hore a batlang a fapana empa a na le moelelo o amanang jwalo ka *botho*, *batho*, *setho*, kapa *ithuta*, *moithuti*, *thuto*. Bana ba rutwe disinonimi/mahlalosoanngwe (nantswe a nang le moelelo o tshwanang kapa o batlang o tshwana), antonimi/malatodi, haepenimi/mantswe a nang le moelelo o akaretsang a kenyeletsang mantswe a nang le moelelo o ikgethang, jwalo ka sebatana, nyamatsane, sehahabi jj. Lentswe, mmala, ke lentswe le nang le moelelo o akaretsang le akaretsang mantswe a jwalo ka *tshweu*, *putswa*, *tshehla*. Kaha ho na le mantswe a mangata haholo a ikgethang (haepenimi), ho feta a akaretsang (haepenimi), ho molemo hore bana ba ithute mantswe a ikgethang pele jwalo ka *fereko*, *kgaba*, *thipa* (disebediswa tsa tafoleng) kapa *koloi*, *bese*, *tekesi*, *sekepe*, *ambulanse* (dipalangwang). Ha tlotlontswe ya bona e hola, bana ba ka ithuta kamano ya lentswe le akaretsang le lentswe le ikgethang ho ya ka mehlala e boletsweng ka hodimo.

Baithuti ba tshwanetse ba ele hloko mekgabiso ya puo e kang papiso (ho tshwana ho boletsweng kapa papiso pakeng tsa dintho/mehopolo e sa tshwaneng, mohlala, *Monna enwa ke lefiritshwane*, kapa tshwantshiso ho mohlala, *Moshanyana enwa o bua jwalo ka ngwanana* le, tshebediso ya lentswe le sa hlohlontsheng tsebe, jwalo ka *Ho hlokahetse batho ba bangata kotsing ya koloi*. (eseng **ho shwele**).

Ho aha tlotlontswe

(Bala Mojule 2 le 6 mabapi le tlhahisoleseding ka tlotlontswe.)

Ho aha tlotlontswe ho bolela ketsahalo ya ho fumana mantswe a matjha. Baithuti ba tlamehile ho tseba sebopeho sa mantswe jk. lentswe *noka* ho polelo ena; *Bomme ba ilo tshela noka ha ba ya Lesotho*. / *Mme e mong o kgutlile Lesotho noka ya hae e le bohloko*, kahoo, semantikese ke ya bohlokwa mabapi le tlotlontswe. Ntle le tlotlontswe e lekaneng dilemo kapa kereiti ya moithuti, ngwana ha a na ho kgona ho bala ka kutlwisiso. Ntshetsopele ya tlotlontswe e a

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

eketseha mme mantswe a matjha a fumanwe selemo se seng le se seng. Sena se bolela hore, ho kereiti e nngwe le e nngwe, bana ba tshwanetse ho tseba mantswe a matjha a mangata puong ya bona ya lapeng. Haele hantle, kaho ya tlotlontswe ke ketsahalo ya bophelo bohle.

Kaho ya tlotlontswe e hlokolosi haholo malebana le ho balla kutlwisiso. Hang feela ha baithuti ba se ba tseba ho dikhouda mantswe ka potlako le ka thello ho Kereiti 1 le qalong ya Kereiti 2, tsebo ya tlotlontswe e ba yona ponelopele e matla ka ho fetisisa ya ho balla kutlwisiso. Hona ho bolela hore bana ba tsebang mantswe a mangata ho puo ya bona ya lapeng, ba tla tseba ho balla kutlwisiso hantle ho feta dithaka tsa bona tse nang le tlotlontswe e fokolang ho puo ya bona ya lapeng.

Ho ithuta mantswe a matjha

Ho na le ditsela tse pedi tseo baithuti ba ka ithutang mantswe. Ba ka ithuta mantswe ka tshohanyetso (ba feta ka tsela, kapa ba ntse ba etsa ntho e nngwe, jwalo ka ho shebella lenaneo la televishini) kapa ba ka ithuta mantswe ka ho hlaka (ho na le motho ya ba rutang lentswe mme a ba hlalose moelelo wa lona). Ho ruta/ithuta tlotlontswe ka ho hlaka ha ho bohlokwa feela mabapi le ho ithuta mantswe puong ya bobedi kapa ya boraro, empa ho bohlokwa ka ho lekana bakeng sa ntshetsopele ya tsebo ya puo ya lapeng. Tlotlontswe e tlamehile ho rutwa ka mokgwa o hlophisehileng le ka ho tswella/ ho se kgaotse. Ho ithutwe mantswe a matjha ho puo ya lapeng beke e nngwe le e nngwe. Moithuti o tshwanetse a ba le bophara (boholo) le botebo bo hlokahalang ba tlotlontswe (kamoo a tsebang maelelo ya mantswe kateng). Ka mantswe a mang, baithuti ba tshwanetse ba tsebe mantswe a mangata hape ba kgone ho sebedisa mantswe ano maemong a fapaneng, ba kenya tshehetsong dikarolo tse fapaneng tsa maelelo ya mantswe ano. Ntle le tlotlontswe e nepahetseng, baithuti ha ba na ho kgona ho utlwisisa seo ba se utlwang kapa seo ba buang ka sona hodima dihlooho tse itseng kapa ho utlwisisa seo ba se balang, kapa ho hlalisa maikutlo ka ho ngola. Ka hona, tlotlontswe ke ya bohlokwa bakeng sa puisano e atlehileng sebopehong sa ho bua le sa ho ngola ka bobedi ba tsona.

Jwalo ka ha ho boletse pejana, mofoloji o bohlokwa bakeng sa kaho ya tlotlontswe. Ha moithuti a utlwisisa sebopeho sa mofoloji sa puo eo a e sebedisang hape a na le tsebo ya dikarolo tsa maelelo tse hlalishang ke dimofimi ka bonngwe, tsebo ena e bebofatsa kaho ya tlotlontswe. Tsebo ena e bolela hore moithuti a ka kgona ho iphumanela maelelo wa lentswe leo a so kang a le utlwa kapa ho le bona ka ho sebedisa tsebo ya hae ya mofoloji ho ena le ho ithuta sebopeho sa mantswe a fapaneng empa a amana eka ke mantswe a arohaneng. Nahana ka mehlala ena ya dipara/disete tsa mantswe, *ntja* le *ntjanyana* (bonyenyane), *mollo* le *mollong* (lehlalosi la sebaka).

Tekolo ya tlotlontswe e tshwanetse e etswe kgafetsa ka ho bua le ka ho ngola. Ho na le dithekeniki tse ngata tsa tekolo tseo titjhere a ka di sebedisang. (Dintlha tse amanang le ho ithuta le ho lekola tlotlontswe di hlalositse ka botebo ho Mojule 2.)

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

Ka kakaretso, thutapuo (kerama), e kenyeletsang fonoloji, mofoloji, sintekese le semantikese, hangata e lemohuwa ka phoso e le tsebo eo baithuti ba e fumanang ka ho iketsa, ka bobona, kapa ke pokello ya melao e ikemetseng ya sebopeho sa puo. Ho ruta thutapuo ho nkuwa ka phoso e le ketsahalo e sa utlwahaleng ebile e le e tenang. Ha e rutwa moeelong le ka boqapi, e ke ke ya kgahla feela, empa e tla tswela baithuti molemo bakeng sa ho ba babadi le bangodi ba hlwahlwa.

Qetelo ya Mojule: Ho bona setshwantsho se seholwanyane

Diyuniti tse ka hara mojule ona di o ratile ka mareo a motheo a puo mabapi le ho bala ao e leng karolo ya bohlokwa ya tsebo e hlokwang ke titjhere enngwe le e nngwe e rutang bana ho bala.

Ho bala le puo di amana haufi-ufi hobane ho bala ke puo e ngotsweng. Ho tsamaiso ya mongolo wa ditlhaku tsa nteterwane, matshwao a ho ngola a emela medumo ya puo kapa difonimi tsa puo, ka hoo, ho na le kamano e haufi pakeng tsa fonoloji le othokrafi ho tsamaiso ya mongolo wa ditlhaku tsa nteterwane. Ho a utlwahala, ka hona, hore matitjhere a rutang bana ho bala, ba tshwanetse ba be le tsebo e tebileng ya puo, fonoloji le othokrafi ya yona. Theknoloji ya ho boloka puo e buuwang ka mongolo o sa fetoheng e qadile dilemong tse 5,000 tse fetileng, mme e bontsha phunyeletso e makatsang historing ya batho. Tshitiso ya motheo e akaretsang ke hore puo e ngolwang e emetswe ke tsamaiso ya matshwao (othokrafi), eo e haellang/e sa lekaneng ntlheng ya ho emela dikarolo tsohle tsa puo e buuwang. Ntlha ena, ka lehlakoreng le leng, e totobatsa bohlokwa ba ntshetsopele ya kutlwisiso e tebileng ya othokrafi ya puo e itseng, ho thusa ka ho dikhouda tsamaiso ya mongolo wa puo eno. Tsamaiso ya matshwao a sebediswang ho mongolo wa nteterwane, e kenyeletsa tshebediso ya ditlhaku ka bonngwe kapa/le ditlhaku tse rarahaneng kapa/le ditlhaku tse nang le matshwao a diakritiki ho emela medumo ya puo (difonimi) tsa puo e itseng. Ho ithuta ho bala le ho ngola, baithuti ba hloka kutlwisiso e hlakileng ya othokrafi ya puo eo a balang ka yona, e kenyeletsang tsebo ya ka moo ditlhaku, kapa dikrafimi di nyalanang le medumo ya puo e ikgethang ho bopa mantswa. Ke ka hona, ho leng bohlokwa hore matitjhere a be le kutlwisiso e hlakileng ya fonoloji le othokrafi, ka ha e le bona ba fetisetsang tsebo ena ho baithuti ha ba ba ruta ho bala ho tloha qalong. Empa matitjhere a rutang ho bala a hloka hape tsebo ya dikarolo tsohle tsa puo, hobane bokgoni ba ho bala bo tswetseng pele bo itshetlehile haholo tshebedisong ya dikarolo tsohle tsa puo.

Ho Mokgahlelo o Mahareng, le ho mekgahlelong e ka pele, tsepamiso ya maikutlo e tloha ho ithuteng ho bala ho ya ho balleng ho ithuta. Tsebo ya dithuto tse fapaneng, jwalo ka puo le litherasi, dipalo, bokgoni ba tsa bophelo, histori le tsa mahlale, e ba tsona tseo ho tsepamiswang maikutlo ho tsona. Baithuti jwale, ba hloka hore ba ithute ka ho bala ditema sebakeng sa hore ba dikhoude tema jwalo ka ha ba ne ba etsa ho Mokgahlelo wa Motheo. Ba ntse ba pepeswa ka ho eketseha ho mefuta e mengata ya dingolwa. Ho tsepamiswa maikutlo

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

haholo ho kutlwisiso ya puo, le hore moithuti a fumane tlotlontswe e ikgethileng, ho ya ka thuto e itseng. Temoho ya mantswe, ho bala ka nepo le ka potlako le tlotlontswe e batsi e ba tsa bohlokwa.

Dithiori tse pedi tse tsebahalang tsa ho bala, tse bitswang *Tjhebo e Bonolo ya ho Bala* le *Motlolo wa ho Bala wa lerapo*, di hatella ntlha ya hore ho bala ho batla tsebo le bokgoni ba ho sebedisa bokgoni ba **kutlwisiso ya puo** le ba ho **dikhouda** (temoho ya mantswe). Titjhere wa Mokgahlelo wa Motheo le wa Mokgahlelo o Mahareng, ka hona, ba tshwanetse ho ba le tsebo e utlwahalang ya thutapuo (kerama) le othokrafi ya puo eo ho balwang ka yona mme ba be ba tsebo e hantle ya ho ruta ho dikhouda. Ho ba le tlotlontswe e loketseng ho bohlokwa bakeng sa ho balla kutlwisiso. Matitjhere a rutang ho bala a se ke a ruta bana mantswe a matjha feela, empa ba tshwanetse ho atolosa tlotlontswe ya bona ka mehla. Sepheo sa ho qetela sa ho bala ke ho balla kutlwisiso. Dikarolo tse fapaneng tsa ho bala ke tsona tse tshwanetseng ho kgonahatsa sepheo sena. Ho bala ha se ketsahalo feela e se nang mosebetsi. Mmadi o ikamahanya le tema eo a e balang hore a kgone ho fumana moelelo wa yona. Ka ho etsa jwalo, bokgoni ba puo ya molomo, tsebo eo mmadi a nang le yona, kgahlamelo ya setso sa ho bala ho tswa lapeng le setjhabeng, boelets'i le mohlala wa bahlokomedi, dithaka le matitjhere, bohle ba na le seabo bakeng sa ntshetsopele ya ho bala.

Matitjhere a rutang ho bala a hloka ho tseba hore ho bala ka kotleho ke ketsahalo e jwang, jwalo ka ha ho bontshitswe ka ditekanyetso tsa ho bala, le hore ba lekole bokgoni ba baithuti ba ho bala, le hore ba ka lekolwa mokgwa ono jwang le ka nako efe, ho ya ka methati ya leeto la bona la ho bala. Tekolo e nepahetseng le ya ka mehla ya tswelopele ya baithuti ya ho ithuta ho bala, le ho boloka direkoto tsa ntshetsopele ya ho ithuta ho bala ke ya bohlokwa. Ntle le ditekolo tsa ka mehla, matitjhere ha a na ho tseba hore ba atlehile hakae mabapi le ho ruta bana ho bala le hore bona ba ithutile ho bala. Hodima moo, matitjhere ha a na ho tseba hore ke baithuti bafe ba saletseng morao le hore ke mehato efe ya ho lokisa e hlokahalang mabapi le ho thusa baithuti bano. Sena, ka lehlakoreng le leng, se bolela hore titjhere o tshwanetse a be a na le kutlwisiso e hlakileng ya ditekanyetso tsa ho bala maemong a fapaneng a dikereiti mme a lwanele hore baithuti ba fihlele maemo a tekanyetso a kereiti eo ba leng ho yona.

Tsebo ya matitjhere ya puo le ho bala, boikutlo ka ho bala le bokgoni ba ho ruta ho bala ho Mokgahlelo wa Motheo le Mokgahlelo o Mahareng, e na le seabo sa bohlokwa ntshetsopeleng ya bana ba nyenyane leetong la ho ba babadi ba hlwahlwa. Matitjhere a rutang ho bala a lokela ho ba mehlala, bakgothatsi le batataisi ba ngwana e mong le e mong. Matitjhere a rutang ho bala a na le matla a ho tlisa phapano e hlokolotsi ho bokamoso ba ngwana e mong le mong. Senotlolo sa ketso eo ke hore matitjhere a dule a tseba ka dintlafatso tse ntjha tse kenngwang tshebetsong mabapi le ho bala, ho ntlafatsa tsebo le bokgoni ba ona, le ho itlhophisa ka nako tsohle – ka selemo, kgwedi, beke, letsatsi le bakeng sa klelase e nngwe le e nngwe.

Mesebetsi ya boitekolo

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

Ena ke mesebetsi ya boitekolo ya kapele ho lekola hore o utlwisisitse mareo a hlalositsweng yuniting ena le hore o kgona ho bona hore a bolela eng mabapi le thuto ha ho rutwa ho bala.

Ela hloko: Senotlolo sa mesebetsi ena ya boitekolo se fumanwa ho Sehlomathiso se hlahang qetellong ya mojule ona. Haeba o ka fumana matshwao a 6/8 (75%) ha o araba dipotso, o eletswa hore o boele o bala hape yuniti ena ho ntlafatsa tsebo ya mojule ona le ho e ruta.

4. Ho polelo e nngwe le e nngwe e ngotsweng ka tlase, fana ka lentswe le loketseng (kapa mantswe) a siilweng (6)
 - a)ke thuto ya ka moo mantswe a bopjwang ke dikarolo tse nnyane tse nang le moelelo, ha.....e le thuto ya ka moo mantswe a kopanang ho bopa polelo. (2)
 - b)ke karolo ye lentswe e fupereng moelelo wa lentswe mme e sa kgoneng ho rojwa ho ya ka dikarolwana tse nang le moelelo. (1)
 - c)ke mofimi ho lebitso le supang bonngwe kapa bongata mme le bontsha hore le wela ho sehlopha sefe sa mabitso. (1)
 - d) Tatelano ya mantswe ya ka mehla ka Sesotho ke (1)
 - e)ke mantswe a nang le moelelo o tshwanang kapa o batlang o tshwana. (1)
5. Bontsha hore ke polelo efe e **fosahetseng** ho tse latelang: (1)
 - a) Dimofimi di na le sebaka se tsitsitseng ka hare ho lentswe.
 - b) Qalo ya polelo ke yona e bontshang sebaka seo ho tsepamisitsweng maikutlo ho sona mabapi le moelelo wa polelo eno.
 - c) Mantswe ana motho, batho, botho a wela sehlopheng se le seng sa mantswe.
 - d) Ho ithuta tlotlontswe ho bohlokwa bakeng sa ho ithuta ho bala ho puo ya tlatsetso, empa ha e bohlokwa bakeng sa ho bala ho puo ya lapeng.
6. Bontsha hore ke polelo efe e **nepahetseng** ho tse latelang: (1)
 - a) Tsamaiso ya mongolo wa ditlhaku tsa nteterwne e emela puo e buuwang boemong ba dinoko.
 - b) Dimofimi, jwalo ka mantswe, di na le moelelo o ikemetseng.
 - c) Metso, dikutu le dimofimi tsa thutapuo/kerama di na le mefuta e fapaneng ya dimofimi.
 - d) Bana ba balang haholo, ka hona ba ithuta tlotlontswe ka tshohanyetso, ha ba hloke ho rutwa tlotlontswe ke tsela e rerilweng/ya semolao.

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

Ditshupiso

- Adams, M. J. (1994). *Beginning to read: Thinking and learning about print*. Cambridge: The MIT Press.
- Ardington, C., Wills, G., Pretorius, E., Deghay, N., Mohohlwane, N., Menendez, A., Mtsatse, N. & van der Berg, S. (2020). *Summary Report: Benchmarking framework for early grade reading literacy skills in the Nguni languages*. Stellenbosch: ReSEP, Stellenbosch University. Cape Town: SALDRU, University of Cape Town. Chicago: NORC at the University of Chicago.
- Aro, M. & Wimmer, H. (2003). Learning to read: English in comparison to six more regular orthographies. *Applied Psycholinguistics*, 24, 621–635.
- Badian, N. A. (1995). Predicting reading ability over the long term: The changing roles of letter naming, phonological awareness and orthographic processing. *Annals of Dyslexia*, 45, 79–96.
- Berninger, V. W., Abbott, R. D., Billingsley, F. & Nagy, W. (2002). Processes underlying timing and fluency of reading: Efficiency, automaticity, coordination, and morphological awareness. In M. Wolf (Ed.), *Dyslexia, fluency, and the brain* (pp. 383–414). Timonium, MD: York Press.
- Castles, A., Rastle, K. & Nation, K. (2018). Ending the reading wars: Reading acquisition from novice to expert. *Psychological Science in the Public Interest*, 19(1), 5–51. <https://doi.org/10.1177/1529100618772271>.
- Dehaene, S. (2009). *Reading in the brain: The new science of how we read*. New York: Penguin Books.
- Ehri, L. C. (2005). Learning to read words: Theory, findings and issues. *Scientific studies of reading*, 9(2) 167-188.
- Fricke, S., Szczerbinski, M., Fox-Boyer, A. & Stackhouse, J. (2016). Preschool Predictors of Early Literacy Acquisition in German-Speaking Children. *Reading Research Quarterly*, 1(1), 29–53. doi:10.1002/rrq.116.
- Gombert J. E. (1997). Metalinguistic Development in First-Language Acquisition. In: Van Lier L., Corson D. (eds.) *Encyclopaedia of Language and Education*.
Encyclopaedia of Language and Education, Vol 6. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-011-4533-6_5.
- Gough, P. & Tunmer, W. (1986). Decoding, reading, and reading disability. *Remedial and*

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

Special Education, 7, 6-10.

- Greenberg, J. 1963. Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements. In Joseph Greenberg, ed., *Universals of Language*, London: MIT Press.
- Muter, V. & Diethelm, K. (2001). The contribution of phonological skills and letter knowledge to early reading development in a multilingual population. *Language learning*, 51, 187-219.
- Nieto, S. (2017). Re-imagining multicultural education: new visions, new possibilities. *Multicultural Education Review*, 9(1), 1-10.
- Ouellette, G., Senechal, M. & Haley, A. (2013). Guiding children's invented spellings: A gateway into literacy learning. *The Journal of Experimental Education*, 81(2), 261-279.
- Posthumus, L. C. (1994). Word-based versus root-based morphology in the African languages. *South African Journal of African Languages*, 14(1), 28-36.
- Pretorius, E. & Murray, S. (2019). *Teaching reading comprehension*. Cape Town: Oxford University Press.
- Rasinski, T.V. (2003). The fluent reader: Oral reading strategies for building word recognition, fluency, and comprehension. New York: Scholastic.
- Scarborough H. S. (2001). Connecting early language and literacy to later reading (dis)abilities: Evidence, theory, and practice. In S. Neuman & D. Dickinson (Eds.), *Handbook for research in early literacy* (pp. 97-110). New York: Guilford Press.
- Seymour, P. H. K., Aro, M. & Erskine, J. M. (2003). Foundation literacy acquisition in European orthographies. *British Journal of Psychology*, 94, 143-174.
- Share (2008). Orthographic learning, phonological recording and self-teaching. *Advances in child development and behavior*, 36, 31-82.
- Stanovich, K. 1986. Matthew effects in reading: Some consequences of individual differences in the acquisition of literacy. *Reading Research Quarterly*, 1986 XXI (4), 360-406.
- Torppa, M., Poikkeus, A.-M., Laakso, M.-L., Eklund, K. & Lyytinen, H. (2006). Predicting delayed letter name knowledge and its relation to grade 1 reading achievement in children with and without familial risk for dyslexia. *Developmental Psychology*, 42(6), 1128-1142.
- Wolf, M. 2008. Proust and the squid: The story and science of the reading brain. Cambridge: Icon Books.

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

Ziegler, J. C. & Goswami, U. (2006). Becoming literate in different languages: similar problems, different solutions. *Developmental Science*, 9(5), 429-453.

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

SEHLOMATHISO

Senotlolo sa mesebesti ya boitekolo ho Mojule 1

Dikarabo tse nepahetseng tsa mesebetsi ya boitekolo di bontshitswe ka tlase.

Ela hloko: Haeba o ka fumana matshwao a 6/8 (75%) ha o araba dipotso, o eletswa hore o boele o bala hape yuniti ena ho ntlafatsa tsebo ya mojule ona le tsebo ya ho e ho e ruta.

Senotlolo sa Yuniti 1

1a	Ho dikhouda le kutlwisiso ya puo	(2)
1b	Puo e buuwang/molomo...puo e ngolwang	(2)
1c	Kereiti 2 mantswe a 40 ka motsotso...Kereiti 3 mantswe a 60 ka motsotso	(2)
2a	E fosahetse.	(1)
3d	E nepahetse.	(1)

Senotlolo sa Yuniti 2

1a	Tsebo ya moithuti KAPA tsebo ya ditlhaku tsa nteterwane/ alfabeta KAPA bokgoni ba puo a molomo.	(2)
1b	Lebitso la tlhaku le tlhaku /modumo KAPA krafimi-fonimi)	(2)
1c	Ho dikhouda le kutlwisiso ya puo	(2)
2b	E fosahetse.	(1)
3d	E nepahetse.	(1)

Senotlolo sa Yuniti 3

1a	ya ditlhaku tsa ntetewane	(1)
1b	krafimi	(1)
1c	difonimi KAPA ditlhaku.... KAPA dikrafimi KAPA ditlhaku	(2)
1d	40	(1)

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

1e	95%	(1)
2c	e fosahetse	(1)
3b	e nepahetse	(1)

Senotlolo sa Yuniti 4

1a	e bonaletsang... e sa bonaletseng	(2)
1b	othokrafi	(1)
1c	e kopaneng ... e sa kopaneng	(2)
1d	ka nepo	(1)
2d	e fosahetse.	(1)
3a	e nepahetse.	(1)

Senotlolo sa Yuniti 5

1a	ka nepo ... ka potlako ... porosodi	(3)
1b	mabitso a pono	(1)
1c	ka ho iketsa	(1)
1d	Lentswe ka kakaretso	(1)
2b	e fosahetse	(1)
3c	e nepahetse	(1)

Senotlolo sa Yuniti 6

1a	mofoloji ... sintekese	(2)
1b	motso	(1)
1c	sehlongwapele sa lebitso	(1)

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

1d	Moetsi Leetsi Moetsuwa (MLM)	(1)
1e	mahlalosonngwe/mantswe a tshwanang ka moelelo	(1)
2d	e fosahetse	(1)
3c	e nepahetse	(1)

Mehlala ya dipotso tse qetellang, tse hlohang dikarabo tse telele, tse arajwang ka botlalo

Dipotso tseo ho fanweng ka tsona mona empa e le mehlala ya dipotso tsa tekolo e qetellang ha ho ngolwa asaenmente kapa tlhahlobo.

Ke mofuta wa dipotso tsa moqoqo tse hlohang hore moithuti a bontshe tsebo ya hae ya ho bala le tshebediso ya yona e hlakileng ebile e hlophisehile ka phaposing ya thupelo.

Kabo ya matshwao a dipotso e fana feela ka tatatiso hore karabo ya hao e ka ba botelele bo bokae mabapi le matshwao kaofela a abetsweng pampiri ya tlhahlobo. Potso e abelwang matshwao a 10 e ka hloka ho arajwa bonyane ka botelele ba leqephe le halofo, ha potso ya matshwao a 20 e hloka ho arajwa ka botebo ka maqephe a 2 ho isa ho a 3. Ha o belaela, o ka mpa wa ngola haholo eseng hannyane. Hopola hore karabo ya hao e bontsha tsebo ya hao, ka hona, dikarabo tse kgutshwane di fana ka maikutlo a hore karabo ya hao ha ena botebo mme le tsebo ya hao e a fokola.

Ho fanwe ka ruburiki qetellong ho o hlahisa leseding ka dikarolo tse fapaneng tsa moqoqo tse nkelwang hloohong jk. tlhophiso ya hlahlamano ya dintlha, kgang le mehlala; tshebediso ya mehlodi, tshebediso ya puo; qetelo.

Ela hloko: Ha karabo ya hao e hloka hore o fane ka mehlala, o tshwanetse o fane ka mehlala ya hao, eseng o fane ka mehlala eo ho fanweng ka yona ka hara mojule. Mehlala e bontsha hore moithuti o utlwisisa tsebo ya seo a se badileng. Baithuti ba fanang ka mehlala e tswang ka hara mojule ha ba na ho abelwa matshwao. Ho tla amohelwa feela mehlala eo baithuti ba iqapetseng yona.

Potso 1

Araba dipotso tse ka tlase ho tswa ho Mojule 1. Hlokomela kabo ya matshwao bakeng sa potso e nngwe le e nngwe hobane e tla o hlahisa leseding hore karabo ya hao e qaqe hakae.

1. Hlalosa hore ho ithuta ho mamela le ho bua ho fapana jwang le ho ithuta ho bala le ho ngola. (2)

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

2. Ke dikarolo dife tsa ho bala tseo e leng tsa bohlokwa? (2)
3. Hlalosa mefuta e mene ya tsebo le bokgoni tse hlokahalang hob a mmadi ya hlwahlwa(4) (4)
4. Bolela dintlha tse tharo tsa kelello tse nang le tshusumetso hodima ho bala ka kutlwisiso. (3)
5. Fana ka lenane la dintlha tse nne tsa kelello le tsa tikoloho tse nang le tshusumetso ho ithuteng ho bala ka kutlwisiso. (4)
6. Phapano e kgolo ke efe pakeng tsa kelohloko ya fonoloji le medumo? (2)
7. Hlalosa hore ho bolelwa eng ka ho bala ho iketsang le ka moo e hlahang kateng. (2)
8. Hlalosa dikarolo tse nne tsa bokgoni ba puo ho ya ka puo ya molomo le puo e ngolwang le ho ya ka bokgoni bo hlahisang le bo amohelang o sebedisa setshwantsho. (4)
9. Hlalosa ho enkhouda le ho dikhouda mabapi le dintlha tse nne tsa bokgoni ba puo. (2)
10. Ho balla hodimo ka bokgeleke ho kenyeletsa eng? (4)
11. Bolela dikarolo/diyuniti tsa puo tse tharo tse nang le moelelo o ikemetseng. (3)
12. Ke efe tekanyetso ya ho bala ka bokgeleke bakeng sa baithuti ba Sesotho ba balang Kereiti 1? (1)
13. Hlalosa hore ho balla hodimo ka bokgeleke ho ka lekanngwa jwang ho Kereiti 2 le 3. (5)
14. Hlalosa tekanyetso ya ho bala ka bokgeleke bakeng sa baithuti ba Sesotho ba Kereiti 2 le 3. (2)
15. Hlakisa hore ho bolelwa eng ka ho bala ka potlako ho iketsang le hore ho ka sebediswa jwang ho tsebahatsa qalo ya ho bala. (3)
16. Hobaneng ho le bohlokwa hore baithuti ba lekolwe le hore ho rekotwe ho balla hodimo ka bokgeleke ka mehla? (3)
17. Hobaneng ha Sesotho se na le mantswe a mangata ho feta a isiZulu ka hara tema e tshwanang? (2)

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

18. Hlalosa mofuta wa othokrafi wa dipuo tsa Bathobatshe mme o fane ka mehlala ya hao ho hlakisa taba ena. (2)

Matshwao kaofela [50]

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

MEMORANDA/ (LENANE LA DIKARABO) WA HO TSHWAYA TEKOLO E QETELLANG

Memoranda ona o sebediswa e le tataiso bakeng sa ho tshwaya Potso 1 ya tekolo e qetellang.

Potso 1

1. Bana ba ithuta ho utlwisisa le ho bua puo ya bona ya lapeng ka kgahlamelo puong eno. Bana ha se hangata ba rutwang puo ya molomo/e buuwang. Ho ithuta ho bala le ho ngola, tsona, ha se bokgoni boo motho a tswalwang a na le bona. Bana ba tshwanetse ho rutwa ho bala le ho ngola (2)
2. Ho dikhoua le kutlwisiso ya puo (2)
3. Tsebo ya fonoloji, mofoloji, sintekese le semantikese tsa puo. (4)
4. Ho dikhoua / temoho ya mantswe, kutlwisiso ya puo, tlotlontswe, tsebo eo ngwana a nang le yona, memori o sebetsang, bokgoni ba ho etsa diqeto / ho bona dikgokahano pakeng tsa dintho. (Kgetha dikarabo tse nne) (4)
5. (Kgetho ya tse nne) Kgahlamelo ho puo e hatisitsweng, thotloetso, boikemelo, batho bao e leng mehlala, boleng ba thuto ya litherasi, tikoloho e kgabileng ka puo, maikutlo a setjhaba malebana le litherasi, jj. (4)
6. Kelohlolo ya fonoloji e amana le puo e buuwang. Ke ka hona, e leng mabapi le medumo ya puo. Medumo e amana le puo e ngotsweng le hore othokrafi e emetse puo e buuwang/molomo. Hape e bolela mekgwa ya ho ruta kamano pakeng tsa difonimi le dikrafimi. (2)
7. Ho bala ho iketsang ke ketsahalo eo mmadi a balang tema ka bokgeleke le ka thello. Ho itshetlehile hodima bokgoni ba kamano pakeng tsa tlhaku le modumo. Mmadi o ntshetsa pele bokgoni ba ho kgetholla mantswe ka potlako, ntle le ho qapodisa modumo o mong le o mong. Ho iketsa ho hlahella ka lebaka la tlwaelo ya ho bala e tsitsitseng. (2)
8. Moithuti wa botitjhere a take setshwantsho ho bontsha ka ho hlaka hore ke bokgoni bofe ba puo e mamelwang kapa e ngolwang, le hore ke bokgoni bofe bo hlahisang le hore ke bofe bo amohelang. (4)
9. Ho enkhouda ke ketsahalo ya ho fetolela puo e buuwang ho ba puo e ngolwang. Ho dikhoua ke ketsahalo e fapaneng le ya ho enkhouda. Ho (2)

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

dikhouda ke phetolelo ya puo e ngotsweng ho ba puo e buuwanang e le ho utlwisisa molaetsa o ipatileng kamora mantswe a ngotsweng.

10. Ke ka nepo, bokgeleke/lebelo le porosodi/boleng ba morethetho wa mantswe. (3)
11. Dipolelo, dihlopha tsa mantswe/dikapolelo le mantswe (3)
12. Medumo e emetsweng ke dikrafimi ka motsotso. Tekanyatso ya Sesotho le isiZulu ke mantswe a 40 bakeng sa krafimi ka motsotso. (1)
13. Ho kgethwe tema e loketseng bakeng sa kereiti. Baithuti ba lekolwa ka bonngwe. Moithuti o dula tafoleng ka nqane ho titjhere mme o etswa hore a dule a phutholohile, ebe o hlaloeswa ketsahalo e tlo nka sebaka. Jwale titjhere o mo fa tema e kgethilweng mme o mmotsa hore a e balle hodimo. Ha moithuti a ntse a bala, titjhere o tshwaya mantswe kaofela ao moithuti a sa a balang ka nepo, kapa a tlotsweng, leqepheng lesele. Titjhere o re moithuti a emise ho bala kamora motsotso mme a tshwaye lentswe la ho qetela leo moithuti a le badileng. Ha a qeta moo, o bala mantswe kaofela a badilweng ka motsotso, a bale le mantswe a badilweng ka ho fosahala (diphoso tse entsweng) mme a be a tlosa palo ya mantswe a fosahetseng ho tswa ho mantswe ohle a badilweng. **Mantswe a badilweng hantle /ka nepo**, ke ona matshwao a ngwana a ho bala ka bokgeleke. (5)
14. Ho Kereiti 2 baithuti ba Sesotho ba tshwanetse ho bala mantswe a 40 nepo ka motsotso. Ho Kereiti 3 baithuti ba Sesotho ba tshwanetse mantswe a 60 ka nepo ka motsotso (2)
15. Ho bitsa mabitso ka potlako ho iketsang ho bolela bokgoni ba ho bona dintho tse tshwanang leha di sa bewa ka tatelano eo di ngotsweng ka yona le ho di bitsa ka mabitso a tsona ka tatelano e potlakileng. Baithuti ba tshwanetse ho bitsa disebediswa tsena, ka bonngwe, ka potlako, ho tloha letsohong le letshehadi ho ya ho le letona. Ho bitsa mabitso ka potlako ho iketsang ho sebediswa mabapi le ho lekola bokgoni ba tshebetso ya fonoloji. Bana ba sebedisa ka bofokodi tekong ena, hangata ke bana ba sokolang ho ithuta ho bala. Leha ho le jwalo, ha se bana bohle ba sokolang ho bala ba nang le bothata ba ho bitsa mabitso ka potlako ho iketsang. (3)
16. Ho bohlokwa ho tseba hore ngwana e mong le e mong o tswela pele jwang ka ho bala. Ho thusa titjhere ho lokisa diphoso bakeng sa bana ba (3)

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala

sallang morao. Ha bana ba salla morao ka ho ithuta ho bala, mme ba sa fumane thuso, ba tla hloleha ho tswelapele ka dithuto tsa bona.

17. Ka Sesotho ho sebediswa othokrafi e sa kopanang, ha ka isiZulu ho sebediswa othokrafi e kopaneng. Sesothong dimofimi tse ding di ngolwa di sa kopana. Ka lehlakoreng le leng, dibopeho tse ding tse ngolwang e le mantswe ka bonngwe, ka isiZulu hantlente mantswe ao a bopilwe ka mantswe a fetang nngwe. (2)
18. Ho na le diothokrafi tse bonaletsang, moo ho nang le kamano e tsitsitseng ya nngwe-ho-nngwe pakeng tsa tlhaku le modumo e o emetseng. (Mona ho fapana le diothokrafi tse sa bonaletseng, moo tlhaku e tshwanang e ka emelang medumo e fapaneng, jwalo ka ho English. Tshehetsa ka mehlala e loketseng. (2)

Matshwao kaofela: (50)

Mojule 1:

Tlhaloso ya mareo a puo a ho ruta ho bala